

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİYEL İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ VE İNSAN KAYNAKLARI BİLİM DALI**

**BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ
EKONOMİK YAPIDA VE EMEK PİYASASINDAKİ GELİŞMELER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Aibek JOLDOSHOV

BURSA 2007

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİYEL İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA PSİKOLOJİSİ VE İNSAN KAYNAKLARI BİLİM DALI**

**BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ
EKONOMİK YAPIDA VE EMEK PİYASASINDAKİ GELİŞMELER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Danışman
Prof.Dr. Tahir BAŞTAYMAZ**

Aibek JOLDOSHOV

BURSA 2007

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... ait

.....

..... adlı çalışma, jürimiz tarafından

..... Anabilim /

Anasanat Dalı,

Bilim Dalında Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlik tezi/...../.....

tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
İmza

Üye (Danışman).....
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
İmza

Üye
Akademik Ünvanı, Adı Soyadı
İmza

ÖZET

Orta Asya'nın kuzey doğu ülkesi olan Kırgız Cumhuriyeti (Kırgızistan), 1990 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) bir üye ülkesi idi. 1990'da egemenliğini, 1991'de 31 Ağustos'ta da bağımsızlığını kazanan Kırgızistan'ın ekonomik yapısı, 1990'a kadar SSCB'yi oluşturan ve merkezi ekonomik programla yönetilen diğer devletler gibi sosyalist sistemden liberal ekonomiye geçme çabasına girmiştir. SSCB zamanında birliği oluşturan ülkeler arasında merkezi planlı yönetimin oluşturduğu sistemle karşılıklı ekonomik bir yardımlaşma söz konusuydu. Buna göre, ülkeler ekonomik sektörlerde birbirinin tamamlayıcısı veya müşterisi durumundaydı. Bu dönemde Kırgızistan'da daha çok tarım ağırlıklı üretime ağırlık verilmiştir.

Bağımsızlığın ilk döneminden itibaren Kırgızistan'da serbest piyasa ekonomisine geçmek amacıyla Ekonomik Reform Programları uygulamaya koyulmuş, yerel para birimi "Som" tedavüle çıkarılmıştır. Ancak, ilk yıllarda reform programları uygulamada başarılı olamamış, başlangıç koşulları ve ülkenin stratejik öneme sahip doğal kaynaklarının az olmasının da etkisiyle 1990-1995 yılları arasında negatif bir büyüme gerçekleşmiştir. 1996-2000 yıllarında ise Kırgızistan ekonomisinde tarım sektöründeki iyileşme ve sanayi sektörüne yapılan yatırımlarla olumlu bir büyüme gerçekleşmiştir.

Dış ticarete, Birleşik Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri başta olmak üzere Avrupa ve Orta Doğu ülkeleriyle ticaret hacmi artmıştır. Kırgızistan'da yapısal reformun başlıca politika aracı özelleştirme olmuştur. Özelleştirme ile serbest piyasa ekonomisinin rekabet ortamını yaratma ve geliştirme hedefinin yanı sıra dünya ekonomisine entegre olacak bir sosyal-toplumsal ortamın oluşturulması da amaçlanmıştır. Reform programları dahilinde Kırgızistan'da stratejik öneme sahip işletmeler dışında kamu kurumlarının neredeyse tamamı çeşitli özelleştirme yöntemleriyle özelleştirilmiştir.

Emek piyasasında ise, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren meydana gelen özelleştirme ve üretimin düşüş göstermesinden dolayı istihdam daralması olmuş, işsizlik artmış ve buna bağlı olarak bölgeler arası ve ülke dışına göç meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: bağımsızlık, ekonomi, geçiş ekonomisi, reform, özelleştirme, serbest piyasa ekonomisi, emek piyasası.

ABSTRACT

Kyrgyz Republic (Kyrgyzstan) which is located in the North-East of Central Asia was a member country of Union of Soviet Socialist Republics (USSR) until 1990. Kyrgyzstan proclaimed its sovereignty in 1990 and the independence on 31st August 1991. The economical structure of Kyrgyzstan, like all of the other governments which were governed by the central system of USSR until 1990, started changing from the socialist system to the liberal system. During the USSR period there was an economical solidarity between the republics. According to this, countries were either complementaries or the customers of each other. At that time Kyrgyzstan concentrated on agricultural production.

Beginning from the first period of independency, to pass to free market economy, Kyrgyzstan started applying economical reform programs, so local Money "Som" was put into circulation. But in the first years the reform programs were not applied successfully and because of the beginning conditions and luck of the natural resources, between 1990-1995 there was a negative growth. But between 1996-2000 there was a positive growth because of the improvement in the agricultural sector and investments in the industry.

In the foreign trade, the trading volume of Kyrgyzstan has increased with leading of Commonwealth of Independent States (CIS), European and Middle Eastern countries. In Kyrgyzstan the main politics means of structural reform was privatization. The aim of privatization was not only to create a rivalry atmosphere and develop the free market economy, but also to create a social-societal atmosphere that will be integrated to the world economy. Depending on the reform programs except for some of the strategical institutions almost all of the public institutions were privatized.

In the labor marketing, because of the privatizations from the beginning of the independency and the decrease in productivity, unemployment increased and because of this, migrations between the regions and migrations to the other countries started.

Key Words: independence, economy, transition economy, reform, privatization, free market economy, labor market.

ÖNSÖZ

1990 yılına kadar dünya ülkeleri iktisadi yönden kapitalist ve sosyalist ülkeler olarak biliniyordu. Rusya başta olmak üzere Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkeleri Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) oluşturuyordu. Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında dağılmasından sonra bağımsız kalan devletler hantal ve emek yoğun merkezi planlı ekonomiden liberal ekonomiye geçme programlarını uygulamaya koymuş ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır.

Bu geçiş ekonomilerinin birisi de Kırgız Cumhuriyeti'dir. Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Ekonomik Reform Programını kabul etmiş ve uygulamaya koymuştur. Reform programlarını ana unsurları yapısal ve mali reformlar oluşturmaktadır. Ayrıca, kamu işletmelerini özelleştirmek suretiyle kamu mali harcamalarının azaltılması, gelir sağlanması, serbest piyasanın oluşturulması amaçlanmıştır. Üretim ve yatırıma önem verilmiş ve bu amaçla yasal düzenlemeler yapılmıştır. Küreselleşen dünyada dış ticaret ve yabancı yatırım da bir ülke ekonomisi için önem arz etmektedir. Kırgız Cumhuriyeti'nin dış ticareti Sovyetler Birliği zamanında birlik ülkeleri ile yapılırken, bağımsızlık sonrası Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke ile dış ticarete ortaklıklar sağlanmış, yatırım imkanları doğmuştur. Ülkenin bir geçiş ekonomisi olarak serbest piyasa ekonomisine geçişte başlangıç şartları ve stratejileri üretimi etkilemiş ve istihdamda önemli değişikliklere neden olmuştur. Yatırımlar arttırılmak suretiyle istihdam sağlanması ve işsizliğin azaltılması için yatırımlar teşvik edilmektedir.

Bu çalışmada, Kırgız Cumhuriyetinin bağımsızlık öncesi ve sonrası ekonomik durumu ve buna bağlı emek piyasası ele alınmıştır. Genel olarak ve ekonomik sektörlerdeki değişimler ve gelişmelerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, konuya ilişkin istatistik veriler ile desteklenmiş, tablo ve şekiller halinde ifade edilmiştir.

Çalışmalarım boyunca yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Tahir BAŞTAYMAZ'a ve değerli fikirlerine başvurduğum hocam Prof. Dr. Yusuf ALPER'e teşekkürü borç bilirim.

Bursa, 02.07.2007

Aibek JOLDOSHOV

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
TABLolar.....	v
ŞEKİLLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ CUMHURİYETİ (KIRGIZİSTAN).....5

1. KIRGIZİSTAN TARİHİ VE COĞRAFYASI5

1.1. Kırgızistan Tarihi.....	5
1.2. Kırgızistan Coğrafyası.....	7

2. KIRGIZİSTAN'IN DEMOGRAFİK, SİYASİ VE İDARİ YAPISI.....9

2.1. Kırgızistan'ın Demografik Yapısı.....	9
2.1.1. Kırgızistan nüfusu ve bölgelere göre dağılımı.....	9
2.1.2. Nüfusun cinsiyete ve yaş grubuna göre dağılımı.....	12
2.1.3. Nüfusun etnik yapısı.....	14
2.2. Kırgızistan'ın Siyasi Ve İdari Yapısı.....	14
2.2.1. Siyasi yapı.....	14
2.2.2. İdari yapı.....	16
2.2.2.1. Cumhurbaşkanı.....	16
2.2.2.2. Jogorku kenesh (Meclis).....	17
2.2.2.3. Yargı kuvveti	18
2.2.2.4. Hükümet.....	18
2.2.3. Yönetim.....	19
2.2.3.1. Oblast yönetimleri.....	21
2.2.3.2. Rayon yönetimi	21
2.2.3.3. Köy yönetimi.....	21
2.2.4. Yerel yönetim.....	23
2.2.5. Yerel yönetim sisteminde uygulanan reformlar.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ EKONOMİK YAPI VE EMEK PİYASASI.....27

1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ.....27

1.1. Kırgızistan'ın SSCB Öncesi Döneminde Ekonomik Durumu.....	27
1.2. SSCB Döneminde Ekonomik Gelişme.....	30
1.3. SSCB Döneminde Sektörel Yapı.....	33
1.3.1. Tarım sektörü.....	34
1.3.2. Sanayi sektörü.....	35
1.3.3. Hizmet sektörü.....	37
1.4. Kırgız SSC'nin İktisadi Gelişim Özellikleri.....	38

2. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KIRGIZİSTAN'DA EMEK PİYASASI.....44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ VE EMEK

PİYASASINDAKİ GELİŞMELER.....46

1. BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ.....	46
1.1. Ekonomik Yapı.....	47
1.2. Sektörel Yapı.....	51
1.2.1. Tarım sektörü.....	51
1.2.1.1. Hayvansal üretim.....	52
1.2.1.2. Bitkisel üretim.....	54
1.2.2. Sanayi sektörü.....	55
1.2.2.1. Tekstil.....	57
1.2.2.2. Madencilik ve enerji.....	58
1.2.2.3. İnşaat.....	60
1.2.3. Hizmet sektörü.....	61
1.2.3.1. Finansal hizmetler	62
1.2.3.2. İletişim ve ulaştırma	63
1.2.3.3. Turizm.....	64
1.3. Dış Ticaret.....	65
1.3.1. Ürünlere göre dış ticaret.....	69
1.3.2. Ülkelere göre dış ticaret.....	69
1.4. Dış Borç.....	72
1.5. Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişte Uygulanan Reformlar.....	74
1.5.1. Reformların ana unsurları.....	75
1.5.2. Yapısal reformlar	77
1.5.3. Mali reformlar	79
1.5.4. Uygulanan reformların sonuçları	80
1.6. Özelleştirme.....	83
1.6.1. Özelleştirme Etapları.....	86
1.6.1.1. Özelleştirmede I.Etap (1991-1993).....	86
1.6.1.2. Özelleştirmede II. Etap (1994-1995).....	87
1.6.1.3. Özelleştirmede III. Etap (1996-1997).....	87
1.6.1.4. Özelleştirmede IV. Etap (1998-2000).....	88
1.6.1.5. Özelleştirmede V. Etap (2001-2003)	88
1.6.2. Kırgızistan'da uygulanan özelleştirme yöntemleri.....	90
1.6.2.1. Tarım sektöründe uygulanan yöntemler	91
1.6.2.2. Sanayi sektöründe uygulanan yöntemler	91
1.6.2.3. Hizmet sektöründe uygulanan yöntemler	92
1.6.3. Sektörlere göre özelleştirilen işletmeler	94
1.6.4. Özelleştirme gelirleri.....	96
2. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNİN EMEK PİYASASINDAKİ GELİŞMELER	97
2.1. Emek Piyasası.....	98
2.2. İstihdam.....	103
2.3. İşsizlik.....	107
SONUÇ.....	111
KAYNAKLAR.....	114
EKLER.....	117
ÖZGEÇMİŞ.....	122

TABLolar

Tablo 1. Kırgız Cumhuriyeti Nüfus Sayısının Yıllara Göre Değişimi	9
Tablo 2. Bölgelere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Sayısı.....	11
Tablo 3. Kırgız Cumhuriyeti'nde Erkek ve Bayan Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	12
Tablo 4. Kırgız Cumhuriyeti'nde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (%).....	13
Tablo 5. Kırgız Cumhuriyetinde Nüfusun Etnik Yapısı.....	14
Tablo 6. Kırgız Cumhuriyeti'nin İdari Yapısı.....	22
Tablo 7. Sovyet Döneminde Kırgızistan Ekonomisinin Yükseliş Hızı (1913=1).....	33
Tablo 8. Kırgızistan ekonomisinde sermaye yatırımlarının etkinliği (beş yıllık).....	40
Tablo 9. Kırgızistan'ın 1990-1995 Arası Gelişme Hızı (%).....	49
Tablo 10. Temel Sosyal-Ekonomik Göstergeler (bir önceki yıla göre yüzde oranlar)*	50
Tablo 11. Temel Makroekonomik Göstergeler.....	51
Tablo 12. Kırgızistan'da Hayvansal Üretim (Bin, adet).....	54
Tablo 13. Kırgızistan'da 1992-2003 Arasında Üretilen Tarımsal Ürünler (bin ton) .	55
Tablo 14. Sanayi Sektöründeki Temel Göstergeler	57
Tablo 15. Sanayi İşletmelerinde Üretilen Malların Hacmi (bir önceki yıla göre, %) .	57
Tablo 16. İşletme Yapılarına Göre Üretim Yapısı (%).....	58
Tablo 17. Tekstil ve dikiş üretiminin temel göstergeler.....	58
Tablo 18. Faydalı Yakıt-Enerji Madenleri Üretiminin Temel Göstergeleri.....	60
Tablo 19. İnşaat Malzemeleri Üretiminin Temel Göstergeleri.....	61
Tablo 20. Kırgızistan'da Bankacılık Sistemi (1995-1998).....	63
Tablo 21. Her türlü taşıma araçlarıyla taşınan yük miktarı temel göstergeleri.....	64
Tablo 22. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Hacmi.....	68
Tablo 23. Kırgızistan'ın Başlıca İhraç ve İthal Ürünleri (2000).....	69
Tablo 24. Dış Ticarete Başlıca Ortaklar (2003).....	70
Tablo 25. İhracatın Ükelere Göre Dağılımı (bin ABD doları).....	71
Tablo 26. İthalatın Ükelere Göre Dağılımı (bin ABD doları).....	72
Tablo 27. Kırgızistan'da Yıllar İtibariyle Önemli Makro Ekonomik Göstergeler (%) .	82
Tablo 28. Tarım Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri.....	91
Tablo 29. Sanayi Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri.....	92
Tablo 30. İnşaat Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri.....	93
Tablo 31. Kamu Hizmetleri Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri.....	93
Tablo 32. Ticaret Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri.....	94
Tablo 33. Ulaşım Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri.....	94
Tablo 34. Özelleştirilen İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı (1991-2003).....	95
Tablo 35. Özelleştirme Gelirleri ve Dağılımı.....	96
Tablo 36. 15 Yaş ve Üzerindeki Çalışma Çağındaki Nüfusun Sayısı (2004).....	99
Tablo 37. Göç Eden Nüfusun Genel Toplamı (bin kişi).....	101
Tablo 38. Özel ve kamu kurumlarında istihdam edilenlerin yıllık ortalama sayısı. .	105
Tablo 39. Ekonomide İstihdam Edilen Nüfusun İş Alanlarına Göre Dağılımı	105
Tablo 40. İstihdam Edilen Nüfusun Cinsiyet ve Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	106
Tablo 41. İstihdam Edilen Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	107
Tablo 42. Ekonomide İstihdam Edilen Nüfusun İş Alanlarına Göre Ortalama Aylık Maaşı	108
Tablo 43. İşsiz Nüfusun Cinsiyet ve Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	109
Tablo 44. İşsiz Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	110

ŞEKİLLER

Şekil 1. Kırgızistan'da Sıcaklık Ortalamalarının Aylara Göre Değişimi.....	8
Şekil 2. 1999'da Bölgelere Göre Nüfusun Yerleşimi (bin kişi)	10
Şekil 3. Kırgızistan'ın İdari Yapısı.....	20
Şekil 4. Kırgızistan Ekonomisinde Büyüme (1990-2000) (1990=100).....	49
Şekil 5. 15 Yaş ve Üzeri Çalışan Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı (kişi sayısı).....	99

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.tb.	Adı Geçen Tebliğ
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.:	Bakınız
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
mad.	Madde
p.	Page
s.	Sayfa
sy.	Sayı
t.y.	Basım tarihi yok
v.dğr.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
KSSC	Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
KTMÜ	Kırgız-Türk Manas Üniversitesi
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	Uluslar arası Para Fonu
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
KAC	Kırgız Tarım İşletmesi
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
ADB	Asya Kalkınma Bankası
İGEME	İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
KEYK	Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
BM	Birleşmiş Milletler
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AAOK	Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
ICAO	Uluslar arası Sivil Havacılık Teşkilatı
İLO	Uluslar arası Çalışma Örgütü
UNIDO	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü
IFC	Uluslar arası Finans Kuruluşu
ESCAP	Birleşmiş Milletler Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu

GİRİŞ

Kırgızlar, M.Ö. 200'lü yıllara dayanan tarihi geçmişiyle dünyanın en eski halklarından biridir. Tarihte çeşitli dönemlerde birçok zorlukları başından geçiren Kırgızlar M.S. 650 yıllarında Göktürk devletinin, daha sonra Uygur devletini himayesine girmişlerdir. 840 yılında Büyük Kırgız Kaganatı Devletini kurmuşlardır. 1700'lü yıllara gelene kadar bir çok savaşlar yaşamış ve Cengiz Han'ın yönetimine girmek zorunda kalmışlardır. 1700'de ise, Moğol istilasının sona ermesinden sonra kurulan Hokand Devletine katılmıştır. 1876 senesinde Hokand Devleti tamamen Rusya'nın egemenliği altına girmiştir, dolayısıyla Kırgızlar da Çarlık Rusya'nın himayesine alınmıştır. 1917 yılındaki Oktyabr (Ekim) İhtilalinden sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuştur.

1918'de bütün Türkistan, Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştirilmiş; 1926 yılında Kırgızistan, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. Daha sonra 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) adını almıştır. Kırgızistan, 1980'li yıllarda Mihail Gorbaçov yönetiminde başlatılan Glasnost-Perestroika (Açıklık - Yeniden yapılanma) süreci ile Sovyetler Birliği içinde başlatılan demokratikleşme çabalarının en belirgin olarak görüldüğü Orta Asya Cumhuriyetidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte "Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" de tarihe karışmıştır.

Orta Asya'nın kuzeydoğu ülkesi olan Kırgızistan'ın coğrafyası dağlık bir yapıya sahip olup, ortalama rakımı 2750 m'dir. Sınır komşuları olarak Çin, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan bulunmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından önce dünya kapitalist ve sosyalist olarak bilinen zıt kutuplu devletleri barındırıyordu. Bir tarafta ABD'nin de dahil olduğu kapitalist devletler, diğer tarafta 25 Cumhuriyetin oluşturduğu merkezi ekonomik planlamayla yönetilen sosyalist devletler. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu geçiş ekonomileri olarak adlandırılan yeni devletler ortaya çıkmış ve hepsi siyasi ve ekonomik olarak yeni yapılanmaya gitmişlerdir. İşte bu devletlerin biri de Kırgız Cumhuriyetidir. Kırgızistan, bağımsızlığının ilk gününden itibaren eski sistemin artık uygulanamaz olduğunu farketmiş ve geniş çaplı ekonomik reformlar programını oluşturmuştur ve IMF ve Dünya Bankası gibi Uluslar arası kuruluşların da yardımıyla uygulamaya koymuştur. Bu reformların uygulanmasında bazı başarılar elde edilse de tam olarak

gerçekleştirildiği söylenemez. Çünkü, merkezi planlı ekonomi ile yönetilirken bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren merkezden ekonomik yardımlar kesilmiş ve ülkede negatif bir büyüme yaşanmıştır, ekonomi her geçen gün gerilemiştir.

Geçiş sürecinde uygulanan ekonomik programları en çok etkileyen, ülkelerin başlangıç koşulları olmuştur. Ayrıca, Birlik içindeki ülkelerin sanayi ve diğer alanlardaki ekonomik kurumları üretimlerde belli alanlarda uzmanlaşmış ve birbiriyle ürün alış verişi, değişimi yapıyorlardı. Diğer bir ifade ile, birbirlerine bağımlı halde idiler. Kırgızistan hafif sanayi ve tarım alanında üretim yapıyordu. Üretimin düşüş göstermesi de reformları etkileyen faktörlerdendir. Bununla birlikte, diğer bir faktör de serbest piyasa ekonomisine geçişte uygulanan stratejinin rolü'dür.

Kırgız Cumhuriyeti, serbest piyasa ekonomisine geçişte ekonomik reform programını oluştururken temel olarak ekonomik faaliyetlerin liberalizasyonu, mali ve bankacılık sistemlerinin geliştirilmesiyle beraber SSCB zamanında tümü devlete ait teşebbüslerin özelleştirilmesi ve özel sektörün geliştirilmesini amaçlamıştır.

Kırgız Cumhuriyetinin uyguladığı reformlar genel olarak iki döneme ayrılmaktadır. İlki 1991-1995 arası dönem. Reformların ilk döneminde, kazanılan bağımsızlığı kuvvetlendirmek ve sağlam ekonomik sistem kurmak amacıyla ekonominin bütün dallarında bir takım değişiklikler yapılmış bu ekonomik reformların gelişmelerine yine de eski bağlantıların kopması olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu olumsuz ekonomik engelleri aşabilmek için esnek bir ekonomik sisteme baş vurulmuştur. Bu dönemde, yerel para birimi Som tedavüle çıkarılmış ve serbest piyasa ekonomisinde geçerli olan işlemler deneyimden geçirilmiştir.

İkinci dönem olarak, 1995-2005 yıllarını kapsayan geleceğe dayanan planları belirlenmiştir. Bu dönemde, Sosyal Ekonomik gelişmelerde yaklaşık beş yıl devam eden krizin atlatılması, üretimdeki düşüşlerin durması ve ekonominin canlanması ve piyasa ekonomisi kurallarının uygulanmaya başlanması öngörülmüştür. Makro ekonomik göstergelerin belirlenen hedeflere ulaşması, geçiş dönemindeki reformların asıl amaçlarından birisi idi.

Kırgızistan bankacılık, vergileme, enerji sektörü, yolsuzluk ve yönetim alanlarında önemli yapısal reformlar gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, artan dış borç yükü, kamu yatırımlarının azalması, özel sektör için yasal düzenlemelerin uygulamada etkin sonuç vermemesi, mali sektörün zayıf olması ve dış ticaretin

düzenlenmesiyle ilgili ulaşım sorunları Kırgızistan'ın sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirmesine ve yoksulluğun azaltılmasına engel olmuştur.

Kırgızistan'da tarım sektörü Sovyetler Birliği zamanında da önemli konumda idi. Birliğin dağılmasından sonra da tarım üretiminin başlangıçta düşüş göstermesine rağmen, daha sonraki yıllarda artırmayı başarmış bir ülkedir. Bir taraftan gerekli alt yapı oluşturulmadan sosyalist planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçme çabaları, diğer taraftan da ihtiyaç duyulan finansmanın temini için başlatılan özelleştirme, ülkenin en önemli kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektörünün ağır bir darbe almasına neden olmuştur. Buna rağmen, tarım sektörü GSMH içindeki %40 oranındaki payı ile GSMH'ya en önemli katkıda bulunan sektördür.

Kırgızistan sanayisi, genellikle tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine ve makine yapımına yönelik bir yapıya sahiptir. Başlıca sanayi ürünleri yünü dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleri olan Kırgızistan'ın en büyük altın madeni işletmesi Kumtor Altın İşletmeleri, sanayi sektöründeki büyümenin temel kaynağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Jerüv ve Taldı Bulak altın kaynaklarında da yeni tesisler kurulmuş ve altın üretim işlemlerine başlanmıştır. Kırgızistan topraklarında toplam 800-850 ton altın rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir.

Ülke ekonomisinde üçüncü sırayı alan hizmet sektöründe en yüksek pay ulaştırım sektörüne aittir. Kırgızistan'da ulaşım altyapısının temeli karayollarıdır. Ülkenin dağlık coğrafyası nedeniyle diğer BDT ülkelerindeki demiryolu taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı ağırlıktadır. Ülke içinde demiryolu uzunluğu yalnızca 340 km'dir. Demiryolu inşaatı SSCB zamanında kurulmuş ve daha çok ülkeler arası hammadde ve mal taşımada kullanılmıştır. İletişimde ise, bağımsızlığın ilk dönemlerinde sadece şehir telefonları bulunuyordu ve tüm ülke topraklarına yaygınlaşmış değildi. Teknolojinin ve mobil telefon operatörlerinin de gelişimiyle iletişimde bir gelişim yaşanmıştır. Ayrıca, buna bağlı olarak internet ağı da tüm ülkede yaygın olarak kullanılmaktadır.

Ekonomik reformlarda özelleştirme ile serbest piyasa ekonomisinin rekabet ortamını yaratma ve geliştirme hedefinin yanı sıra dünya ekonomisine entegre olacak bir sosyal-toplumsal ortamın oluşturulması da amaçlanmıştır. Özelleştirmede kupon yönteminin seçilmiş olması bazı sorunlar yaratmışsa da, 1992'de başlayıp 1996 yılında neredeyse küçük ve orta ölçekli işletmelerin hızlı bir biçimde özelleştirilmesi tamamlanmıştır.

Ekonomik reformlarda uygulanan "şok tedavi" Kırgızistan ekonomisinde sosyal maliyetin yüksek olmasına neden olmuştur. Geçiş dönemindeki hızlı değişikliklerde ülke halkı sosyal harcamalarının ve gelir dağılımının bozulması nedeniyle yüksek sosyal bedel ödemiştir.

Üretimdeki önemli düşüşler işgücüne katılma oranlarını doğrudan etkilemek suretiyle Kırgızistan'daki yaşam standartlarını etkileyen önemli faktör olarak kendini göstermiştir. Üretim azalmalarının yanı sıra, reel ücretlerdeki gerileme yaşam standartlarını olumsuz yönde etkileyen diğer bir faktördür. Bu reel ücretlerdeki düşüşler üretimdeki azalmaların üzerinde gerçekleşmiştir.

Ekonomik durgunluğun yayılması ve hayat standartlarının süratle gerilemesi, geçiş dönemindeki bir ülkede sosyal harcamaların kesilmesine ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Kentlerde hafif sanayi kuruluşlarının faaliyetlerinin durmasıyla ve köylerde ise, sistemli bir şekilde işletilen kolhoz ve sovhozların feshedilmesi ile işsizlik artmış, özellikle kırsal kesimdeki tarla ve arazilerin özelleştirilmesinden dolayı kentten kırsal kesime göç yaşanmıştır. Kentlerde üretimlerin durmasıyla gelir elde etme imkanı zorlaşan halk kişi başına göre özelleştirilmesi yapılan tarımdan gelir elde amacıyla köylere göç etmişlerdir. Ancak, bu göç gizli işsizliğin artmasına yol açmıştır.

Kırgızistan'da nüfus artışıyla beraber çalışma çağındaki nüfusun da her sene artması ve ekonomik sektörlerde istihdam yaratılamaması, iş gücünü ülke içinde ve dış ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Ülke içindeki bölge içi veya bölgeler arası göç akımları sanayi olarak daha gelişmiş ve emek piyasa yapısının daha çok gelişme gösterdiği bölgelere doğru yaşanmıştır. Nüfusun %98'i eğitilmiş olan Kırgızistan'da eğitilmiş iş gücünün dışarıya göç etmesi dolayısıyla yetişmiş ve kalifiye eleman açısından sıkıntı yaşanmaktadır.

Bu çalışmada, Kırgız Cumhuriyeti ile ilgili bilgiler verilmiş, bağımsızlık öncesi ve sonrası ekonomik durumları ve emek piyasası genel olarak ele alınmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kırgızistan'ın tarihi, coğrafyası, demografik ve siyasi yapıları ile ilgili bahsedilmiştir. İkinci bölümde bağımsızlık öncesi Kırgızistan ekonomisi ve emek piyasası genel olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası ekonomisi ve emek piyasasındaki gelişmeler istatistikî veriler ile desteklenerek yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ CUMHURİYETİ (KIRGIZİSTAN)

1. KIRGIZİSTAN TARİHİ VE COĞRAFYASI

1.1. Kırgızistan Tarihi

Kırgızlar Orta Asya'da tarihin ilk devrelerinden beri varlığını devam ettiren Türk soylu halklardan birisidir. M.Ö. 200'lere kadar giden geçmişiyle dünyanın en eski halklarından biri oldukları söylenebilir. Kırgızlar günümüzde ağırlıklı olarak Kırgızistan, Doğu Türkistan ve Kuzey Doğu Afganistan'da yaşamaktadırlar. Tarihsel süreçte Sibiryadaki Yenisey nehrinin kollarından başlayarak Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde yaşadıkları görülmektedir. Bununla ilgili Çin kaynaklarında "Ge-kun", "Kie-kun", "K'i-ku", "Hegu" adıyla geçmektedir. Köktürk yazılı metinlerinde "Kırkız", Tibetçe kaynaklarda "Gir-kis" şeklinde geçen Kırgız adının, bazı araştırmacılara göre, "kır" ile "gez" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu ve "kır gezen" anlamına geldiği; bazılarının göre ise "kırk" ve "yüz" sayılarının birleşmiş şekli olduğu ifade edilmektedir.¹

Kırgızlar M.S. 650 yıllarında Göktürk devletinin egemenliğine girmişlerdir. Göktürk devletinin yıkılışından sonra Uygur devletinin egemenliğine giren Kırgızlar, IX. yüzyılın başlarında Uygurlarla yaptıkları bir savaşta büyük kayba uğramalarına rağmen, 840 yılında Uygur kağanını öldürerek yönetimi ele geçirmişlerdir. Bundan sonra Kırgızlar "Büyük Kırgız Kaganat Devlet"ini kurmuşlardır M.S. IX-X asırlar arasında Moğolistan, Baykal, İrtiş, Issık Köl ve Talas bölgelerinde; M.S. X. yıllarında ise Sibiry ve Altay bölgesinde egemen oldukları görülmektedir. 367 yıl hüküm süren bu devlet XIII. yüzyılın başlarında "Enal" ve "Biy" Kağanlıkları olarak ikiye bölünür. Kırgızlar sonraları Moğolların istilasına boyun eğerek Cengizhan yönetimine girmek zorunda kalmışlardır.²

Moğol imparatorluğu döneminde Çağatay ulusuna dâhil olan Kırgızlar, Asya'da Moğol üstünlüğü sona erdikten sonra, 1700 senesinde kurulan Hokand Devletinin hâkimiyetine girmişlerdir. 1867 yılında Kırgızistan'ın bir kısmı Türkistan Vilayetine bağlanmıştır. 1876 yılında Hokand hanlığı tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. 20. yy. başında Buhara, Rusların hâkimiyetine girince Kırgızlar da Çarlık Rusya'sının etkisi altına girmişlerdir. 1862'de Bişkek'te kurulan

¹ Özdenoğlu, Selda Aslan, - Küçükkurt, Serhat, "Kırgızistan Ülke Raporu", TİKA, Ankara, s. 10

² Açilova, Rahat, "Kırgızistan Dış Politikasındaki Öncelikler ve Politik Kültür", *Avrasya Etüdüleri*, TİKA, 1995, İlkbahar, s. 8

Rus Garnizonu 14 yılda tüm Kırgızistan'ı işgal altına almıştır. 1916 yılında zorunlu göç uygulaması Kırgızların Ruslara karşı şiddet olaylarının patlamasına yol açmış ve ayaklanmayı bastıran Ruslar çok sayıda kırgızı katletmiştir.³

Bu olay Kırgızistan tarihinde "Ürkün" olarak adlandırılmıştır ve derin bir iz bırakmıştır. Kırgızlar, ani bir şekilde başlayan bu katletme olayında bir çok tarafa dağılmış, çoğunluğu da Çin'e kaçmıştır. Bugün Çin'de Ürkün zamanından gelen 500 binin üzerinde Kırgız yaşamaktadır.

Orta Asya'da halk önderlerinin çoğu 1917 Oktyabr (Ekim) ihtilaline destek vermişlerdir. Çünkü vaat edilen yeni rejim bağımsız bir devlet yapısını oluşturacak sistem Sovyetler Birliği'nin ta kendisiydi. Halkın vaat edilen rejimden ziyade Çarlık rejiminin yıkılmasının sevinci içerisinde olduğu söylenebilir. Toplumun büyük bir kısmını oluşturan Müslümanlar, bağımsızlıklarını kazanıp özgür kalmanın beklentisi içerisindeydiler. Hatta Çarlık döneminde Çin'e kaçan Müslümanlar tekrar dönmüşlerdir. Ancak ihtilal sonrası siyasi sistemin belirginleşmesiyle, mevcut sistemin Çarlık Rusya'sının bir devamı olduğu, hatta bundan daha tehlikeli olduğu kısa bir zamanda ortaya çıkmıştır.⁴

1 Mayıs 1918'de bütün Türkistan, Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştirilmiş; 1926 yılında Kırgızistan, Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. Daha sonra 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) adını almıştır.⁵

Kırgızistan, 1980'li yıllarda Mihail Gorbaçov yönetiminde başlatılan Glasnost-Perestroika (Açıklık-Yeniden yapılanma) süreci ile Sovyetler Birliği içinde başlatılan demokratikleşme çabalarının en belirgin olarak görüldüğü Orta Asya Cumhuriyetidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte "Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" de tarihe karışmıştır.

Kırgızistan 15 Aralık 1990'da egemenliğini, 31 Ağustos 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası 5 Mayıs 1993 tarihinde Parlamento'da oy birliğiyle kabul edilmiş, yine aynı tarihte Yüksek Şura Genel Kurul Toplantısı'nda alınan kararlar, ülkenin resmi adı Kırgız Cumhuriyeti olmuştur.⁶

³ T.C. Başbakanlık, "Kırgız Cumhuriyeti", *Ülke Profilleri*, TİKA, Temmuz 2005

⁴ Yalçınkaya, Alâeddin, *Yetmiş Yıllık Kriz*, İstanbul, 1999, s.98.

⁵ T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

⁶ T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

1.2. Kırgızistan Coğrafyası

Orta Asya'nın kuzeydoğu ülkesi Kırgızistan'ın yüzölçümü, 198 500 km²'dir (kara 191 300 km², su 7200 km²). %4,4'ü su olan Kırgızistan'ın yüzölçümünün, %5,3'ünü ormanlık alanlar, %54,1'ini tarımsal alanlar, %36,2'sini ise, diğer arazi oluşturmaktadır. Kuzeyinde Kazakistan, güneydoğu ve doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, batısında Özbekistan, güneybatısında Tacikistan ile komşu olan Kırgızistan'ın sınırlarının toplam uzunluğu 3878 km'dir. Kırgızistan'ın Kazakistan ile sınır uzunluğu 1051 km, Çin Halk Cumhuriyeti ile 858 km, Özbekistan ile 1099 km ve Tacikistan ile ise, 870 km'dir. Kırgızistan'ın denize sınırı bulunmamaktadır. Kırgızistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki uzaklık 454 km, doğu ile batısı arasındaki uzaklık ise 925 km'dir.

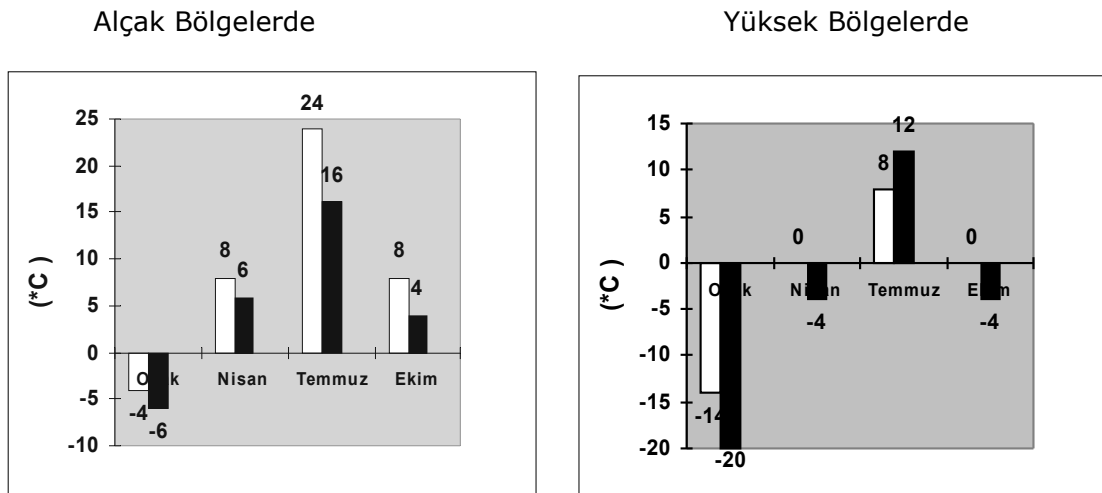
Kırgızistan'ın ortalama rakımı 2750 m'dir. En yüksek nokta Jeniş Çokusu (Zafer Tepesi), deniz seviyesinden 7439 m, en alçak nokta ise, deniz seviyesinden 132 m yükseklikteki Kara Darya'dır (Kara Nehir). Toplam alanın %94'ünden fazlasının deniz seviyesinden yüksekliği 1000 m'yi aşar ve toplam yüzölçümünün yaklaşık %40'ı 3000 m'den yüksektir. Doğu batı istikametinde 2000 km uzunluğunda ve 400 km genişliğinde bir kara kitlesi olan Tanrı Dağları'nın yaklaşık üçte ikisi Kırgızistan toprakları içinde yer almaktadır. Tanrı Dağları doğu, batı, kuzey, güney ve orta kısımlar olmak üzere, beş bölümde ele alınabilir. Karasal iklimin hüküm sürdüğu Tanrı Dağları'nın eteklerinde yazları çok sıcak, kışları ise çok soğuk olmaktadır. Gündüz ve gece sıcaklık farklarının çok yüksek olduğu bölgede nem oranı düşük, güneşli gün sayısı ise yüksektir. Tanrı Dağları'nın orta kesimlerinde yer alan Teskey Ala Dağı, Kırgız Sırtları, Batal Kokşaal Dağı ve Akşırak Kuyluğu ile Güney İngilçek ve Kayında buzulları özellikle dağcılık açısından oldukça önemlidir. Güney İngilçek Buzulu Çin ve Kazakistan sınırı arasında yer almakta olup, 62 km uzunluğu, 3.5 km genişliği ve 200 m kalınlığıyla dünyanın en büyük buzullarından biridir. Bölgede 7000 m'yi aşan iki zirve (Tengri ve Jeniş), 6000 m'yi aşan 23 zirve ve 5000 m'yi aşan 80 zirve bulunmaktadır.

Ülkede genel olarak büyüklü küçüklü yaklaşık 40 000 dere ve ırmak bulunmaktadır. Kırgızistan'ın en önemli nehirleri; Narın (535 km), Çüy (221 km) ve Çatkal (205 km)'dir. Kırgız Cumhuriyeti'nde 1923 adet göl bulunmakta ve kapladıkları alan 6836 km²'ye ulaşmaktadır. Issık Köl (6236 km²), Son Köl (275 km²) ve Çatır Köl (175 km²) Kırgızistan'ın en büyük gölleridir. Bunlardan en önemlisi, aynı zamanda dünyanın en büyük ikinci krater gölü olan Issık Köl'dür. 668

m derinliği ile dünyanın en derin gllerinden biri olan Issık Kln kuzey ve güney kıyıları, bu kıylara paralel uzanan Tanrı Dağları tarafından çevrelenmiştir ve bu dağlardan gelen 80 civarında irili ufaklı ırmak gle akmaktadır. Issık Kln biraz tuzlu olan suyu en soğuk havalarda bile donmaz. Issık Kl sahip bulunduğu büyük su hacmiyle çevresinin iklimini de büyük ölçüde etkiler. evresi karla kaplı olduğu halde, kışın bölgede ılıman bir iklim hüküm sürer. Yaz aylarında ise, Kırgızistanın diğer bölgelerinden daha serin ve daha az nemli olmasıyla, kaliteli kumsalı ve zengin bitki örtüsü ile turistik bir cazibe noktasıdır.

Kırgızistanın genel bitki örtüsünü orman, makilikler, bozkır, step, ayır ve su bitkileri oluşturur. Bitki örtüsünde görülen başlıca türler ise am, ceviz, fıstık, huş ağacı, akağaç ve kavaktır. Güneybatı Tien şanda bulunan ceviz ormanı özel bir öneme sahiptir.

şekil 1. Kırgızistanda Sıcaklık Ortalamalarının Aylara Göre Değişimi

Kırgızistan kuru ve karasal iklime sahiptir. Deniz seviyesinden yksekligi 2000 - 2500 m arasında olan bölgelerde kışlar, sıcak ve kurudur. Kış mevsimindeki hava sıcaklıkları özellikle dağlar ve dağ vadilerinde oldukça düşüktür. Dağlık bölgelerde kış aylarında sıcaklık -40°C 'ye düşebilmektedir. Yaz aylarında ise, özellikle güney bölgelerde sıcaklık 40°C 'ye ulaşmaktadır. Başkent Bişkek'in ise, yıllık sıcaklık ortalaması 2°C 'dir.

Kırgızistan'da yılın yaklaşık 240 günü güneşlidir. Kırgızistan yılda ortalama 450 mm yağış almaktadır. Yıllık yağış miktarı yüksekliğe bağlıdır ve 100 ile 1000 mm arasında değişir. Ancak, genellikle 300-600 mm arasında seyrederek.⁷

2. KIRGIZİSTAN'IN DEMOGRAFİK, SİYASİ VE İDARİ YAPISI

2.1. Kırgızistan'ın Demografik Yapısı

2.1.1. Kırgızistan nüfusu ve bölgelere göre dağılımı

Kırgız Cumhuriyeti'nin 1.Milli Nüfus Sayımı 23-24 Mart 1999 tarihlerinde yapılmıştır. 1.Milli Nüfus Sayımı'nın sonuçlarına göre, Kırgızistan'ın nüfusu, 4 850,7 bin kişi olarak hesaplanmıştır. 1999 yılında yapılan son nüfus sayımına göre, Kırgızistan nüfusu, 1989 yılında yapılan bir önceki nüfus sayımına oranla yıllık 56 bin (%1,3) artışla 565 bin (%13.2) artış göstermiştir.⁸

Tablo 1. Kırgız Cumhuriyeti Nüfus Sayısının Yıllara Göre Değişimi

Yıllar	Toplam Nüfus (bin kişi)	Toplam Nüfus İçinde (bin kişi)		Toplam Nüfus (%)		Ortalama Yıllık Nüfus Artışı (bin kişi)
		Kentsel	Kırsal	Kentsel	Kırsal	
1913 (yıl sonu)	863,9	105,8	758,1	12,3	87,7	-
1926 (17 Şubat nüfus sayımına göre)	1001,7	122,3	879,4	12,2	87,8	10,6
1939 (17 Ocak nüfus sayımına göre)	1458,5	270,1	1188,4	18,5	81,5	38,1
1959 (15 Ocak nüfus sayımına göre)	2066,1	696,2	1369,9	33,7	66,3	30,4
1970 (15 Ocak nüfus sayımına göre)	2933,2	1097,5	1835,7	37,4	62,6	78,8
1979 (17 Ocak nüfus sayımına göre)	3529,0	1366,3	2162,7	38,7	61,3	66,,2
1989 (12 Ocak nüfus sayımına göre)	4290,5	1640,9	2649,6	38,2	61,8	76,2
1999* (24 Mart nüfus sayımına göre)	4850,7	1713,8	3136,9	35,3	64,7	56,0

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti 1.Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları,1999

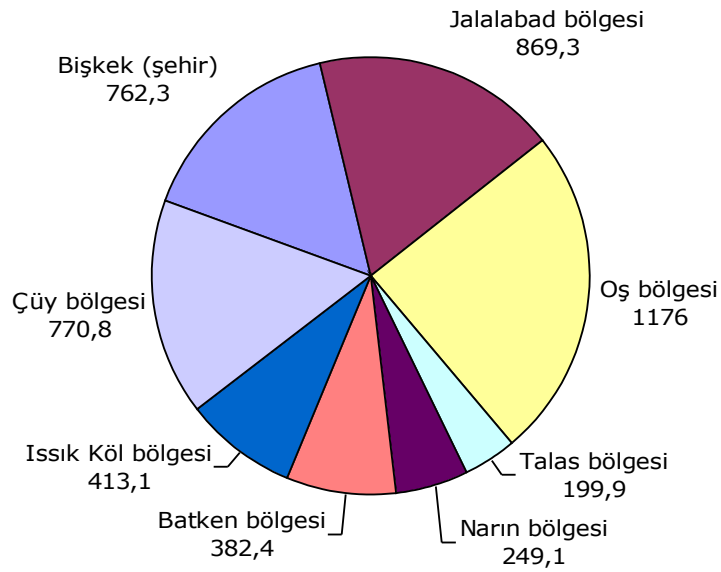
* Geçici nüfus da dahil edilmiştir.

⁷ T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

⁸ Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, "1.Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları", Bişkek, 1999

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, 1913’teki dönemden beri nüfusta 4 milyon kişi, yani 5,6 kat artışı olmuştur. Kentlerdeki nüfus kentleşmenin de etkisiyle 1989’a kadar çok hızlı artış göstermiş ve kırsal kesime göre 4 kat fazla artmıştır. Fakat 1990’dan sonra kent nüfusunda azalma olmuştur. Kırgızistan nüfusunun 1713,8 bini (%35,3) kentlerde, 3136,9 bini (%64,7) kırsal bölgelerde yaşamaktadır. 1989’da kentlerde yaşayanların oranı %38,2 ise, kırsal kesime göçler olmuş ve 1999’da bu oran %35,3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda kırsal nüfusun payı %61,8 iken %64,7’ye kadar büyümüştür.

Şekil 2. 1999’da Bölgelere Göre Nüfusun Yerleşimi (bin kişi)

Kırgızistan’da nüfus yoğunluğu 24.1 kişi/km² olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun en yoğun olduğu bölgeler Oş, Jalal-Abad ve Çüy’dür. 1989 yılı nüfus sayımı ile mukayeseli olarak, 1999 yılında kentsel nüfus %3,3, kırsal nüfus ise, % 19,4 artış göstermiştir.

Tablo 2’deki verilere göre en yüksek nüfus artışı, Batken (%22,7), Jalalabad (%16,9), Oş (%24,9) bölgelerinde ve Bişkek (%23) şehrinde olmuştur. Söz konusu bölgelerdeki nüfus artışı ülkenin güneyindeki yüksek doğum oranı ile açıklanmaktadır. Bişkek şehrindeki nüfus artışı ise, iç migrasyona bağlıdır. Issık Köl

bölgesinde (%2,3), Talas bölgesinde (%3,8), ve Narın bölgesinde (sadece %0,5) nüfus artışı gözlenmektedir. Çüy bölgesi nüfusu ise, 1989 yılı ile karşılaştırılmalı olarak %3,2 azalmış bulunmaktadır. Bu durumun nedeni olarak ise, Narın, Issık Köl ve Talas bölgesindeki nüfusun Bişkek'e doğru göç etmeleridir. Çüy bölgesindeki nüfusun azalmasının nedeni ise, bu bölgelerde yoğunlukta yaşayan etnik milletten insanların Kırgız Cumhuriyeti sınırları dışına migrasyonudur. Bunun yanında, Talas ve Issık Köl bölgesinden Kırgız Cumhuriyeti sınırları dışına göç eden Alman ve Rusların sayısı da oldukça yüksektir.

Tablo 2. Bölgelere Göre Kentsel ve Kırsal Nüfus Sayısı

	1959	1970	1979	1989	1999
Kırgız Cumhuriyeti	2065009	2934137	3522832	4257755	4822938
-Kent Nüfusu	691526	1095444	1348761	1624535	1678623
-Kırsal Nüfus	1373483	1838693	2174071	2633220	3144315
Batken Bölgesi	149412	200328	237469	311761	382426
-Kent Nüfusu	66356	71001	72829	80972	73337
-Kırsal Nüfus	83056	129327	164640	230789	309089
Jalalabad Bölgesi	348135	481691	586602	743279	869259
-Kent Nüfusu	117711	147562	172946	221378	200752
-Kırsal Nüfus	230424	334129	413656	521901	668507
Issık Köl Bölgesi	233729	314386	350634	403917	413149
-Kent Nüfusu	59720	89471	104508	129420	125460
-Kırsal Nüfus	174009	224915	246126	274497	287689
Narın Bölgesi	128055	176451	214459	247931	249115
-Kent Nüfusu	26612	27922	39422	51805	45627
-Kırsal Nüfus	101443	148529	175037	196126	203488
Oş Bölgesi	379150	563071	734663	941763	1175998
-Kent Nüfusu	93604	161876	218877	267984	272490
-Kırsal Nüfus	285546	401195	515786	673779	903508
Talas Bölgesi	103603	140747	163492	192509	199872
-Kent Nüfusu	14551	20516	22927	31453	33520
-Kırsal Nüfus	89052	120231	140565	161056	166352
Çüy Bölgesi	459001	621004	700063	796692	770811
-Kent Nüfusu	97558	149021	191263	224937	169233
-Kırsal Nüfus	361443	471983	508800	571755	601578
Bişkek (şehir)	263924	436459	535450	619903	762308
-Kent Nüfusu	215414	428075	525989	616586	758204
-Kırsal Nüfus	48510	8384	9461	3317	4104

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti 1.Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları, 1999

Ayrıca, kentsel ve kırsal bölgelerdeki oranlara baktığımızda kentsel nüfusun azaldığını görüyoruz. Örneğin, Batken bölgesindeki 2 şehir ve 5 şehir tipi yerleşim noktasında oturan kentsel nüfusun sayısı 10 yıl içinde toplam bölge nüfus sayısına göre %30'dan %19'a kadar azalmıştır. Aynı biçimde, Calal-Abad bölgesinde oturan toplam bölge nüfus sayısına göre kentsel nüfusun payı %30'dan % 23'e kadar, Oş

bölgesinde de %28,5'den %23 kadar düşmüştür. Geçmiş on yıllık süre içerisinde Issık Köl bölgesi kentsel nüfus sayısı %3,1, Narın bölgesi kentsel nüfus sayısı %12 ve Çüy bölgesi nüfus sayısı % 25 azalmıştır. Bu durum her şeyden önce ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Şehirlerde ve şehir tipi yerleşim noktalarında kömür, renkli metalurji, makina üretimi ve başka sanayi dallarının üretimi gittikçe azalmaktadır. Bu eğilimler ile birlikte bunlara bağlı sosyal-kültürel altyapı kuruluşları da kapanmaktadır.

24 Mart 1999 tarihli Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, ülkede 1 108 bin hane halkı kaydedilmiştir. Nüfusun %99,2'si hane halklarında yaşamaktadır. Ülke genelinde, 1 hane halkı 4,3 kişiden oluşmaktadır. Kentlerde bu sayı 3,5, kırsal kesimde ise 4,9 kişidir. En yüksek hane halkını Oş Bölgesi 5,1, Jalalabad ve Narın Bölgeleri 5, Talas 4,9, Batken ise 4,8 kişi ile oluşturmaktadır. En küçük hane halkı ise, 3,7 kişi ile Çuy bölgesinin şehir yerleşim noktalarında yaşamaktadır. Başkent Bişkek'teki hane halkı sayısı ise, 3,3 olarak hesaplanmıştır.⁹

2.1.2. Nüfusun cinsiyete ve yaş grubuna göre dağılımı

Kırgızistan nüfusunun ortalama yaşı 26,2'dir. Yaş ortalaması, kadınlarda 27,2, erkeklerde ise, 25,2 olarak hesaplanmaktadır. Nüfusun kırsal kesimde yaşayan kesiminin yaş ortalaması 25,0, şehirlerde yaşayan kesimi ise, 28,5'tir.

Tablo 3. Kırgız Cumhuriyeti'nde Erkek ve Bayan Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	Kentsel nüfus		Kırsal nüfus	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Toplam Nüfus	802256	876367	157209	156106
0 - 9	161654	155501	423742	408279
10 - 19	170864	175229	372404	357565
20 - 29	154755	164051	258153	241408
30 - 39	131167	138687	216446	210638
40 - 49	88890	100310	141740	142975
50 - 59	41022	50581	63515	66651
60 - 69	35089	49501	65621	76495
70 - 79	15568	32320	30928	45633
80 - 89	2998	9076	4684	12751
90 - 99	238	1049	901	3240
100 ve üzeri	11	62	75	471
Ortalama yaş	27,1	29,8	24,3	25,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti 1.Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları, 1999

⁹ T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

Kırgızistan'ın demografik yapısı çoğunlukta genç nüfustan; çocuklar ve genç nüfusun %38,1'ini, çalışma çağındaki olanlar 52,7'sini ve kalan 9,2'sini de çalışma çağındaki olanlar oluşturmaktadır.

Son on yılda doğum oranında azalma görülmüştür. 1999 sonuçlarına göre 0-4 yaş arası çocukların sayısı 550,7 bin kişi ile nüfusun %11,4'ünü oluşturmaktadır. Bu oran 1989'daki sayımda 617,5 bin ile %14,5 ve 1979'daki sayımda 468,9 ile %13,3 idi. Doğum oranının azalmasının başlıca sebebi nüfusun yaşlanmasıdır. Buna göre, 1989'da 65 yaşın üzerinde olanların oranı toplam nüfusun %5'i iken, bu oran 1999'da %5,5 olmuştur.¹⁰

1999 yılında yerleşik nüfus içinde erkek nüfus %49,4, kadın nüfus ise, 50,6 olarak hesaplanmıştır. Şehirlerde erkek nüfus %47,9, kadın nüfus %52,1, kırsal kesimlerde ise, erkek nüfus %50,2, kadın nüfus %49,8 oranında yer almaktadır. Ülkede kadınların erkeklere oranla 8-9 yıl daha uzun yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu oran 35 yaşın üzerindeki için, 90 yaş üzerindeki kadınlar ise bu yaştaki erkeklerden 4 kat daha fazladır.

1999 yılı verilerine göre, Kırgızistan nüfusu 0-9 yaş arası, şehirlerde %18,9, kırsal kesimde %26,4, 10-19 yaş arası, şehirlerde %20,6, kırsal kesimde %23,2, 20-29 yaş arası, şehirlerde %19,0, kırsal kesimde %15,9, 30-39 yaş arası, şehirlerde %16,1, kırsal kesimde %13,6, 40-49 yaş arası, şehirlerde %11,3, kırsal kesimde %9,1, 50-59 yaş arası, şehirlerde %5,5 kırsal kesimde %4,3, 60 yaş ve üstü şehirlerde %8,6, kırsal kesimde %7,5 olarak hesaplanmaktadır.¹¹

Tablo 4. Kırgız Cumhuriyeti'nde Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Yaş Grupları	Şehirlerde (%)	Kırsal Bölgelerde (%)
0 - 9 yaş arası	18,9	26,4
10 - 19 yaş arası	20,6	23,2
20 - 29 yaş arası	19,0	15,9
30 - 39 yaş arası	16,1	13,6
40 - 49 yaş arası	11,3	9,1
50 - 59 yaş arası	5,5	4,3
60 yaş ve üstü	8,6	7,5

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti 1. Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları, 1999

¹⁰ Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, "1. Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları", Bişkek, 1999

¹¹ T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

2.1.3.Nüfusun etnik yapısı

Kırgız Cumhuriyeti, 80'den fazla farklı milleti barındıran çok milletli bir ülkedir. Bu milletlerden 12'sinin nüfusu Tablo 5'te de görüldüğü gibi 20 binin üzerindedir. Genel nüfus içinde Özbekler ve Ruslar başlıca etnik gruplar olarak sayılabilir.

Bağımsızlığının başlangıcından itibaren Kırgızistan, milli politikasında planlı faaliyetler yürütmüştür. Milliyetler arasındaki barış ve dengeyi sağlamak için devlet politikasının temelinde 5 ilke yer almıştır: Hoşgörü, iyi niyet, her bir etnik grubun haklarına saygı göstermek, uyum ve işbirliği. Her bir etnik grubun dil ve kültürünü muhafaza etmek suretiyle tek bir ülkeye ait olacak şekilde kendini özdeşleştirmesi için elverişli koşullar oluşturulmuştur. Tüm bunlar ise "Kırgızistan-Ortak Evimiz" formülüyle ifadesini bulmaktadır.¹²

Tablo 5. Kırgız Cumhuriyetinde Nüfusun Etnik Yapısı

	Nüfus Sayısı					
	1979	%	1989	%	1999	%
Kırgız	1687382	47,9	2229663	52,4	3128144	64,9
Özbek	426194	12,1	550096	12,9	664953	13,8
Rus	911703	25,9	916558	21,5	603198	12,5
Dungan	26661	0,8	36928	0,9	51766	1,1
Ukraynalı	109324	3,1	108027	2,5	50441	1,0
Uygur	29817	0,8	36779	0,9	46733	1,0
Tatar	71744	2,0	70068	1,6	45439	0,9
Kazak	27442	0,8	37318	0,9	42657	0,9
Tacik	23209	0,7	33518	0,8	42636	0,9
Türk	5160	0,1	21294	0,5	33327	0,7
Alman	101057	2,9	101309	2,4	21472	0,4
Koreli	14481	0,4	18355	0,4	19764	0,4
Diğer	88658	2,5	97842	2,3	72408	1,5
Toplam	3522832	100	4257755	100	4822938	100

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti 1.Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları, 1999

2.2. Kırgızistan'ın Siyasi Ve İdari Yapısı

2.2.1.Siyasi yapı

Kırgızistan Sovyetler Birliği zamanında 1990 yazına kadar Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) şeklinde adlandırılıyordu ve 90'lı yıllara kadarki uzun yıllar Komünist Parti sekreteri Absamat Masaliev'in yönetimi altındaydı.

¹² T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

Birlik dağıldıktan sonra ülkede siyasi ve idari boşluk oluşmaması için acilen Kırgızistan'ın yönetimi belirlenmesi gerekiyordu. 1990 yılının Ekim ayında Kırgız SSC Yüksek Şura Toplantısı'nda Kırgız SSC adının Kırgız Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kararı alınmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nin Anayasasında ilk değişiklikler de 16 Şubat 1996 ve 21 Ekim 1998 tarihinde yapılmıştır.

Kırgız Cumhuriyeti (Kırgızistan) - egemen, bağımsız, hukuki, dini olmayan, demokratik bir cumhuriyettir.¹³

15 Aralık 1990 tarihinde Yüksek Şura Cumhuriyetin Egemenlik Bildirgesi'ni kabul etmiş ve 31 Ağustos 1991'de Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Parlamento tarafından Ekim 1990'da Cumhurbaşkanı olarak tayin edilen eski bir Komünist Parti üyesi olan, ancak partide üst görevlerde bulunmamış olan Askar Akayev, Ekim 1991 yılında yapılan doğrudan katılımlı seçime tek aday olarak girmiş ve ülkenin seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

30 Ocak 1994 tarihinde yapılan ve seçmenlerin %95.9'unun katıldığı referandumda ise, Akayev oyların %96.3'ünü almıştır. Kırgızistan'da 24 Aralık 1995 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Akayev oyların çoğunluğunu alarak, tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti'nde 29 Ekim 2000 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Askar Akayev %74.4 oy ile yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Askar Akayev, Kırgızistan'da ilk turu 27 Şubat 2005'te, ikinci turu ise 13 Mart 2005'te gerçekleştirilen parlamento seçimlerini Devlet Başkanı Akayev yanlısı milletvekillerinin kazanması, ülkede gerilimi tırmandırmış, muhalefet seçimlerde hile yapıldığı iddiasıyla, Akayev'in istifasını talep eden bir ayaklanma hareketi başlatmıştır. Kırgızistan'ın güneyinde Fergana Bölgesi ve ülkenin ikinci büyük kenti olan Oş şehrinde başlayan ayaklanma hareketi, Oş ve Jalalabad şehirlerinde hükümet binalarının ele geçirilmesiyle hızlanmıştır. Yaşanan olayların ardından Devlet Başkanı Askar Akayev'in muhalefetle görüşmeye hazır olduğunu bildirmesi ve Yüksek Seçim Komisyonu'na parlamento seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı yönündeki iddiaları araştırması talimatı vermesine rağmen hareket devam etmiş, 24 Mart 2005 tarihinde ise Başkent Bişkek'te yaklaşık 10 bin civarındaki göstericinin Başkanlık Sarayına yürüyüşü ve Başkanlık Sarayı'nı ele geçirmesiyle son aşamasına gelmiştir. 24 Mart 2005 tarihinden sonra Akayev'in istifası, geçici devlet başkanlığı

¹³ "Kırgız Cumhuriyeti Anayasası", Bölüm I, 1.Madde, 1.Bend

ve başbakanlığa muhalefet lideri Kurmanbek Bakiyev'in getirilmesi ve geçici hükümetin kurulması ile siyasi karışıklık ortamı yerini sessiz bir bekleyişe bırakmıştır. Kırgızistan Parlamentosu, başkanlık seçiminin 10 Temmuz 2005'de yapılmasını kararlaştırmıştır.¹⁴

Kırgızistan'da 10 Temmuz 2005 tarihinde gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Akayev döneminde başbakanlık görevinde bulunmuş olan Kurmanbek Bakiyev kazanmıştır.

2.2.2. İdari yapı

Devlet yapısı; yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinden oluşmaktadır.

Kırgız Cumhuriyeti'nin Devlet İdaresi, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi'nden oluşan Jogorku Keneş (Meclis), Hükümet, Yerel Yönetim Organları ve Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemeleri eliyle yürütülmektedir.¹⁵

2.2.2.1.Cumhurbaşkanı

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçme, Anayasanın Bölüm I, 1.Maddenin 43., 44. ve 45. Bendinde özetle şöyle açıklanmaktadır: Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 5 yıllığına seçilir ve 2 kereden fazla Cumhurbaşkanı olamaz, 35 yaşından büyük, 65 yaşından küçük, Kırgızca bilen (adaylar, adaylık öncesi Kırgız Dili sınavına tabi tutulmaktadır), 15 yıl süre ile ülkede ikamet etmiş olması gerekmektedir. Adaylık sınırlaması yoktur ve en az 50 000 seçmenin imzasını toplayabilen her Kırgız Cumhuriyeti vatandaşı aday olabilir. Cumhurbaşkanı, Jogorku Keneş'de milletvekili olamaz diğer görevlerde bulunamaz, özel işlerde çalışamaz. Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin bitimine 2 ay kala yeniden seçim yapılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine nüfusun %50'si katıldıysa, seçim geçerli sayılır. İki turlu yapılan seçimlerde, 1.turda katılan seçmenlerin %50'den fazlasının oyunu alan aday Cumhurbaşkanı olarak tanınır. Eğer 1.turda adayların hiçbirisi %50'nin üzerinde oy alamazsa 2.tura en çok oy yüzdesi alan 2 aday katılır ve %50'nin üzerinde seçmenlerin oyunu alan Cumhurbaşkanı seçilir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi seçim sonuçlarını 7 gün içinde teyit eder ve Anayasa Mahkemesi Başkanı seçim sonuçlarını açıkladıktan sonraki 30 gün içinde Cumhurbaşkanı Parlamento huzurunda yemin ederek göreve başlar.

¹⁴ T.C. Başbakanlık, TİKA, a.g.m.

¹⁵ "Kırgız Cumhuriyeti Anayasası", Bölüm I, 7.Madde, 1.Bend

Cumhurbaşkanı, Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sına göre geniş yetkilerle donatılmıştır. Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı sıfatıyla, devletin en yüksek pozisyonundadır, devletin egemenliği ve bölgesel dokunulmazlığı ile ilgili tedbirleri alır, kuvvetler birliğini, devlet organlarının işleyişini ve koordinasyonunu sağlar. Devletin iç ve dış siyasetini belirleyen Cumhurbaşkanı, hükümet yapısını ve hükümet üyelerini tespit eder, Halk Temsilcileri Meclisi'nin onayı ile, Başbakan'ı atar, Başbakan veya hükümetin istifası ile ilgili kararları alır, idari kuruluşların yöneticileri Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve Başbakan'a danışmak suretiyle görevden alınabilir. Cumhurbaşkanı ayrıca, yerel encümenlerin onayı ile, belediye başkanı, bölge valisi, ilçe belediye başkanlarını seçme ve görevden alma yetkisine sahiptir. Devlet sekreterinin atanması, statüsünün belirlenmesi, ve yetkilerinin oluşturulması, hükümet kabinesine dahil olmayan icra organlarının oluşturulması ve kaldırılması, güvenlik kurulu ve diğer koordinasyon organlarının oluşturulması, Cumhurbaşkanı'na bağlı olan devlet koruma hizmetleri ve milli ordunun oluşturulması, Başbakan'a danışmak suretiyle, devlet organlarının finansmanının ve devlet görevlilerinin ücretlerinin tespiti, Halk Temsilcileri Meclisi'nin onayı ile, genel savcı ve yardımcısının Bölge savcılarının, Bişkek savcılarının ve askeri savcının görevlendirilmesi ve görevden alınması, Milli Banka Başkanı'nın atanması, Anayasa Mahkemesi Başkanı, Yardımcısı ve hakimleri, Yüksek Mahkeme, Yüksek Arbitraj Mahkemesi başkanları, yardımcıları, hakimleri ile ilgili tekliflerin Halk Temsilcileri Meclisi'ne sunulması, tüm mahkeme başkan ve yardımcılarının atanması yine Cumhurbaşkanı'nın yetkileri arasındadır. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda 16 Şubat 1996 tarihinde yapılan yeni düzenlemeler ile Cumhurbaşkanı'nın hak ve yetkileri arttırılmıştır.

2.2.2.2. Jogorku Keneş (Meclis)

Bağımsız Kırgız Cumhuriyetinin Parlamentosu'nun oluşturulması süreci ise, bir kaç aşamadan geçmiştir. 5 Mayıs 1993 tarihinde kabul edilen Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda devlet yapısının esas prensipleri tespit edilmiştir. Yasama kuvveti, tek organ olarak seçim yöntemi ile seçilen 105 milletvekilinden oluşan Kırgız Cumhuriyeti Jogorku Keneşi temsil edilmekteydi. Ancak, parlamentoda tam temsil edilme ve bölgesel, etnik-kültür ve sosyal menfaatlerin düzenlenmesine ihtiyaç duyulması nedeniyle, 1994 yılının Ekim ayında anayasal Parlamento reformunun gerektiği ortaya çıkmıştır.

22 Ekim 1994 tarihinde yapılan referandum sonucu Parlamento, çoğunluk seçim yöntemi ile seçilen 105 milletvekilinden 35 milletvekili devamlı olarak çalışacak Yasama Meclisinden, 70 milletvekili de bölgesel temsilcilik prensibine dayalı dönemsel olarak çalışacak Halk Temsilcileri Meclisinden oluşması öngörülmüştür. 5 Şubat 1995 tarihinde, ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından sonra gerçekleştirilen ilk ikili Parlamento seçimleri, çok partili esasta demokratik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Parlamentonun iki bölümden oluşması sonucunda, bunların anayasal görev ve yetkilerinin de bölünmesi veya yeniden oluşturulması ihtiyacı Anayasa'da gerekli değişikliklerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasasında değişikliklerinin yapılması ile ilgili kanun, 16 Şubat 1996 tarihinde yapılan referandumda halk tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen değişiklikler, Yasama Meclisi ile Halk Temsilcileri Meclisi yetkilerini tam olarak bölmüştür.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda 21 Ekim 1998 tarihinde yapılan değişiklikle ise, Kırgız Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Meclisi'nin milletvekili sayısı 45, Kırgız Cumhuriyeti Yasama Meclisi'nin milletvekili sayısı ise, 60 olmuştur.

Anayasada son değişiklikler ise referandum ile 2 Şubat 2003'te kabul edilmiş ve 18 Şubat 2003 tarihi itibarıyla geçerlilik kazanmıştır. Bu değişiklikte parlamento 75 milletvekilli tek Meclis haline dönüştürülmüş.

2.2.2.3.Yargı kuvveti

Kırgız Cumhuriyeti'nde yargı sistemi bağımsızdır. Yargı organlarını Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Yüksek Arbitraj Mahkemesi ve Yerel Mahkemeler (Bölge, Bişkek ve askeri mahkemeler) oluşturmaktadır. Yargı organlarının görev ve sorumlulukları Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sında düzenlenmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasa'sına göre, hakimlerin dokunulmazlıkları bulunmaktadır.

2.2.2.4.Hükümet

Hükümet, Kırgız Cumhuriyeti'nin en yüksek icra kuvvetidir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'na göre Hükümet, Cumhurbaşkanı ve Parlamento'ya verilen yasama ve denetim yetkisi dışındaki tüm devlet yönetim konularında karar verme yetkisine sahiptir. Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti'nin yapısını Bakanlıklar, İdari Kuruluşlar, Devlet Komisyonları ve Vakıflar oluşturmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Başbakanı, Halk Temsilcileri Meclisi'nin onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Başbakan veya Hükümet üyelerinin istifa etme hakkı bulunmaktadır

ve Başbakan'ın istifası Hükümet üyelerinin de istifasını beraberinde getirmektedir. Başbakan Hükümet Raporu'nu, her yıl Kırgız Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Meclisi ve Yasama Meclisi'nin onayına sunar. Ülke bütçesindeki değişiklikler, ancak Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti onayı ile yapılabilir.

Cumhurbaşkanı ve Hükümet merkezi yönetimi temsil etmektedirler.

2.2.3.Yönetim

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından yerel yönetimler konusunda 16 hüküm yayınlanmıştır. Kırgızistan'daki yerel yönetim organları üç seviyededir. Üst iki seviye eski Sovyet Birliği'nden kalan rayonlar ve oblastlar üzerine oluşturulmuştur. 1996 tarihinden başlayarak, en alt seviyeyi temsil eden köy belediyeleri "ayıl ökmötü" düzenlenmeye başlanmıştır. Ülke başkenti Bişkek, 1995 yılında Orta Asya'da ilk doğrudan Belediye Başkanı seçimi yapılmış olan şehirdir.

Kırgızistan Anayasası'nda idari kademelenme hakkında özel bir bölüm yoktur. Bununla ilgili karar alma yetkisi Cogorku Keneşe (meclis) aittir. Ülkede 4'lü bir yönetim kademesi bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Hükümet
2. Oblast ve özel statülü Bişkek şehri
3. Rayon ve oblast şehirleri
4. Ayıl yönetimi ve rayon şehirleri.

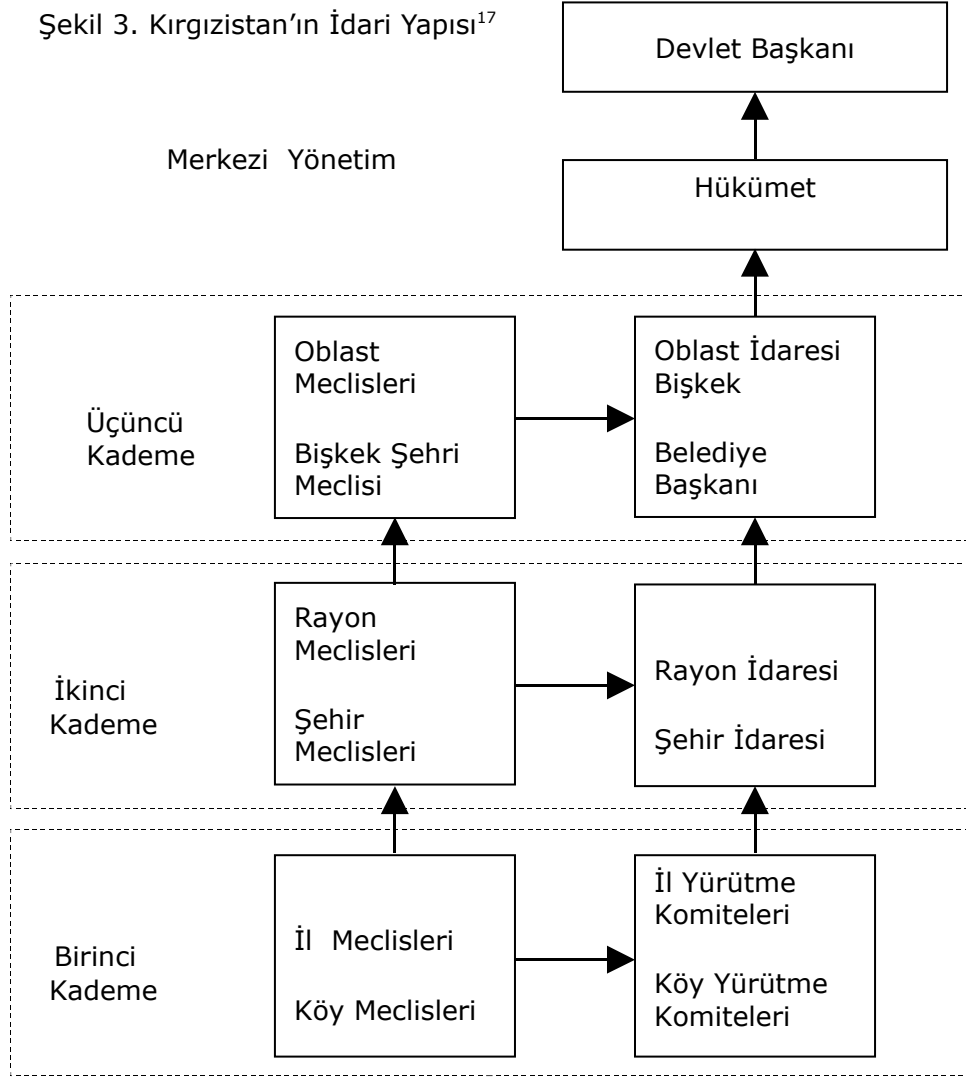
Yerel işlerin idaresi yerel keneşler (meclisler) ve halk tarafından yasaların çerçevesinde oluşturulan diğer kurumlar tarafından gerçekleştirilir.¹⁶

Yine bu yasalar çerçevesinde; yerel keneşler ilgili alan halkı tarafından 4 yıllık süre ile seçilir ve yerel topluluğun temsilcilik organı olarak sayılır. Bu demek yerel toplulukların temel hukuki düzenlemelerini kabul eder ve yerel topluluğun yaşamı için gerekli koşulları sağlama ve ilgili sorunları çözmekle yükümlüdür. Bunun yanında yerel bütçeyi kabul etme ve denetleme, yerel vergiyi uygulamaya kabul etme yetkileri de vardır. Ancak en önemli yetkisi de bölgesel sosyal-ekonomik kalkınma ve halkı sosyal açıdan koruma programlarını kabul etmesi olmaktadır. Diğer bir ifade ile yerel mali ve mülki kaynakları yönetirler.

Yerel yönetim sisteminde yerel keneşler merkezi öneme sahiptirler.

¹⁶ "Kırgız Cumhuriyeti Anayasası", Bölüm 7, 92.Madde, 1.Bend

Şekil 3. Kırgızistan'ın İdari Yapısı¹⁷

Oblast ve rayon meclisleri yerel kamu idaresi başkanına, şehir ve köy meclisleri ise şehir belediyesi ve aylık hükümeti başkanına 2/3 oylama ile güvensizlik bildirme yetkisine de sahiptirler. Anayasaya yapılan son düzenleme ile (18 Şubat 2003) yerel meclis milletvekilleri siyasi düşünce ve ifadelerinden dolayı dokunmazlık tanınmış ve seçim sonrasında kazanılmış hakları anayasal koruma altına alınmıştır.¹⁸

¹⁷ Sakınc, Süreyya, *Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar*, Manisa, 2005, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., s. 148

¹⁸ Sakınc, Süreyya, *Geçiş Sürecinde Kırgızistan'da Yerel Yönetim Reformu: Sorunlar ve Öneriler*, Geçiş Ekonomileri Uluslararası Konferansı, *KTMÜ Yayınları: 50*, Kongreler Dizisi: 24, Bişkek, 2003, s. 455

2.2.3.1.Oblast yönetimleri

Oblast yönetimi bölgede merkezi hükümeti temsil eder. Yerinden yönetim açısından ise bölge yürütme organıdır ve oblast yerel meclisi ise yasama organı olarak kabul edilir. Oblast yönetimi başçısı olan vali (akim) Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve merkezi hükümetin kararlarını uygular. Vali yetkileri de geniştir. Vali oblast sınırındaki şehir yönetimi, köy ve kasabaların özerk yerinden yönetim organlarının kararlarını devletin diğer yasal hükümlerine aykırı düştüğünde geçici bir süre için yürürlükten kaldırabilir. Oblast yönetimi Cumhurbaşkanı ve Başbakan karşısında sorumludur. Ancak valinin bir yılda en az bir kez oblast yerel meclisi karşısında faaliyeti ile ilgili rapor sunması gerekir.

2.2.3.2.Rayon yönetimi

Rayon yönetimi rayon akimi tarafından temsil edilir ve merkezi idare tarafından uygulamaya konulan ekonomik ve sosyal önlemleri yerine getirir, yerel kamu idarelerinin görevlerini taşımakla beraber halka sosyal-kültürel hizmetlerin sunumunu organize eder ve yerel iletişim ve ulaştırma yollarının kullanılabilir halde olmaları için program ve faaliyetleri gerçekleştirir.

Rayon akimi Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve Cumhurbaşkanı, başbakan ve ilgili oblast valisi karşısında sorumludur. Rayon seviyesinde de yerel meclisler yasama organı olarak faaliyet gösterirler. Oblast yönetiminde olduğu gibi rayon akimi ilgili alan özerk yerel yönetim organları tarafından alınan kararların diğer devlet kanunlarına aykırı olması halinde incelemeye alınmaya kadar, geçici bir süre için yürürlükten kaldırabilir.

2.2.3.3.Köy yönetimi

Bu idari kademede yönetimin gerçekleşmesi önceliklere göre farklı olmaktadır. Çünkü yerel kamu idaresinin bulunması söz konusu değildir. Halk tarafından seçilerek köy meclisi oluşturulur. Diğer yandan da köy meclisi dışında köy hükümeti bulunmaktadır. Önce köy hükümeti başçısı da halk tarafından seçilir. Köy hükümeti kırsal alanda köy meclisinin kanuni hükümlerini uygulamak ve merkezi idarenin devrettiği işleri yürütmek ile görevlidir. Köy hükümeti başçısı aynı zamanda köy meclisi başkanı olmaktadır. Dolayısıyla köy hükümeti köy seviyesindeki yerel yönetimin yürütme organını temsil eder. Köy hükümeti başçısı yerel meclis kararlarını uygulama açısından yerel meclise ve merkezi idare tarafından devredilen görevler ile ilgili rayon yerel kamu idaresine karşı sorumlu olmaktadır.

Kırgızistan 7 idari bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgeler; Çüy, Issık-Köl, Narın, Talas, Jalalabad ve Oş, Batken'dir. Kırgızistan'ın güneybatısında yer alan ve daha önce Oş Bölgesi'nde bulunan Batken'e, 12 Ekim 1999 tarihinde alınan kararla Bölge statüsü verilmiştir. Başkent Bişkek özel bir konuma sahip olduğundan, yukarıdaki 7 bölge içerisinde yer almaz.

Tablo 6. Kırgız Cumhuriyeti'nin İdari Yapısı

Bölge (Oblast)	Rayonlar (İlçe)	Şehirler	Şehir Tipi Yerleşim Noktaları	Ayıl Keneşleri (Köy Meclisleri)	Köyler
Batken	3	3	5	29	189
Jalalabad	8	5	8	68	415
Çuy	7	4	5	105	327
Issık-Köl	5	3	5	58	181
Narın	5	1	2	56	132
Oş	7	3	2	79	467
Talas	4	1	1	35	90
Bişkek şehri	-	1	1		1
Kırgızistan	39	21	29	430	1 802

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti 1.Milli Nüfus Sayımı Temel Sonuçları, 1999

Toplam olarak ülkede 7 oblast yönetimi ve Bişkek belediyesi rayonları dikkate alındığında 39 rayon yönetimi bulunmaktadır. Başkent Bişkek başta olmak üzere Oş, Talas, Jalalabad, İsfana, Taşkömür, Kızıl Kıya, Kara Köl, Balıkçı, Mayлуу Suu, Sülüktü, Narın, Karakol, Çolpon Ata, Kant, Tokmok, Batken, Kök Jangak, Özgön, Karabalta, Karasu'dan oluşan şehirlerin sayısı 21, şehir tipi yerleşim birimleri ise 29'dur. 1802 köyün oluşturduğu köy meclisleri ise 430'dur.

Şehirler bazında yönetim de köy yönetimine benzemektedir. Bişkek şehri ve oblast şehirlerinde halk şehir meclisini seçer, belediye başkanı ise bu meclisler tarafından seçilir. Şehir belediyesi ya da şaar başkarması yasama organı olarak faaliyet gösterir.

Merkezi idare ve yerel yönetim arasında ilişki açısından merkezi yönetim tarafından yerel yönetimlere devredilen yetkiler de önem arz etmektedir. Önceden değinildiği gibi yerel yönetimler bu görevleri yerine getirmek ile yükümlüdürler. Devredilen işin sonucu itibarıyla köy hükümeti, belediye ve şehir yönetimi başkanları merkezi idare, oblast ve rayon yerel kamu idarelerine karşı sorumludurlar. Bu görevlerin gerektiği gibi yerine getirilmediği durumlarda yerel meclisin (köy meclisi, şehir meclisi) 2/3'ün izin vermesi ile bu başkanlar (köy

hükümeti, belediye, şehir yönetimi başkanları) görevinden alınabilirler. Devredilen görevlere aşağıdakiler örnek olabilir:

- Emek ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından : yerel istihdam ve migrasyon programlarını hazırlamak ve gerçekleştirmek, düşük gelirli aileleri tespit etmek ve amaçlı yardımların gerçekleştirilmesini organize etmek
- İç İşler Bakanlığı tarafından: toplumsal güvenliği sağlamada katkıda bulunma

Bu açıklamalara dayalı olarak diyebiliriz ki, oblast ve rayon seviyesinde ikili yerel yönetim yaklaşımı benimsenmiştir. Bunlardan birisi özerk yerel yönetimi kapsamında olan yerel meclis yerel topluluğu temsil ederken, yerel kamu idareleri en üst yürütme organını temsil etmektedir. Dolayısıyla rayon ve oblast seviyesinde tam olarak özerk yerinden yönetimin gerçekleşmesi de mümkün olmamaktadır. Yerinden yönetim tam olarak köy yönetiminde tanımlanmıştır. Çünkü yerel kamu idaresi bulunmamaktadır ve yürütme organı görevini yerel topluluk tarafından seçilen ayıl hükümeti yerine getirmektedir.

2.2.4.Yerel yönetim

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası 91. maddesinde özerk yerel yönetim şöyle ifade edilmiştir: Kırgız Cumhuriyeti'nde özerk yerel yönetim yerel topluluklar tarafından gerçekleştirilir, bunlar kanun çerçevesinde ve kendi sorumluluğu altında yerel işleri idare ederler.

"Özerk Yerel Yönetim ve Yerel Kamu İdareleri Hakkında" Kanunun'da ise, yerel toplumsal yönetim organlarının görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İlgili alan halkı istek, talep ve tercihlerini yerel kamu idareleri ve özerk yerel yönetim organlarına bildirmek.
- Bölgesel sorunların çözümünde yerel keneşlerin toplantı ve işlerine katılma.
- Yerel keneşlerin, onların yürütme organları ve yerel kamu idareleri kararlarının gerçekleşmesi için katkıda bulunma.
- Toplumun sosyal yaşamında kullanılan inşaatları kabul etme, yerel nitelikte çevreyi temizleme, onarım işlerine katılma.
- Vatandaşların kurultay ve toplantılarının kararlarını gerçekleştirmesini organize eder.

- Kendi yetkileri çerçevesindeki sorunlar ile ilgili çözüm yollarını hazırlayıp bunları yerel yönetim ve başka devlet organlarına ve müesseselerine, şirketlere teklif etme.
- Yerel inşaat, bina ve bunların etrafındaki arsaların kullanımı, toprak, su ve başka doğal kaynakların rasyonel kullanımına, bunun yanında tarihi ve medeni eserlerin korunmasını denetlemek.
- Başka kanunlar çerçevesinde uygun olarak verilen görevleri gerçekleştirmek.

Yerel toplumsal organlar yanında yerel toplumsal birliklerinin de faaliyet göstermeleri söz konusudur. Bu tür birlikler ilgili alanın iktisadi, sosyal-kültürel gelişmesi, yasal hükümlerin kullanımının kontrol edilmesi gibi işlerin yürütülmesine katkıda bulunurlar. Toplumsal birliklerin bazıları halkın geleneklerine tabi bir şekilde, bazıları da geleneksel olmayan şekillerde oluşturulurlar. Aksakallar mahkemesi geleneksel olarak düzenlenen toplumsal birliğe örnek olabilir.

Aksakallar mahkemesi ilgili alan toplantısı, yerel meclisler yada özerk yerel yönetimin diğer temsilci organlarının kararı ile köy, poselok (kasaba) yada şehirlerde oluşturulabilir ve mahkemeye halk arasında saygı gösterilen insanlar seçilebilir. Bu mahkeme türü idari yargı anlamına gelmez ve tarafların (yargıya başvuran tarafların) kabulü halinde kendi yetkileri çerçevesinde mal, aile ve yasaların öngördüğü diğer konularla ilgili davaları görebilir. Ancak aksakallar mahkemesinde varılan kararlara yasalar çerçevesinde itiraz edilebilir.¹⁹

2.2.5. Yerel yönetim sisteminde uygulanan reformlar

Yerel yönetimlerin siyasi açıdan halkın yönetime katılmasını ve demokrasinin gelişmesini sağlaması, iktisadi açıdan ise hizmet sunumunun etkin ve talep doğrultusunda sunulmasını sağlayıcı sonuç yaratması, demokratik ve piyasa ekonomisine dayalı ülke kurmayı amaçlayan Kırgızistan için yerel yönetim sisteminin yeniden yapılanmasını gerekli kılmaktadır. Bu yönde birtakım düzenlemeler ve reformlar yapılmıştır.

Kırgızistan'daki yerel yönetimler ile ilgili ilk yasal hüküm 1991 yılında 19 Nisan'da kabul edilen "Kırgızistan'da Yerel Yönetimler Hakkında" Kanunu'du. Bu kanun yerel seviyede yönetimi demokratik bir şekilde yeniden düzenlemeye hukuki

¹⁹ "Kırgız Cumhuriyeti Anayasası", Bölüm 7, 92.Madde, 2,3,4. Bendler

bir temel meydana getirme amacıyla çıkarılmıştır. Diğer bir deyişle bu kanunda yerel topluluk tarafından seçilen "kneşleri" (meclis) o alan halkını temsil eden yerel özerk yönetim organları olarak kabul edildiği ve yerel kamu idarelerinin bu yerel yönetimlerinin kendi yetkileri çerçevesindeki işlerine müdahale edemediği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu yasal hüküm yerel yönetimlere sadece ilgili alan halkını temsil etme değil yürütme organlarına da sahip olma imkan tanımıştır. Ancak aynı kanuna 1991.y. 19 Aralık'ta yapılan değişiklik ile yerel kneşlerin başkanlığına aday gösterme yetkisi merkezi devlete ait olmuştur. 4 Mart 1992 yılında ise bir değişiklik daha yapılmış ve kanunun adı "Kırgızistan'da Yerel yönetimler ve Yerel Kamu İdareleri" olarak değişmiştir. Bu durumda yerel yönetimlerin yetkisi daha da sınırlandırılmıştır. Çünkü yürütme organına sahip olma yetkisi alınmış ve merkezi idare yürütme organının yerel seviyede temsilcisi olan yerel kamu idaresine verilmiştir.

1993 yılında kabul edilen Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nda yerel yönetim devlet yönetiminin bir bölümü olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte yerel meclislere yerel sosyal-ekonomik kalkınma, halkın sosyal açıdan korunması programlarını, yerel bütçeyi kabul etme ve yürütülmesini denetleme, yerel meclis milletvekillerinin 3/2'nin oybirliği ile yerel kamu idaresi başkanına güvensizlik bildirme yetkileri de verilmiştir.

1994 yılında yerel yönetimi organize etmenin optimal sistemini ve reformu gerçekleştirmenin mekanizmasını geliştirmek amacıyla Yerel Yönetimler Reformu Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun faaliyeti sonucu olarak "Yerel Yönetimleri Organize Etmenin Temelleri" Cumhurbaşkanı kararnamesi kabul edilmiştir. Kabul edilen bu yasal hükmün getirdiği yenilikler şunlardır:²⁰

- İlk defa "yerel topluluk" kavramı ilgili alan halkı tarafından seçilerek oluşturulan yerel meclisler ve başka organlar sistemi aracılığıyla gerçekleştirilen özerk yerel yönetimin tek kaynağı olarak açıklanmıştır.
- Özerk yerel yönetimin temel ilkeleri belirtilmiştir (kendi kendini sağlama, finanse etme ve regüle etme gibi).
- Yerel kamusal mülkiyet kavramı açıklanmıştır. Aslında önceden kabul edilen "Kırgızistan'da Özerk Yerel Yönetim ve Yerel Kamu İdareleri" Kanunu'nda bu kavram tanımlanmıştır. Ama söz konusu yeni yasal hükümde değişik tanıma

²⁰ Karashev, A. A. - Tarabinskiy, O. S. "Razvitiye Mestnogo Samoupravleniya v Kırgızistane" (Kırgızistan'da Yerel Yönetimin Gelişimi), Bişkek, 2002, s. 59

sahip olmuştur. Eğer önceden devlet mülkiyetinin bir parçası olarak ve yönetimi özerk yerel yönetim ve yerel kamu idarelerine bırakılmış ise, sonra kabul edilen kararnamede yerel kamusal mülkiyet bizzat yerel yönetim ve yerel toplulukların mülkiyeti olarak tanımlanmıştır, aynı zamanda yerel kamusal mülkiyet kapsamına yerel topluluğun faaliyeti ve yaşamını sürdürebilmesini sağlayan başka mülkiyetler alınabileceği de belirtilmiştir.

- Oblast ve rayonlar (bölge ve ilçeler) yerel yönetimlerin bölgesel birleşmeleri olarak açıklanmıştır.

Buna rağmen söz konusu yasal hüküm ile yerel yönetim reformu mekanizması geliştirilememiştir.

18 Ağustos 1994'te Cumhurbaşkanı kararı ile reformu 2 aşamada gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Buna göre ilk aşama köy ve şehirler bazında, ikinci aşamada ise rayon ve oblastlarda gerçekleştirilmeliydi. Reformun ilk aşaması 2001 yılında tamamlanmıştır. 1995 yılından itibaren Bişkek şehri, 1996 yılında da köyler, 1998-2001 yılında rayon şehirleri ve 2001 yılında oblast şehirleri yönetimi özerk yerel yönetim ilkesi ile yapılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda yerel meclislere Bişkek ve oblast şehirlerinde "belediyeler" (meriya), rayon şehirlerinde "köy yönetmeliği" (şaar başkarması), köylerde ise "köy hükümetleri" (ayıl ökmöttörü) olarak ifade edilen yürütme organlarını oluşturma yetkisi verilmiştir. Reformun öngörülen ikinci aşaması günümüzde tamamlanmamış haldedir. Çünkü yerel yönetimler kademelerinin ilk seviyesi için yönetim sisteminin yeniden yapılmasına rağmen, rayon ve oblastlar için (bu seviyedeki şehirler hariç) gereken organize edici ve hukuki yeniden yapılanmalar gerçekleşmemiştir.²¹

1998'de Kırgızistan'da yapılan referandum sonucunda Anayasada topraklara kamusal mülkiyet hakkını tanıyan değişiklik yapılmıştır. Diğer bir ifade ile yerel yönetimler de özel ve devlet mülkiyetinde olduğu gibi, bunların mülkiyeti kapsamına girmeyen toprakları yerel kamusal mülkiyet hakkı ile kullanma imkanına sahip olmuştur ve yerel yönetimlerin mülkiyet hakkı Anayasal çerçevede genişlemiştir.

2002 yılında bir değişiklik daha yapılarak "Özerk Yerel Yönetim ve Yerel Kamu İdaresi Hakkında" Kanun yeniden kabul edilmiştir.

2003 yılı 18 Şubat'ta ise, Anayasa'da yapılan yeni düzenleme ve değişikliklerde yerel yönetim ile ilgili maddeler de yer almıştır.

²¹ Karashev, A. A. - Tarabinskiy, O. S. "Razvitiye Mestnogo Samoupravleniya v Kirgizistane" (Kırgızistan'da Yerel Yönetimin Gelişimi), Bişkek, 2002, s. 17

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ EKONOMİK YAPI VE EMEK PİYASASI

1. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ

Kapitalist ve sosyalist olarak adlandırılan iki kutuplu dünyanın sosyalist kutbunu oluşturan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 1991'de yıkılmasıyla, dünya bir ifadeyle kutupsuz, diğer bir ifadeyle çok kutuplu sisteme dönüşmüş oldu. Başka bir bakış açısıyla, dünya kapitalist sistemin öncülüğünde küreselleşme sürecine girdi. Bu süreçte, ilginç ve belki de kaçınılmaz olarak ortaya çıkan durum, kapitalist sisteme karşı sosyalist sistemi 70 yıldır uygulayan SSCB'nin veya onu oluşturan cumhuriyetlerin, yeniden diriliş reçetelerini liberal piyasa ekonomilerine dönmede ve onun kurumlarını hızla oluşturmada görmeleridir. 1930'lu yıllardan önce Joseph Stalin politik gücünü sağlamlaştırmış ve Sovyetler Birliği kumanda ekonomisini uygulamayı tercih etmiştir. Stalin, dikkatli merkezi bir ekonomik planlama ile yalnızca ekonomik istikrarın ve eşitliğin değil, tahmin edilemeyen bir ekonomik büyümenin de sağlanabileceğine inanmıştı. Bu inançla, II.Dünya Savaşından sonra merkezi ekonomik kontrol modeli Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar birçok ülkeyi* içine alarak genişlemiştir.²²

1.1. Kırgızistan'ın SSCB Öncesi Döneminde Ekonomik Durumu

Kırgız halkının ve Kırgız devletinin iki bin yılı aşan tarihi kökenlere sahip olmalarına rağmen, Kırgızistan, kapitalist medeniyetinin gelişme zamanında, düşük bir sosyal yaşam seviyesine sahipti. Yerli Kırgız halkının asırlarca yerleşmiş babadan oğla geçme (mirasçı) düzeni korunuyordu ve bununla birlikte, bay ve manap diye adlandırılan kabile soyluları, kendi insanları üzerinde güçlü feodal liderleri gibi dururlardı, ve onlardan çeşitli vergileri toplayıp kendileri için çalışmaya zorluyorlardı.

O zamanlarda Kırgız halkının geri kalmışlığın en büyük nedeni göçebe yaşam tarzının üstünlüğüydü. 1917 Oktyabr (Ekim) Devriminden önceki dönemde tüm çiftliklerin %70'i göçebelere aitti, Karakol ilinde %50,43, Pişpek (şimdiki Bişkek) ilinde %53,45 ve Narın'da %99,03. Güney Kırgızistan'da durum biraz farklıydı. Oş

²² Deliktaş, Ertuğrul, "Kırgızistan'da Özelleştirme Süreci 1991-2000", *KTMÜ Yayınları:29*, Kongreler Dizisi: 3, Bişkek, Mayıs 2002, s. 335

* Bu ülkeler: Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Yugoslavya, Orta Asya Cumhuriyetleri, Kuzey Kore, Vietnam, Küba, Angola ve Çin.

ilinde göçebe nüfus 26018 kişiydi, buna karşın yerleşik nüfusu 259973 kişi idi, yani, çoğunluğu yerleşik hayata geçmişti. Tarih şahitlik eder ki, daha eski zamanlardan beri çiftçi kabilelerin göçebeli kabilelerden ayrılmaları, insan medeniyetinin ve üretiminin gelişmesi için bir adımdı. Hayvancılığın kendisi geri kalmışlığın göstergesi değil, Kırgızistan'ın dağlık şartlarına uyması için gerekli ihtiyaç haline geliyordu. Geri kalmışlık, ilkel göçebe hayvancılığın sürdürülmesinde, onun, kış aylarındaki açlıktan ve mal ölümlerinden kaçınılmazlığından idi. Göçebe hayvancılığın diğer olumsuz yönü, insanların yerleşik yaşama ve faaliyetlere geçmesine engel olmasıdır. Kırgızistan'ın güneyindeki nüfusun geniş kısmının çiftçilikle uğraşması tabii ki progresif bir olaydı. Kuzey'de yaşayan Kırgızlar için de, Çüy, Talas ve Issık Köl vadilerindeki geniş arazilerinin çiftçilik için kullanma durumunda etkili bir işletme temelini oluşturabilirdi. Çarlık hükümeti, bu topraklara el koyup, Ukrayna'dan ve Rusya'nın orta bölgelerinden Kırgızistan'a gelen göçmen çiftçilerin kullanımına vermek için, bu durumdan hızlı bir şekilde faydalandı.²³

Burada şu soru sorulabilir; göçebe hayvancılık için neyin üretilmesine ve hangi üretim güçlerine sahip olmak gerekmektedir? Bu işletmede, hayvan hem işin amacı, hem işin aracı, hem de işin ürünü olarak durmaktadır. İşin kendisi de çobanların üzerine yüklenmektedir. Burada yapılan, sadece hayvanların sayısını çoğaltmak ve ihtiyaç anında kullanmaktır. Üretim planlı olarak yapılmamıştır.

Kırgızistan'ın Sovyet öncesi döneminde ekonomik temel büyük bir kısmı hayvancılıktı ama son derece geri kalmış bir ziraat sektörünü oluşturuyordu. XX yy. başlarında bir çok ülkede, makine endüstrisi temeline oturan sanayi, ülkelerin ekonomisinde etkin rol oynamaya başladı. Kırgızistan'da ise, halk işletmelerinde sanayi bağımsız bir dal olarak yoktu, daha doğma aşamasındaydı. Sanayi işletmeleri çok azdı ve uzmanların belirttiği gibi, ilkel aletlere, el gücüne dayanıyordu. Genelde tarım ürünlerinin işlenmesine ağırlık veriliyordu. Sanayi işletmelerinin %80'i deri, pamuk, yün, tohum, süt üzerinde çalışıyordu. Geri kalan kısmı maden kaynakları ve demir parça tamir atölyeleri.

1914 yılında Sovyet hükümetinin ilk yıllarındaki resmi kurumlarının belirttiğine göre, 3 kömür ve 5 tuz maden ocağı, 8 değirmen, 5 bira üretim, 5 deri işletim, 7 bağırsak temizleme, 5 pamuk temizleme, 3 alkol temizleme fabrikası, 2 kereste yeri ve 2 yağ çıkarma yeri bulunuyordu. İnşaat da yok denecek kadar azdı.

²³ Oruzbaev A. -Djunuşev K. -Mansurhodjaev S., Narodnoe hozyaystvo Kirgizii v period Oktyabrskoy revolyutsii, grajdanskoy voyni i inastronnoy interventsii, (Oktyabr Devrimi döneminde Kırgızistan'da halk işletmeleri, sivil savaş ve dış yatırım), Frunze, 1982.

Tabi ki, Pişpek, Tokmok, Karakol, Oş, Jalalabad gibi gelişmiş şehir yerleşimlerinde az bir miktarda devlet ve konut inşaatı gerçekleşiyordu, fakat bu, bireyci, tek defalı bir şekilde ve eski metotlarla yapılıyordu. Ulaşım da aynı durumdaydı. Sadece 1900'lerin başlarında demiryolu Jalalabad'a kadar uzandı, yolcu ve yük taşımacılığının bir kısmını üzerine alarak, Güney Kırgızistan'ı Rusya'nın Avrupa'ya yakın bölgeleri ile bağladı. Ana taşımacılık şekli ise hayvan ile taşımacılıktı. Kırgızistan Rusya'nın himayesine girdikten sonra, ülkede tarım ve sanayi işletmesi gelişmesine rağmen, nüfusun birçok ihtiyaçları ev üretimi ile giderilmeye devam ediyordu. Bu üretim, geleneksel olarak, insanlara elbise, ayakkabı, ev eşyaları, çadır malzemeleri sağlıyordu.²⁴

Yerli Kırgız nüfusunda, hem göçebe hem yerleşiklerde, çoğunlukla doğal bir işletme vardı, yani üretim kendi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla yapılırdı. Ancak, Kırgızistan SSCB'ye girdikten sonra, ticari sermaye ilk olarak, Rus ve yabancı yapımı sanayi malları yeni açılan pazarı değerlendirmek için girmeye başladı. Bu sermaye, daha rahat ayakkabı ve elbise türleri, değişik ev eşyaları ihtiyacı yaratarak yavaş yavaş mal-pazar ilişkilerinin içine mirasçı Kırgız işletmecilerini çekmeye başladı. Doğal olarak, bu, Kırgızların et, süt ürünleri, deri hammadde, yün, geleneksel deri ve yün ürünlerini piyasaya sunmayı tetikliyordu. Kırgızistan'da sanayi işletmeleri kurulmaya başladıktan sonra, mal-pazar döngüsünün içine kömür, tuz, un, yağ, sucuklar, un mamulleri, bira, alkol ürünleri, işlenmiş deriler, pamuk kumaşlar, inşaat malzemeleri gibi yerel yapımı sanayi ürünleri girmeye başladı. Kırgızistan'ın gelişen mal-pazar işletmesinin en belirgin özelliği ticaretin hızlı gelişimidir, tüccarlar ülkenin çeşitli ve uzak bölgelerine kadar giriyorlardı. Sürekli fuarlar (sergiler) düzenlenmeye başlandı, özellikle hayvancılık işletmelerinin olduğu yerlerde (At-Başı v.b.). 1912-1914 yılları arasında, Pişpek bölgesinde 1340 tüccar vardı, onlardan 900'ü Rus, Tatar, Özbek, Dungan ve 440'ü Kırgızlardan oluşmaktadır. Prijevalsk bölgesinde toplam 778 tüccar vardı. Onlardan 335'i Kırgız idi. Güney Kırgızistan'da biraz daha azdı.²⁵

Kırgızistan'da, sanayi işletmeleri kurulmaya, çalışmaya ve bir şekilde, iç pazarın ihtiyaçlarını gidermeye başladığı halde, yine de ülkenin ekonomisi sadece tarımcılığa dayanıyordu ve geri kalmış ziraat karakteri taşıyordu.

²⁴ Oruzbaev A., a.g.e. s. 23

²⁵ Koichuev, Turar, *Ekonomicheskiye razvitie Kirgizii i faktory ego uskoreniya*, (Kırgızistan'ın Ekonomik gelişimi ve onun hızlandırılmasındaki faktörler), Frunze, Kırgızistan, 1973.

1.2. SSCB Döneminde Ekonomik Gelişme.

Oktyabr (Ekim) Devrimi ile birlikte Kırgızistan için tamamen yeni bir dönem başladı. Bağımsız bir ulusal–devlet varoluşunu ve bütün bir Sovyet Birliğinin içinde gelişmeyi verdi devrim. Eğer Çarlık Rusya döneminde, sadece ayrı bölgelere bölünmüş Kırgız yerleşimler vardı iseler (Türkistan krayı, Semireçye oblasti v.b.), şimdi ise, Kırgızistan ulusal–devlet karakteristiği olan özel ve bütüncül bir alanla şekillendi: önce özerk oblast olarak, sonra 1926’da özerk cumhuriyet olarak, ve 1936’dan itibaren SSCB’nin eşit haklı cumhuriyetlerden biri olarak. Kendi özel toprağıyla, nüfusuyla ulusal–devlet bir oluşum olarak, Kırgızistan’da artık, ayrı bölgelere dağılan ve işletme türüne göre ayrılan sanayi, inşaat, ticari ve diğer işletmeleri bir ve birleşik ekonomik bir tek çatı altında birleştirme imkan doğdu.²⁶

Bütün Sovyet Birliği ülkelerinde olduğu gibi, Kırgızistan’da da Sovyet tipi sosyal ekonomik sistemi mevcuttu. Bu sistemin özelliği, bütün üretim kaynakları (toprak, onun derinlikleri, fabrikalar, işletmeler v.b.) devlet malıydı. Toplumun bütün üyeleri bu kaynakların sahipleri olarak çıkıyordu, fakat tek tek değil, bir toplum olarak. Toplumun bütün üyelerini devlet temsil ediyordu, dolayısıyla bütün halk ve Sovyet mülkiyeti kendi elinde tutarak, Birliğin merkezinden başlayarak cumhuriyetlere, bölgelere, illere, şehirlere, ilçelere ve tekil yerleşimlere kadar idare ediyordu. Ekonomi, SSCB Gosplan (devlet planlama) ve hükümeti tarafından geliştirilip SSCB Yüksek Kuruldan onaylanan plana göre geliyordu. Planın üretilmesinde, Genel Birlik Merkezi gözetimi altında ve bütün SSCB’nin ekonomi ve sosyal gelişim amaçlarına dayanarak, Bakanlar Kurulu, Gosplan, bakanlıklar ve yürütme organları yer alıyorlardı.

Sovyet Kırgızistan'ın ekonomisi genelde devlet sosyal işletmeler ve halk ekonomisinin tüm dallarındaki kurumlardan ibaretti. Fakat, devlet sektörü yanında sosyal–kooperatif alanı da vardı; köylerde, köy nüfusunun ticari tüketim hizmeti amacıyla, kooperatif–kolhoz mülkiyeti, üretim araçları ve üyelerinin aidat ödemesi ile kurulan tüketici kooperatifler üzerine kurulan toplu işletmeler (kolhozlar) vardı. Kooperatif sektörü, devlet sosyal ekonomisine benzemeyen özel bir tip olmalıydı, fakat gerçekte, genel devlet ekonomi sisteminin içindeydi ve ekonomi devlet kurumlarının planlarına göre geliyordu.

²⁶ Tatybekov S., “Ocherki sotsialicheskogo preobrazovaniya ekonomiki Kirgizii”, (Kırgızistan ekonomisinin sosyalist yapılanması), Frunze, 1979.

SSCB içerisinde bulunan dönemlerde birlik içi politikalar çerçevesinde üretim yapısı ve seviyesi belirlenen Kırgızistan'a biçilen rol genellikle tarım, hayvancılık, hammadde ve madencilik, enerji, hafif sanayi sektörleri, motor parçaları, alkol üretimi, inşaat malzemeleri, mobilya, silah sanayi ve küçük makinelerin imalatı sanayi alanlarında üretim ve ihracatını yapmak olmuştur.²⁷ Bu rolün biçilmesinde Kırgızistan'ın coğrafik yapısının da önemi büyüktür. Genelde dağlık bir coğrafyaya sahip olan Kırgızistan'da en iyi üretilebilecek ve geliştirilebilecek sektörler için başta bunlar belirleniyordu.

Oktyabr devriminin öncesinde Rusya'nın kendisinde bile ekonomik gelişmenin seviyesi düşüktü, uzak ve özellikle sömürge bölgelerinde geri kalmışlık çok göze çarpıyordu. I.Dünya Savaşının, Devrimin, İç savaşın, Dış İşgalin başlamalarıyla durum daha da kötüleşmişti. Buna rağmen, 1923 yılı XII RKP (Komünist Parti) Kurultayında, Sovyet ülkesinin halklarının arasında Çarlık Rusya'dan kalan ekonomi ve kültür eşitsizliğinin kaldırılması kararı alındı. Parti tarafından alınan bu stratejik karar Sovyet Birliğinin varoluş zamanı boyunca devamlı yerine getiriliyordu. Geri kalmış ulusal ülkelerin, bölgeleri geliştirmesi ve gayrete getirmesi için, büyük ülkenin gelişmiş bölgelerinin kaynaklarının ve imkanlarının kullanılması, toplu insancıl adaletin bir göstergesiydi.²⁸

Bu amaçla, Sovyetler Birliğindeki bir ülkenin gereksinim duyduğu kaynak diğer ülkelerden sağlanıyordu ve ülkeler arası kara ve demir yolu taşımacılığına önem verildi. Bir bakıma bu yapı kolay ve ekonomik olarak görülse de, Birliğin içindeki ülkeler değişik ürün ve gereksinimlerinde zamanla birbirine muhtaç oldular.

II.Dünya savaşından sonra Moskova Kırgızistan'a sanayide büyük yatırımların açılmasını sağladı. Ancak bu modernleşme sürecinde Kırgız işçi sınıfı tali rol aldı. Büyük fabrikalar Ruslar tarafından kuruluyordu ve personeli de Rus'tu. Fabrikaların üretimi ve planlanması Moskova tarafından kontrol ediliyordu. Bu sanayileşme Kırgızistan ekonomisinin %38'ini oluşturmasına rağmen Kırgız işçiler çalışanların sadece %3'ünü oluşturuyordu. Makine üretimi, enerji ve yapı işleri sektöründeki mühendis ve teknisyenlerin %13'ü Kırgızlardı. Merkez, yerli işçileri yetiştirmek yerine ithal olarak Slav işçilerinin getirilmesini tercih ediyordu. Şehirde çoğunlukla Rus, Alman, Ukraynalı ve nispeten Kırgızların yaşamasına karşın kırsal kesimlerde

²⁷ Koichuev, Turar, "Dynamics and Development of Problems of Kyrgyzstan" *Reforma*, No: 1, 2001, s. 4

²⁸ *İstoriya Kirgizii*, (Kırgızistan Tarihi), Frunze, Kirgosizdat, 1963

genellikle yerli halk yaşıyordu. Onların kente gelmeleri veya göç etmeleri kesin bir yerel izin ile engellenmiştir.²⁹

Geri kalmış uzak bölge olan Kırgızistan için, birçok imkanların ve gelişim kaynaklarının olmayışından, kendi çabalarıyla çağdaş ekonomik ve kültürel ilerlemeye doğru hareket etmek imkansızdı. Metaller, ormana, petrol ve kimyasal maddelere, arabalara, makinelere, kaliteli ustalara, büyük yatırımlara ihtiyaç vardı. Bunların hepsi Genel Sovyet vakıfları vasıtasıyla Rusya'dan, Ukrayna'dan, Baltık, Kafkaslardan ve diğer birlik içindeki ülkelerden geliyordu. Araştırmacıların belirttiklerine göre, Kırgızistan'da ekonomiye yapılan yatırımlar, 1925-1941 yılları arası dönemde 280 milyon rubleyi aşmıştı, 1928-1932 yılları arası ise, ülkedeki sanayi işletmelerinin inşası için Sovyet ve merkezi yönetimden ayrılan bütçenin payı %90 idi. II.Dünya Savaşı sonrası döneminde, Kırgızistan'ın bütçesi devlet yardımlıydı ve bu yardımların payı yüzde 8, 12 idi, hatta 14 idi. Fakat Genel Sovyet vakıflardan gelen yatırım miktarı bununla sınırlı kalmıyordu; birçok yardımlar, ülke sınırındaki işletmelere para sağlayan müttefik bakanlıklardan ve kurumlardan geçiyordu. Hesaplamalara göre, 70-80'li yıllarda ülkedeki ulusal üretim gelirin karşı yükselen tüketim ve birikme ulusal geliri 1,1-1,3 milyar rubleye yaklaştı, yani GenelSovyet vakıflarının katkı payı %20 idi. Bu olay Özbekistan, Kazakistan, Gürcistan, Letonya, Tacikistan, Türkmenistan gibi diğer ülkelerde de gözleniyordu. Bu oran Kırgızistan için yüksek değil, sadece tüm SSCB'ye kıyasla öne geçici bir ekonomik gelişim hızı gözleniyordu.³⁰

Tablo 7'den de görüleceği gibi, Kırgızistan ekonomisi sadece yüksek değil, tüm SSCB'ye kıyasla, öne geçici bir gelişim hızına sahipti. Genelde SSCB için bile sanayi üretiminin 70 sene içinde 213 katı büyümesi muazzam bir şey olarak görülür, Kırgızistan'ın ise 487 kat büyümesi daha da mükemmel bir şeydir. Özellikle belirtmek lazım ki, çağdaş ekonominin temeli ve ekonomik gelişimin göstergesi olan sanayi, tarımdan daha hızlı geliyordu. Sovyetler zamanında Kırgızistan'ın köy işletmelerinin üretimi 8,4 kat büyümüştür ve bu SSCB'nin genel ortalamasına göre yaklaşık 2 kat büyüktür. Kırgızistan'ın geri kalmış tarım ülkesinden gelişmiş tarım- endüstriyel ülke seviyesine yükseldiği belirtiliyordu.

²⁹ Açilova, Rahat, "Kırgızistan Dış Politikasındaki Öncelikler ve Politik Kültür", *Avrasya Etüdüleri*, İlkbahar, 1995, s. 18

³⁰ *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, (Kırgız Cumhuriyeti Ekonomisi), *KTMÜ Yayınları:23*, Bişkek, 2003, s. 63

Tablo 7. Sovyet Döneminde Kırgızistan Ekonomisinin Yükseliş Hızı (1913=1)

	1940	1960	1970	1980	1985	1986	1987
SSCB sanayi üretimi	7.7	40	92	163	195	205	213
Kırgızistan	9.9	61	188	362	457	480	487
SSCB köy işletmelerinin üretimi	1.4	2.2	3.1	3.4	3.8	4.0	4.0
Kırgızistan	2.0	3.6	5.7	7.2	7.7	8.3	8.4
SSCB tüm halk ekonomisinin Ana vakıfları (1960=1)	-	1	2.2	4.5	6.0	6.3	6.7
Kırgızistan	-	1	3.0	6.6	8.9	9.4	9.9
SSCB Yatırımlar (1940=1)	1	6.3	12.3	20.1	24.0	26.0	27.0
Kırgızistan	1	7.1	17.0	23.6	28.8	30.4	31.1
SSCB halk ekonomisinde işçi ve çalışan sayısı	1	1.8	2.7	3.3	3.5	3.5	3.5
Kırgızistan	1	2.5	4.5	6.3	7.1	7.2	7.2

Kaynak: Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi

1980'lerin ortasında kişi başına düşen ulusal gelire göre Kırgızistan, SSCB içinde %58 seviyesindeydi, kendi içinde tüketim ve birikim için kullanılan ulusal gelire göre ise %66 seviyesindeydi. Sovyet Kırgızistan'ın ekonomisine parasal olarak bakıldığında kendi büyüklüğüyle etkiliyor. 1988 yılı GSMH miktarı 12,6 milyar ruble, ulusal gelir 5,3 milyar ruble, halk ekonomisinin ana üretim vakıflarının ise, 14,7 milyar rubleydi. Resmi döviz hesaplarına göre, ruble o dönemde dolardan daha yüksek olduğunu göz önüne alırsak, bu hiç de küçük rakamlar değil. Ekonominin en önemli dallarından biri, Sovyet döneminde, elektrik enerjisi oldu. 1988 yılında tüm elektrik santrallerin toplam gücü 3578 bin kW'a yükseldi ve üretilen elektrik miktarı ise 14,2 milyar kW/saat idi. Bununla birlikte, elektriğin büyük miktarı ekonomik açıdan daha işlevsel olan barajlar tarafından üretiliyordu ve üretilen miktar 2717 bin kW ve 9,9 milyar kW/saat idi. Aynı sene içinde 1092 büyük elektro makine, 1104 metal kesme makinesi - bunların içinden 136'sı programlama destekli - makine ve metal işleme için 45 otomatik ve yarı otomatik makine kompleksi, 27 bin saman toplayıcı, 331 lamba üretildi. 70'lerin sonuna doğru Kırgızistan 22 binden fazla yük araba, 1 milyon tondan fazla çimento, 45 milyon metre pamuk kumaşlar, 6 milyon metreden fazla yün kumaşlar, yaklaşık 9 milyon metre ipek kumaş, 10 milyon çift deri ayakkabı, 300 bin ton kum şeker ürettiyordu.³¹

1.3. SSCB Döneminde Sektörel Yapı

Sovyet döneminde makine üretimi sektörü tarımsal ekipman üretimine yönelmiştir. Hükümetin tarımsal makine üretiminin tarımsal gelirlerin artışı açısından öneminin farkında olmasına rağmen sanayi politikaları hafif sanayiye

³¹ a.e., s. 64

özellikle de ülkenin yün, pamuk ve ipek üretiminde sahip olduğu avantajı da değerlendirmek üzere giyim ve tekstil sektörlerine kaydırılmıştır. Bu çerçevede tekstil ve giyim sanayilerinde olumlu gelişmeler olmuş ancak kayda değer bir büyüme sağlanmamıştır.

1.3.1. Tarım sektörü

Kırgızistan'da tarım sektörü Sovyetler Birliğinin GSYİH'sına katkısı SSCB zamanında üye cumhuriyetleri arasında en yüksek oranda idi. Bunun en önemli nedeni, Kırgızistan'ın coğrafi yapısının dağlık ve tarıma elverişli olmasıdır. Ülkenin bu özelliği merkezi planlama sistemi tarafından da bilinçli bir şekilde kullanılmış ve Kırgızistan'da daha çok tarımsal üretimin yapılmasına ağırlık verilmiştir. Bunun yanında, sanayi üretimi pek gelişmemiştir. Üretilen ürünler SSCB'ye üye ülkelere daha uygun fiyatlara satılıyor veya bunun karşılığında ülkede üretimi az olan veya üretilmeyen mallar alınıyordu. Bu ülkeler sektörlerine bakılarak adeta kendi aralarında iş bölümüne gitmiş ve dolayısıyla birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir.

Tarım sektörü Kırgız SSC ekonomisinde halkın refahı için en önemli kaynaklardan birisi olmuştur.

Tarım arazileri dahil bütün topraklar devlete aitti ve halk bu topraklara birey olarak değil toplum olarak sahip çıkıyorlardı.

Köy işleri, yüksek makineleştirilmiş işletmelerden, kolhoz ve sovhozlardan ibaretti. 1314,2 bin hektar toplam tarım alan araziden, 1988 yılında sulanan arazinin kapsadığı alan 1037,5 bin hektar idi. Sulanan arazilerde daha çok buğday, arpa gibi tahıllar, pamuk ve tütün yetiştiriliyordu.

Traktör ve diğer makineler diğer SSCB üyesi ülkelere getiriliyordu. Kırgızistan'da ise, daha çok yedek parça ve gerekli tarım aletlerinin üretimi yapılıyordu.

Kırgızistan'ın dağlık bir ülke olması, hayvancılık için elverişli idi ve dolayısıyla hayvansal üretime de ağırlık verilmiştir.

1988 yılında toplam hayvan sayısı 1190,1 bin baş idi, koyun ve keçi sayısı 10404,9 bin baş, domuz 416,4, at 303,5 ve kanatlı hayvanlar 14461,1 civarındaydı. Hayvan ürünlerinin üretimi 1970'ten 1988'ye kadar; et (kesilmiş hali) 133,7 ton'dan 222,5 bin ton'a, süt 548,4 ton'dan 1063,2 bin ton'a, yumurta 268 milyondan 665,8

milyon taneye, yün (fizik ağırlık) 27,1 bin ton'dan 38 bin ton'a kadar yükseliş göstermiştir.³²

1.3.2. Sanayi sektörü

Kırgızistan'da sanayi sektörünün oluşumu Ekim Devriminin öncesine dayanmaktadır. 1913 yılında sanayi sektörünün ekonomideki payı %3 idi. Devrim öncesine Rusya ile Kırgızistan'daki sanayi ürünlerinin çıktısını karşılaştırıldığında, kişi başına üretim Kırgızistan'da 16 kat daha az olmuştur. Sanayi genel olarak tarımsal hammaddelerin el ile işlenmesi şeklinde gerçekleşiyordu (tüm sanayi ürünlerinin %85,5'i). Devrime kadarki yıllarda Kırgızistan'da 1 adet şeker fabrikası, 2 bira işleme ve 2 deri işleme fabrikası, meyve-sebze suları üretim atölyesi, 11 değirmen ve yağ üretim yerleri vardı. Bütün bu fabrikaların çıktılarının hasılatı 175 bin ruble, çalışan sayısı ise 150 kişi idi. Ayrıca, ipek ve pamuk hammaddelerinin ilk işlemlerini yapan birkaç özel işletme de mevcut idi. Toplam gücü 265 kW olan 5 küçük elektrik istasyonu vardı. Altın, metal ve demir işletmelerinin çoğu özel olarak küçük işletmelerce üretiliyordu. Faydalı maden ve minerallerin araştırılması yapılamamış, olanlar da dağınık bir şekilde kullanılmıştır. Ülke genelinde geçici olarak faaliyet gösteren 6 tuğla fabrikası ve 1 kireç fabrikası vardı. Yakıt sanayi olarak 27 adet kömür madeni vardı (çalışan işçi sayısı 871 kişi), 2 petrol işletmesinde ise 55 kişi çalışıyordu. Bu işletmelerde çalışan işçilerin sayısı bu bölgedeki çalışan sayısının %59'unu, çıkan ürün de bölgede üretilen ürünün %50'sini oluşturuyordu.³³

Ekim devriminden sonra yönetimin sistematik bir ekonomik yapılanmaya başlaması ve halk işletmelerinin inşaata önem vermesi sanayide bir artışa neden olmuştur. Büyük sanayi binalarının inşa edilmesi, zengin doğal kaynakların kullanılması, ulaşımın iyileştirilmesi, iş kaynaklarının artışı, sanayi üretiminin hızlı gelişimine zemin hazırlamıştır.

Neticede 1913-1981 yılları arasında sanayi üretimi 379 kat artmıştır. Ülkede 1940-1980 yılları arasında sanayi sektörünün hasılatı yıllık ortalama %10'2 olarak belirlenmiştir. 1980'de sanayi üretimi toplam kamu üretiminin %55,6'sını oluşturmuştur. Ülke sanayisi 130 dalda ve alt dallardan meydana gelmiştir ve bu dallarda ürün artışı düzenli olarak sağlanmıştır. Örneğin; sadece makine dalında 200'den fazla çeşidin üretimi yapılmıştır. Kırgızistan'daki sanayinin gelişimi iş gücünün artışı için de şartların oluşumunu sağlamıştır. Ülkede çalışan sayısı 1913

³² *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, a.g.e., s. 75

³³ <http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/> (çevrimci)

yılında 215 bin iken, 1980'de 197 bin'e ulaşmıştır. Halk işletmelerinde çalışanlar arasında yüksek eğitilmiş uzmanların oranı %11, orta eğitilmiş olanların oranı ise %20 olmuştur.³⁴

Sovyet dönemi boyunca, inşaat, ilkel uğraştan çağdaş inşaat teknolojilerle donatılmış bağımsız bir dala dönüştü. 1988'de Kırgızistan'da 41 inşaat tröst, 341 taahhüt inşaat-montaj ve 78 tamir-inşaat işletmesi vardı. Bu işletmelerin hizmetinde 1831 tek kollu vinç, 1862 hareketli vinç, 298 buldozer, 438 oto yükleyici vardı. 80'lerin sonlarında inşaat işletmeler tarafından yaklaşık 1 milyar rublelik inşaat montaj işlemi yapılıyordu. Sosyal-kültürel yapılar, çağdaş konutlar, yollar, bir de makine fabrikaları, su santraller gibi üretici yapılar inşa ediliyordu.

Kırgızistan'da sanayi-endüstriyel gelişme açısından bazı hedeflere savaş öncesi dönemlerde de ulaşıldı. Hatta ağır sanayi de küçük gelişme gösterdi. 1928-1940 yılları arasında Kadamcay Antimon fabrikası, Frunze ve Kara-Suu tamir-mekanik fabrikaları, Çangır-Taş petrol yeri, Kök-Jangak, Taş-Kömür maden ocakları, Kızıl-Kıya'da ve Sülüktü'deki yeni ocaklar, Alamedin su santrali işletmeye açıldı. Fakat, bu dönemde çoğunlukla tarım işletmeleri geliştirildi, et ve süt tesisleri, yağ, şeker, konserve, tekstil fabrikaları kuruldu. Kırgızistan'ın ağır sanayinin gelişmesinde II.Dünya Savaşı büyük bir rol oynadı. Frunze, Lenin makine fabrikaları, Frunze'ye SSCB'nin batı bölgelerinden tahliye edildi. Özellikle büyük bir açılım, birlik ülkelerinde ve bölgelerinde yeni üretim ve sosyal-kültür yapılarının inşasında maddi-tekniik desteğin sağlama imkanının doğmasıyla, savaş sonrası dönemde, 1950'lerin başlarında oldu. Narın nehri üzerinde hidroelektrik santrallerin (At-Başı, Üç-Korgon, Toktogul santralleri v.b.) ve bazı ısı santrallerin kurulması, ülke ekonomisinin büyüyen ihtiyaçlarından dolayı değildi. Ülkenin, ucuz elektrik verebilen geniş hidroelektrik kaynaklara sahipliği hesaba katılıyordu. Bu imkanları kullanmamak affedilmez bir şeydi, hem de, tüm çağdaş ekonomi gelişiminin elektrik enerji üzerinde kurulduğunu görerek.³⁵

Özel olarak araba üretim işletmelerinin gelişimi oldu. İşlevsel, bilimsel, az metalli üretim işletmeleri hedef alındı, yani, elektroniğin, elektro teknolojinin ve cihaz üretiminin gelişimi söz konusuydu. 1980'lerdeki makine yapımının toplam sanayi üretiminin %26-27'sine ulaşması, Kırgız SSC'nin SSCB içindeki öneminin bir göstergesidir. Makine yapımının böyle bir payı, tüm Orta Asya ülkelerinin ve Kazakistan'ın önüne geçip, genel Sovyet seviyesine çıkıyordu. Diğer ifadeyle,

³⁴ <http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/> (çevrimci)

³⁵ *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, a.g.e., s. 68

makine yapımı Kırgızistan için öncü, ilerici, ve en perspektifli bir ekonomi dalıydı. Ülkeyi daha görülmemiş ekonomik gelişim seviyesine yükseltebilirdi.³⁶

Kırgızistan'ın Sovyet dönemindeki ekonomik yapısı, ileriye dönük bir büyüme için tüm gerekli ekonomi dallarının birbiriyle uyuşması ve ülkenin koşullarına daha uygun olan dallarının gelişmesiyle mümkündü. Dağ madenciliğinin, renkli metalciliğin gelişmesi, uygun mineral kaynakların bulunmasına, zengin hidro enerji kaynaklarıyla hidroelektrik enerji üretiminin olmasına, yüksek eğitim potansiyelli iş kaynaklarının büyümesiyle makine yapımına, ülkenin kendi ziraat malzemelerinin işletme sanayinin geliştirme ihtiyacı, ziraat ürünleri işletme dallarının, gıda ve hafif sanayinin olmalarına bağlıydı. Yeni kamusal, organize ve maddi-teknik temelin üzerinde gelişen geleneksel ziraatçılık, ülkenin doğal iklim, ekim, dağlık-otlak şartlarına, halkın büyük tarihi tecrübesine ve yeteneğine cevap veriyordu. Tüm diğer dallar, sanayinin ve ziraatın ihtiyaçlarından dolayı çıktılar, bir de ülkenin çabuk büyüyen nüfus ihtiyacından dolayı. Kırgızistan ekonomisinin üretim-işletme yapısı, onun içine giren dallarının karşılıklı bağımlılığı üzerinde kuruldu. 1980'lerin ortasında gayri safi hasıla'nın %80'ini ve ulusal gelirin %70'ini sanayi ve ziraat alıyordu, %10'unu inşaat, %2,5 ve %3,0'ünü taşımacılık ve iletişim, %9 ve %20'sini ticaret, stoklama, maddi-teknik destek, ve diğer dallar yer alıyordu.³⁷

Bu tür ekonomi yapısı, ülkenin sosyal ve ekonomik gelişiminin önemli sorunların çözümlenmesine gerçek ve etkin katkıda bulunabilen, bağımlı ve durmadan büyüyen ekonomiyi ifade ediyordu.

SSCB döneminde ekonomik olarak Kırgız halkının tüm kesimlerinde yaşam seviyesinin yükseldiği söylenebilir. Şehirleşme artarken ülkede sanayi gelişmiş, hayvan yetiştirmeye en müsait yer olması sebebiyle et ve canlı hayvan üretimi oldukça artmıştır. En önemlisi de okuryazarlık oranının %100'e ulaşmasıdır. Devlet desteğiyle sanat ve edebiyat gelişmiştir.³⁸

1.3.3. Hizmet sektörü

Ülkenin dağlık coğrafyası nedeniyle SSCB döneminde karayoluyla taşımacılığı ağırlık verilmiştir. Şehir içi ve şehirlerarası karayollarının uzunluğu yaklaşık 25 bin

³⁶ Problemy povysheniya effektivnosti ispolzovaniya resursov Kirgizii, (Kırgızistan'ın kaynaklarının etkili kullanımını arttırma problemleri), İlim yayınevi, Frunze, 1985

³⁷ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 68

³⁸ Açılova, a.g.m., s. 13

km'yi aşmaktadır. Demir yoluyla taşımacılık için ise, 340 km'lik bir demiryolu ağı kurulmuştur.

Hayvanlarla yapılan taşımacılıktan bir iz kalmadı. Sovyet dönemi boyunca demiryolu, karayolu, su, havacılık, şehir (otobüs, trolleybüs, taksi) taşıma türleri yaratıldı. 1980'lerin sonlarında her yıl 400 milyon ton yük taşınıyordu. Bunun büyük bir kısmı (%97-98) karayolları ile gerçekleşiyordu. Biraz farklı durum yolcu taşımacılıktaydı. En fazla taşımacılıkta 1988'de hava yolları (1666,9 bin kişi) ve demiryolları (1431 bin kişi) kullanıldı. Sırasıyla karayolları (toplu taşıma otobüsleri-607,9 bin kişi) ve su (107,9 bin kişi) geliyordu. Ve tabi ki, tüm yolcu taşımalarının %44'ü havayolu ile gerçekleşmesi çok anlam verici.³⁹

1.4. Kırgız SSC'nin İktisadi Gelişim Özellikleri

70 senelik oluşumdan sonra Sovyet Birliği'nin neden dağıldığını, ve bununla birlikte, sosyal kamu düzenin ve Sovyet sisteminin yıkılışının sebepleri açıklanmaya çalışıldığı zaman, genellikle siyasi sebeplere dayanılır. Sebep olarak, partide ve devlette demokrasinin olmayışı, toplumun serbest gelişmeyi engelleyen bürokratik merkeziliğinin güçlü nüfuzu, partinin başındakilerin çürüme ve hainliği gösteriliyordu. Bunların hepsinin doğruluk payı vardır, ancak yetersiz. Tüm toplumların hayatlarında temel olgu – ekonomidir, dolayısıyla sosyal toplumu Sovyet metotla kurmanın ve başarısız olmasının asıl sebeplerini onun içinde aramak lazım.

Oktyabr Devriminin zaferinden sonra, sosyal rejimin, kapitalist ekonomi sistemine karşı kendi üstünlüğünü ispatlayabilmesi durumunda, yani toplumun her ferde daha çok maddi ve kültürel bereket sağlayabilme durumunda, Sovyet ülkesinde yerleşebileceği ve yenebileceği belliydi. 70 sene içinde Sovyet rejimi bunu başaramadı. ABD, Almanya, Fransa, İsveç, İsviçre v.b. gibi gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusun hayat seviyesi SSCB'den çok daha yüksekti. Lider kapitalist ülke olarak ABD, 1970'lerin sonlarında 1980'lerin başlarında SSCB'den, sanayi bakımından 4,5 kat, ziraatta ise, 6-7 kat ilerideydi. Gelişmiş kapitalist ülkeler, üretim harcamalarındaki düşüklük, üretim kalitesi, bilimsel araştırmaların yapılması, yeni teknolojiler, üretimde daha gelişmiş teknolojik ve organize metotların kullanılması bakımından da SSCB'yi geçiyordu. Düşük ekonomik ve hayat seviyesinden memnuniyetsizlik, Sovyet halkının Sovyet toplum rejimine karşı

³⁹ Problemy povysheniya effektivnosti ispolzovaniya resursov Kirgizii, (Kırgızistan'ın kaynaklarının etkili kullanımını arttırma problemleri), İlim yayınevi, Frunze, 1985

güvenini azaltıyordu, ve bu güvensizlik, elbette, 1980'lerin sonunda siyasi, sosyal ve benzeri anlaşmazlıklar sonucu tüm SSCB toplum sisteminde çıkan krizde rol oynadı.⁴⁰

SSCB'nin ekonomik sistemi, sanayi endüstrisinin üzerine dayanan halk ekonomisinin çağdaş maddi-teknik temelini kurma ve ayağa kalkma döneminin başında kendini iyi gösterdi. Savaş öncesindeki kısa dönemde Dnepro su santrali, Magnitogorsk ve Kuznetsk metal fabrikaları, Uralmaş, Stalingrad traktör fabrikası gibi dev işletmeler faaliyete girdi. Bunlar, ülkenin tüm imkanlarının, gayretlerinin ve kaynakların yüksek bir konsantrasyon ve kullanımıyla başarılı oldu. Savaştan sonra, büyük sanayinin kuvvetlerini her yönlü biriktirmeye yönelen bu sürece devam edildi. Bazen, yurtdışından üretim komplekslerin tamamı satın alınıp SSCB'de yerleştiriliyordu, fakat onlar hem teknik-teknolojik gelişiminin dünüydü, hem de pratikte çok kullanışsızdı ve konulan standartlara uymuyorlardı. Sovyet ekonomisinin karakteristik özelliği, değişmeyen, hatta azalan ekonomik etkiyle birlikte üretim miktarının ve kuvvetinin dışsal bir şekilde yükseltilmesidir. Bir harcama biriminde ekonomik büyümenin geri dönüşümünün düşük olması masraflıydı.

Bütün ülkelerde olduğu gibi, Kırgızistan'da da ekonominin tüm dallarına yapılan yatırımlar durmadan büyüyordu, fakat etkili bir ekonomik geri dönüşüm büyümüyordu, hatta düşüyordu. Bunu, 1961-1985 yılları arasındaki ekonomik gelişmenin önemli göstergeleri kıyaslayarak görebiliriz.⁴¹

Tablo 8. Kırgızistan ekonomisinde sermaye yatırımlarının etkinliği (beş yıllık)

	1961-65	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85
Yıllık ortalama büyüme hızı (%: yatırımlar)	9.9	8.5	3.5	3.1	4.1
GSMH	8.6	9.3	6.4	4.2	4.3
Ulusal gelir	8.5	7.7	4.7	4.2	4.2
Kamu iş üretkenliği	6.9	5.2	2.2	2.1	1.9
Birim yatırımlara göre yıllık ortalama büyüme (%: GSMH)	0.87	1.09	1.83	1.35	1.05
Ulusal gelir	0.86	0.91	1.34	1.35	1.02
Kamu iş üretkenliği	0.70	0.61	0.63	0.68	0.46

Tablo 8'de getirilen hesaplardan yola çıkarak, yatırımlarının bir birimine karşılık gelen ekonomik geri dönüşümün büyümesi, GSMH ve ulusal gelir ile

⁴⁰ *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, a.g.e., s. 69

⁴¹ a.e., s. 70

bağlantılı/orantılı olduğu söylenebilir. GSMH'dan başka bir şey beklenemezdi, çünkü o maddi harcamalarla birlikte hesaplanırdı. Yatırımların büyümesi otomatik olarak maddi harcamaları yükseltiyordu, ve tabii ki, GSMH'nın büyümesini de. Ulusal gelir, maddi harcamalarının çıkarılmalarına göre belirlenirdi, fakat onun, sermayenin yatırım birim başına gelen dinamik büyüme, direkt olarak GSMH'nın dinamik büyümesiyle orantılıydı, büyük bir şekilde tekrarlıyor onu. Ancak, göstergelere göre ekonomik geri dönüşüm düşmüştür: GSMH'ya göre 1971-1976'da 1,83'e karşı 1976-1980'de 1,35; 1976-1980'de 1,33'e karşı 1981-1985'te 1,05; ulusal gelire göre 1976-1980'de 1,35'e karşı 1981-1985'te 1,02. Fakat en belirgin düşüş kamu iş üretkenliğinde efektif yatırımlarda görülüyor: 1961-1965'teki %0,70 olan göstergeye sonraki üç beş yıllıklarda ulaşamamıştır.

Sanayide ve diğer dallarda, ekonomik göstergelerin planlaması "ulaşmış seviyeden başlayarak" prensibine göre işleniyordu. Böylece, ekonomi düşük ve masraflı seviyeye mahkumdu.

Sovyet ekonomisinin zayıf noktası, merkezi idarenin, yüksek üretim sonuçlarına ulaşması için üreticilerinin menfaatlerini yok sayması ve en kötüsü, bu menfaatleri konulan gelişme standartlarının azaltılmasında kullanılmasıydı. Bu durum hem birey, işçi, bölüm ve fabrika çapında hem de ülkenin genelinde hakimdi. Kırgızistan ekonomisi de, genel Sovyet merkezinin kurallarına ve planlarına göre geliyordu. Bir sonraki sene yada beş yıllık planının geliştirilmesi her defasında ülke idaresi, mümkün olduğunca yüksek yatırımların, maddi-teknik imkanların, maaşların ve işçilerin sayısının, üretim harcamalarının, ürün fiyatlarının yükseltilmesini SSCB Gosplandan ve merkezi hükümetten talep ediyordu. Bununla birlikte, yeni vakıfların ve kuvvetlerinin giriş miktarlarını, ürün sayısını, gelir miktarını, bütçeye giden vergileri v.b. mümkün olduğunca azaltmaya çalışıyordu. Diğer bir ifadeyle, daha fazla kaynak ve daha az plan hedefleri almaya çalışıyorlardı. Bunların hepsi, planın ağır ve zor olmaması, onu kolaylıkla tamamlayıp ilk sıralarda olması içindi.⁴²

Sosyalist ekonomik düzende Sovyetler Birliği ağır sanayi üretimine önem vermiş, fakat hizmetler sektörü ile hafif sanayi üretimini ve tüketim malları üretimini ihmal etmiştir. Bankacılık sistemi gelişmemiştir ve esaslı bankacılık faaliyetleri tasarruf mevduatı toplamak ve Sovyetler Birliğine üye ülkeler arasındaki para transferlerini gerçekleştirmek ile sınırlıydı. Merkezi hükümet tarafından tüketim

⁴² *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, a.g.e., s. 71

malları fiyatları ve temel hizmetler büyük ölçüde sübvansede edildiği için bu mal ve hizmetlerin fiyatları piyasa fiyatlarını yansıtmamaktaydı. Tüketim mallarına olan talebin baskı altında tutulduğu bir tür kıtlık ekonomisi egemendi. Bu yüzden ki, ekonominin tüketici tercihlerine uygun bir üretim yapısı göstermemesi, kara borsa ve kayıt dışılığı yaratmıştır. Merkezi planlamanın yarattığı güçlü bürokrasi ise, kamu hizmetlerinde etkinliği ve hizmet kalitesini düşürmüştür.⁴³

Eski Sovyetler Birliğine üye ve merkezi planlamaya dayalı ülkelerde 1990'lara gelinceye kadar geçen son 40 yılın ortalamasında büyüme oranları diğer gelişmekte olan veya gelişmiş ekonomilere göre yüksekti. Kolodko, 1990'lı yılların başında "Büyük Geçiş Depresyonuna" kadar merkezi planlamaya dayalı ülkelerdeki büyüme oranlarındaki artışı ve büyümenin sürekliliğini şu faktörlere bağlamaktadır:⁴⁴

- Üretim sistematik olarak artmakla beraber, orta dönemde dalgalı bir büyüme gerçekleştirilmiştir. Ekonomik anlamda devlet müdahalesinin yaygınlığı ve bürokratik kaynak tahsisine rağmen büyümedeki azalma yıllarını telafi edecek şekilde diğer bir genişleme dönemi izlemekteydi. Böylece dalgalı bir büyüme trendi yakalanmıştır.
- Büyüme kötü bir kalitede sağlanmaktaydı. Yani, sürdürülebilir bir büyümeyi engelleyecek fiyat dengesizlikleri (fiyat/ücret enflasyonu) mevcuttu. Buna "kısa ömürlü enflasyon" adı verilmektedir.
- Yüksek büyüme hızlarına rağmen yaşama standardı buna koşut olarak yeterince iyileşmemekteydi. Sosyalist kalkınma modeli ağır sanayilerin gelişmesine ve yatırımların uyarılmasına dayalıydı ve bu nedenle daha yavaş bir tüketim artışı söz konusuydu. Büyümenin konjonktürel düzensizliği nedeniyle yaşam standardındaki düşüşler sosyal tatminsizliğin artmasına neden olmaktaydı.
- Yatırımlar genel üretim artışından daha hızlı artmaktaydı ve bir tür büyüme yorgunluğu söz konusuydu. 1980'lerin sonunda durgunluğa yakalanan Sovyet ekonomileri geçiş sürecinin başlangıcında durgunluk ve enflasyonu birlikte yaşamak durumunda kaldılar.

⁴³ Sakınc, Süreyya, a.g.e., 2005, s. 30

⁴⁴ Kolodko, Grzegorz W., "Globalization and Catching-up: From Recession to Growth in Transition Economies", *IMF Working Paper*, June 2000, pp. 6-8

- Merkezi planlı ekonomik sistemi benimseyen ülkelerde üretim artışı yarışı, birbirleri arasında büyüme olanlarında farklılıklar yaratmış ve farklı üretim kapasitesine sahip bu ülkeler birbirleriyle üretim artışı yarışına girmişlerdir. Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa'daki Sovyet sistemine dahil ülkelere daha hızlı büyüme sağlamışlardır.

II. Dünya Savaşından sonra SSCB ile ABD arasında amansız bir Soğuk Savaş başlamıştır. Ekonomide gerekli modernizasyon yatırımlarını yapmaması, teknoloji ve kalite yüksekliğini ikinci planda ele alması, fazla istihdam, tarım alanındaki yanlış uygulamalar, arz ve talep dengesi kurulamamıştır.⁴⁵

1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başlangıcında dünyada büyük değişiklikler yaşanmıştır. Sağlam ve devrilmez olarak görülen sosyalist sistemin dağılması bu dönemde başlamıştır. Onlarca yıllar süren soğuk savaş perdesi de bu yıllarda kapanmıştır. Soğuk savaşın bitmesi ile iki ekonomik ve politik kutup olan totaliter komünist ve demokrat batının savaşı da sona ermiştir. Kapitalizm ile sosyalizm, demokrasi ile totaliter sistem arasındaki rekabet, batı demokrasisi ve kapitalizmin zaferi ile sonuçlanmıştır.

1980'li yılların sonunda, sosyal sistemin açıkça dağılması ve planlı ekonominin işlemez duruma gelmesi, bir başka deyişle iflas etmesi, akıllara ekonomik ve politik reformların yapılması gerektiğini getirmiştir. Bu reformların nasıl yapılacağı tartışılmaya başlandı ve iktisatçılar ve politikacıların ortak olarak birleştiği nokta, ekonominin işler hale gelmesinin tek yolunun hükümetin ekonomideki yerini azaltmak oldu, devlet mülklerinin özel kesime devretmek, diğer bir deyişle özelleştirme olmuştur. Özelleştirme hakkında uzun tartışmalar yapılmış, çeşitli yöntemler ortaya atılmıştır. Büyük kitlesel bilgiler eşliğinde halkı ikna etmek için ortaya mülkiyetlerin özelleştirilmesi gerektiğini savunan propagandalar yapılmaya başlanmıştır. Sosyo-politik ve ekonomik yenilenme sürecinde özelleştirme "anahtar kelime" haline gelmiştir.⁴⁶

1985 yılında SSCB yönetimine M.S. Gorbaçov'un geçmesi ile Sovyet toplumunun kökten değişim süreci başlamıştır. Glasnost (açıklık) politikası Sovyet toplumunun birçok negatif tarafını ortaya çıkarmış, 80'li yılların sonuna doğru sosyal

⁴⁵ Kalyev, Murat, "Bağımsızlık sonrası Kırgızistan-Rusya ilişkileri, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2004, s.12.

⁴⁶ Osmonaliev, - R. Kerimovna, "Privatizatsia v Kırgızstane: Mneniya i Otsenki Naselenia", (Kırgızistan'da Özelleştirme: Halkın Düşünce ve Değerlemeleri), Bişkek, Mayıs 2002, s. 12

sistemin çöküşü ve serbest piyasa ekonomisi ile rekabet edemeyecek düzeyde olduğu kanıtlanmıştır. Komutaya bağlı merkezi ekonominin yeniden düzenlenmesi çabaları çok kez tekrarlanmış, ancak başarıya ulaşamamıştır. Her şeyin kökten reforma tabi tutulması gerekiyordu.

Kırgızistan ekonomisinin, SSCB'nin ekonomik kompleksin organik bir parçası olmasının kendi eksileri ve artıları vardı. Kırgızistan, tüm Sovyet ülkelerine dayanabiliyordu, para ve maddi-tekniik kaynaklar şeklinde yardım alabiliyordu, üretilen ürünler için sağlam piyasası vardı. Bununla beraber, Sovyet merkez ile ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde büyük sorun vardı. Kırgızistan tamamen merkeze bağlıydı ve stratejik hedefleri ve ekonomik, sosyal sorunları çözmede kendi ilgisini ve yaklaşımı gösteremezdi. Birlikteki diğer ülkeler gibi, Kırgızistan da, yeterli haklara, kendi sınırları içindeki ekonomik sorumluluklara, kendi mineral-hammadde, petrol, enerji, yeniden işletim, iş ve diğer kaynaklarını tam kullanma teşebbüsüne, iş kitlelerinin üretim-işletme seviyesinin yükseltilmesinde aktif role sahip olmalıydı. Fakat bunlar yoktu ve birçok küçük sorunlar olsa bile ilgili merkeze danışmalıydı. Tabi ki, ekonomik işlerdeki bu sorumluluk ve bağımsızlık haklarının çiğnenmesi, ülkedeki ekonomik ve sosyal gelişmelerin engellemesinde büyük bir rol oynuyordu.

Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan sosyal ve ekonomik alanda en önemli gelişmelere sahne olmuştur. Ülkede eğitim, sağlık, bilim ve sanat alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hayat standardı yükselmiş, ancak diğer eski SSCB ülkelerine nazaran ortalamanın altında olduğu görülmüştür.

Kırgızistan 1991 öncesi gelişen bu ekonomik yapısıyla SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden birisi olmasına rağmen, birliğin ekonomisinde faktör verimliliği ve etkinlik giderek düşmekteydi. Toplam faktör verimliliği 1961-65 döneminde 0,3 iken, 1966-70 döneminde 0,8 olmuş, 1976-80 döneminde -1,3, 1981-85 döneminde -1,1, 1987'de ise -1,9'a düşmüştür.⁴⁷

Bu kötü gidişatın sonucu olarak gerek maddi gerekse insani anlamda büyük bir maliyetle kurulan SSCB yirminci yüzyılın sonunda yıkılmış, yerine ise kapitalist sistem yerleşmeye başlamıştır.

1985-1990 yılları arasında Mihail Gorbaçov'un "Glasnost"(Açıklık) ve "Perestroyka" (yeniden yapılanma) uygulamalarıyla bir demokratikleşme süreci başlamış, totaliter ve baskıcı Sovyet yönetiminin sonu gelmiştir. Bu politikalar, birliği oluşturan Cumhuriyetlerde toplumsal bir uyanma başlangıcını teşkil etmiş ve sonuç

⁴⁷ Deliktaş, Ertuğrul, a.g.e., s. 335

itibariyle iki kutuplu sistemin bir ayağını oluşturan SSCB 1991 yılında resmen dağılmak zorunda kalmıştır.⁴⁸

2. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KIRGIZİSTAN'DA EMEK PİYASASI

Kırgız SSC ekonomisinde çalışan nüfusun ekonomi dallarında dağılımı aşağıdaki gibiydi:

1988 bilgilere göre, tüm çalışanların %73'ü malzeme/maddi üretiminde ve %27'si üretmeyen dalda çalışıyordu. Toplam çalışma çağındaki nüfusun, sanayi ve inşaat sektöründe %27,3'ü, köy ve orman işlerinde %33,1'i, taşımacılık ve iletişimde %7,62'si çalışıyordu. Toplam olarak ekonomide 1435,5 bin işçi ve köylü yer alıyordu. Onlardan 1245,7 bin yada %87'si işçi ve memur, 189,8 bin yada %13'ü köylüydü. Halk ekonomisinde 381,3 bin kalifiyeli uzman çalışıyordu, onlardan 179,2 bini üniversiteli ve 202,1 bini meslek okulluydu. Toplam olarak, üniversiteli ve meslek okullu uzmanların oranı %27 idi.⁴⁹

Sovyet döneminde çalışan nüfus sayısı her yıl artış göstermiştir. Ekonomik büyümenin ekstensif metodu çalışma yerlerinin hızlı artmasını meydana getirmiştir. Ayrıca işgücünün ucuz olması da bir sebeptir. 1979-1989 nüfus sayımı dönemleri arasında çalışan nüfus sayısı %25 artmıştır.

Kırgızistan iş gücü, Sovyetler Birliği döneminde, disiplin ve üretim düzeyinin düşük olmasına rağmen iyi öğrenim görmüş ve iyi eğitilmişti. Sovyetlerin uzun süren "hayat boyu istihdam" (resmi istatistiklere göre 1991 yılından önce işsizlik mevcut değildi), iş paylaşımı uygulaması ve işçi piyasasının aşırı derecede düzenlenmesi politikaları nedeniyle iş piyasasında derin bir iz bırakmıştır. Sovyet tipi ekonomilerde geçiş öncesi toplam istihdam kamu ve küçük özel sektörün istihdamları olup, işsizlik görünürde yoktur. Ancak gizli işsizlik şeklinde vardır.⁵⁰

Ülkede sanayi sektöründe istihdam edilen çalışan sayısı 1913 yılında 2,5 bin iken, 1980'de 197 bin'e ulaşmıştır. Halk işletmelerinde çalışanlar arasında yüksek eğitilmiş uzmanların oranı %11, orta eğitilmiş olanların oranı ise %20 olmuştur.⁵¹

⁴⁸ Kalyev, Murat, a.g.m., s. 12

⁴⁹ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 67

⁵⁰ Topaloğlu, Sıddık, "Geçiş Ekonomilerinde Çalışma Hayatının Sorunları ve çözüm Önerileri: Kırgızistan Örneği", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002, s. 72

⁵¹ <http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/> (çevrimci)

Bu dönemde istatistik verileri hesaplamaları daha yeni başlamasından dolayı tarım sektöründe çalışanların sayısı tam olarak belirlenememiştir. Ancak, çalışma çağındaki nüfusun yarısından çoğu tarım sektöründe istihdam edildiği söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ VE EMEK PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

1. BAĞIMSIZLIK SONRASI KIRGIZİSTAN EKONOMİSİ

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti, sosyalist sistemden liberal ekonomiye geçme çabasında olan ve "geçiş ekonomileri" olarak adlandırılan ülkelerde olduğu gibi ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve merkezi ekonomik yönetimden serbest pazar ekonomisine geçiş konusunda sürekli gayret göstermiştir. Doğrusu merkezi ekonomik yönetimden serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci sadece Kırgızistan için değil bütün ülkeler için zor olmuştur. Bununla birlikte, Kırgızistan diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında en çok reform gerçekleştiren, IMF'in desteğini ilk alan ve bölgede Dünya Ticaret Örgütü'ne (20 aralık 1998) giren ilk ülkedir. Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, Sovyet sistemine entegre olmuş ekonomisini yeniden yapılandırmak ve birliğin dağılmasından sonra hızlı ekonomik küçülmeyi durdurmak amacıyla uzun vadeli ve kapsamlı bir ekonomik reform programını benimsemiştir. Reformlar, dönemin Cumhurbaşkanı Akayev'in Parlamento'ya sunduğu ve Temmuz 1992'de onaylanan, Ekonomik Reform Programı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. 1991-1994 yılları arasındaki dönemde hedef olarak genel liberalizasyon kabul edilmiştir. Bu dönemde, yerel para birimi Som tedavüle çıkarılmış ve serbest piyasa ekonomisinde geçerli olan işlemler deneyimden geçirilmiştir. Bu reformlar olumsuz koşullar altında yapılmasına rağmen, kısa vadede bir sonuç alınamamıştır. Bunun sebepleri olarak, ülkenin stratejik öneme sahip doğal kaynaklarının olmayışı ve mevcutların dış dünyaya etkin ulaşım yollarının olmaması, devlet yönetimindeki zayıflık ve nüfusunun büyük çoğunluğunun piyasa ekonomisi şartlarına iyi derecede adapte olamaması gibi faktörler gösterilebilir.⁵² Ancak, ekonomide istikrarın sağlanmasında önemli başarılar elde edilmiştir. Örneğin, konvertibilite ve faiz oranlarında liberalizasyon sağlanmış, kamu kurumlarının özelleştirilmesine ağırlık verilerek devletin iktisadi faaliyetlerden çekilmesi hedeflenmiş ve aynı zamanda özel sektörün ekonomiye katılımı güçlendirilmiştir.

Tanım olarak Merkezi planlama, ekonomik karar alma sürecine yoğun doğrudan devlet müdahalelerini ifade etmektedir. Üretimin ve üretim faktörlerinin

⁵² Biyalinov, Alimbek, "Kırgızistan'daki Reformların Onuncu Yılı: Piyasa ekonomisine daha çok var", *Avrasya Dosyası*, Sayı 4, 2002, s. 50

nispi yetersizlikleri ile ilgili piyasa yönlü sinyallerin bulunmaması, önemli ölçüde bozulmuş nispi fiyatların ve üretim yapılarının ortaya çıkmasına yol açarken; kar motifi ile ilgili ideolojik baskı yeni teknolojik buluşları azaltarak Merkezi planlı ekonomiler ile gelişen piyasa ekonomileri arasında giderek artan teknoloji açığının ortaya çıkmasına da neden olmuştur.⁵³

Burada geçiş ekonomileri ile ilgili kısaca bilgi vermede yarar var;

“Geçiş Ekonomisi” kavramı, Doğu Avrupa’da Sovyet rejiminin çöküşü ile ortaya çıkmış ve planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci içindeki ülkeleri tanımlamak üzere yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Eski Sovyet sistemine bağlı ülkelere geçiş ekonomileri adının verilmesinin bir nedeni, bu ülkeleri politik anlamda az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler sınıflandırması dışında çıkarma gayretidir. Geçiş ekonomileri ekonomik büyüme trendleri ile ilişkilendirilmektedir. Geçiş ekonomilerini ekonomik büyüme ile ilişkilendiren klasik görüş, serbest ticaret, piyasalara sınırlı devlet müdahaleleri ve yabancı sermaye girişlerinde liberalizasyon lehine önermelerde bulunmaktadır.⁵⁴

Geçiş ekonomileri terimi iktisat literatürüne 1980’lerin sonundan itibaren girmiştir. Halen de devam eden bir süreci ifade etmek üzere 25 ülke ekonomisini (bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Batlık ülkeleri ve Eski Sovyetler Birliği ülkeleri BDT) tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu ülkelere bazı durumlarda Kamboçya, Çin, Laos ve Vietnam da ilave edilmektedir. Söz konusu ekonomiler için geçiş sürecinin içeriği başlıca dört alanda yoğunlaşmaktadır. Bunlar; Liberalizasyon, makro ekonomik stabilizasyon, yeniden yapılanma ve özelleştirme ile yasal ve kurumsal reformlardır. Kuşkusuz bu sürecin önemli halkalarından birisi de dış ticaret politikaları olup, dünya ekonomisiyle bütünleşme ve genel bir liberalizasyon bağlamında dış ticaretin serbestleştirilmesi ve teşvik edilmesi özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren benimsenmiştir.⁵⁵

1.1. Ekonomik Yapı

1989’un sonundan itibaren sosyalist sistemin çöküşünü izleyen yıllarda geçiş ekonomilerinde en dikkat çekici ortak nokta gerilemenin başlamasıyla birlikte ortaya çıkan negatif büyümeydi.

⁵³ Meriç, Metin, “Geçiş Ekonomilerinde Mali Reformlar”, *KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002*, s. 132

⁵⁴ Sakınc, Süreyya, a.g.e., 2005, s. 5

⁵⁵ Bal, Harun, “Uluslar arası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan Örneği”, (çevrimci) <http://www.manas.kg/pdf/sbdpdf10/Makaleler/13.pdf>

Geçiş ekonomilerinin geçiş süreci boyunca göstermiş oldukları büyüme performanslarını etkileyen önemli faktörler vardır. Bunların ilki ve en önemlisi, bu ülkelerin geçişten önceki başlangıç koşulları olmuştur. İkinci bir faktör olarak ise, geçiş stratejilerinin rolü büyüktür. Geçiş sürecinin başlangıcında öngörülen stratejilerin her ülkede aynı şekilde uygulanamadığı görülmektedir. Burada, piyasa ekonomisinin gelişimi açısından ön koşul sayılan yasal çerçevenin gözden kaçtığı yada yapılamadığı söylenebilir. Ayrıca, dış yardımlar, doğrudan yabancı yatırımlar, reform programları ve ülkede mevcut olan doğal kaynaklar da büyümeyi etkileyen faktörlerdendir.

Kırgızistan'da ekonomik kriz şartlarında reformların yapıldığı dönemler ağır ekonomik yıllar olmuştur. Ülkenin etkin olmayan ekonomisi Sovyet zamanından devam edegelmiştir. Bunun yanında, Kırgızistan birliği oluşturulan devletlerden de ayrılmış ve ekonomik kriz birlik zamanındaki işletmelerde oluşan ekonomik bağları koparmış ve reform sürecinde üretimin düşmesine neden olmuştur.

Tablo 9. Kırgızistan'ın 1990-1995 Arası Gelişme Hızı (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
GSYİH Gelişimi (bir önceki yıla göre)	-	92,1	86,1	84,5	79,9	94,6
GSYİH Gelişimi (1990'a göre)	100	92,1	79,2	66,9	53,5	50,6

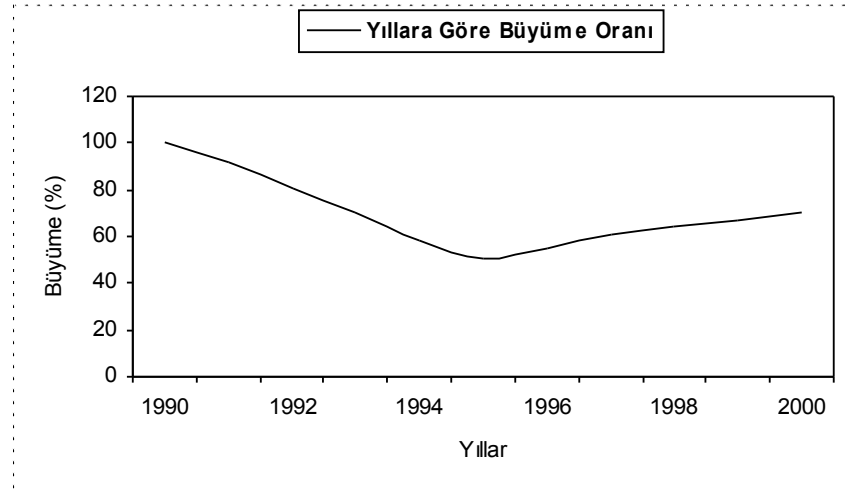
1996'ya kadarki süreçte ülkenin ekonomik göstergeleri (GSYİH, milli gelir) 1970'teki göstergelerin seviyesine inmiştir. Yani, 25 yıl geriye gitmiştir. 1991-1995 yıllar birçok ekonomik reformların ve maalesef başarısız bir ekonomik kriz ile mücadele yılları olmuştur. Kriz sonuçlarının olumlu yöne çevrilmesi, onun hafifletilmesi, hatta muhtemel yeni krizlerin önünün alınması için her zaman geç kalınmıştır. Kriz öne geçmiştir. Bu şartlarda reformları hızlandırma girişimleri doğru olmayan politik süreçlerle hedeflenen noktaya zamanında gelinememiştir. Bundan dolayı, ekonomik reformlar başarıyla uygulanamamış, reel ekonomide ise, birçok tahripler olmuştur. Kurumsal ve hukuki yönden de hızlı reformlar yapılamamıştır. Yeni ekonomik sistemin bütün öğeleri sona ermiş olmasa da, serbest pazar ekonomisinin şekillenmesi 10 yılı kapsamaktadır.⁵⁶

⁵⁶ Koichuev, Turar, "Reforma i Ekonomika KR v 1991-2001" (KC'de 1991-2001 yıllarında Reform ve Ekonomi), *KTMÜ Yayınları:29*, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002, s. 19

Tablo 9'da da görüldüğü gibi, geçiş sürecinde Kırgızistan ekonomisi 1991 ile 1995 yılları arasında ekonomide negatif bir büyüme olgularını birlikte yaşamış, 1990 yılı 100 kabul edildiğinde reel GSYİH 1995 sonunda 50,6'ya kadar düşmüş ve 1996'da başlayan büyüme süreciyle birlikte endeks değeri de yükselmeye başlamıştır.

Aşağıda Kırgızistan'da yıllara bağlı büyüme trendi verilmiştir. Büyüme trendi 1990=100 olarak alınıp incelendiğinde, ekonominin 1995 yılına kadar gerileme dönemi yaşadığı ve 1996 yılında büyümeye geçtiği görülür ve bu şekliyle Kırgızistan'ın 1990-2000 büyüme olgusu "L" eğrisine yakın, "U" eğrisi şeklindedir.⁵⁷

Şekil 4. Kırgızistan Ekonomisinde Büyüme (1990-2000) (1990=100)

Uzmanlar geçmiş 10 yılı 1991-1995 yıllarını komuta sistemli yönetimin tahrip olması ve 1996-2000 yıllarını da pazar ekonomisi sistem yönetiminin oluşturulma dönemi olarak 2 döneme ayırmaktadırlar.

Bütün 10 yıllık zaman diliminde kamusal olmayan sektörlerin tercih edilmesi ile çok yönlü şekillenen ekonomik sürecin geçtiğini söyleyebiliriz. Eğer reel ekonominin (üretim) durumundan söz edecek olursak, o zaman 1991-1995 yıllarını onun tahrip olduğu, 1996-1999 yıllarını da özel olarak korunmuş ve düşüşün pek olmadığı yıllar olduğunu söyleyebiliriz.

Kırgızistan ekonomisi 1991-1995'deki ağır krizden sonra yavaş yavaş bu dönemden çıkmaya başlamıştır. 1996-2001 arası GSYİH her sene büyümüştür.

⁵⁷ Egeli, Hüseyin Avni, – Emsen, Ömer Selçuk, "Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme", *KTMÜ Yayınları*:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002, s. 51

GSYİH bu dönemde senelik ortalama olarak %5 oranında büyüme göstermiştir. Bununla beraber, 1996-2000 yıllarındaki büyüme 1991-1995'teki kayıpları telafi edememiş ve GSYİH 2000 yılında 1990'dakinin ancak %62,2'sine ulaşabilmiştir.

Tablo 10. Temel Sosyal-Ekonomik Göstergeler (bir önceki yıla göre yüzde oranlar)*

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
GSYİH	105,6	109,9	101,8	103,7	105,4	105,3
Fiziki hacim endeksi:						
Sanayi üretimi	110,8	139,7	104,6	98,3	106,8	105,4
Tarım üretimi, avcılık ve ormancılık	113,1	112,2	104,1	108,7	102,6	106,8
İnşaat	113,1	114,0	72,3	98,0	129,7	115,6
Ticaret; araba tamir ve ev kullanım aletleri	-	-	-	97,1	112,3	107,1
Otel ve restoran hizmetleri	-	-	-	105,9	100,3	100,7
Perakende mal işlemi	101,9	108,6	108,4	100,8	107,7	105,7
Nüfusun hizmet ödemeleri	101,2	109,5	105,4	101,5	104,4	101,6
Posta ve elektronik ulaşım hizmetleri	102,7	102,3	102,5	103,2	103,3	102,2
Yük taşımacılığı	102,1	102,0	100,0	101,4	72,6	99,8
Yük işlemleri	119,9	123,6	104,0	104,9	105,8	92,4
Yolcu taşımacılığı	117,1	119,2	114,5	95,7	111,4	104,6
Yolcu işlemleri	110,8	110,9	112,6	102,1	110,9	105,3
Tüketici fiyat endeksi	131,4	125,4	112,1	139,9	118,7	106,9
Sanayi ürün üretimlerinin fiyat endeksi	132,4	126,8	109,2	148,8	131,5	111,2
Kıtlık (-), Profitsit (+)		-3,9	-1,6	-1,9	-1,9	0,1
İç malların pazarlamasındaki bakiye (milyon ABD doları)	-278,1	-105,5	-290,5	-102,0	-40,0	23,6
Dolar kuru	12,84	17,37	20,77	39,02	47,72	48,44
Ortalama aylık maaş (som)	490,0	680,2	825,0	1010,0	1124,0	1346,6
Mevcut resmi kayıtlı işsizlerin endeksi	153,1	70,7	102,5	97,9	106,5	103,8
Kişi başına düşen min. tüketici bütçesi (som)	582,9	720,3	799,3	1098,2	1205,3	1316,45

Kaynak: Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi *1995 yılı 100 olarak kabul edilmiştir.

Kırgızistan'da reel GSYİH bağımsızlıktan sonraki 10 yıl içerisinde %50 oranında küçülmüştür. Ekonominin tekrar büyümeye başlaması ise 1996 yılında tarım üretimindeki artış ve Kumtör Altın Madeni'nin hizmete sokulmasıyla mümkün olmuştur. Kumtör'ün üretime başlamasıyla 1997 ve 1998 yıllarında GSYİH'deki artış hızlanmış, ancak Rusya'da patlak veren mali kriz nedeniyle yine düşüşe geçmiştir. 1999'dan itibaren yine tarım ve altın sektörleri sayesinde büyüme devam etmiştir. 1999-2001 yıllarında ortalama %4,6 oranında büyüme sağlanmıştır.⁵⁸

⁵⁸ "Kırgızistan Ülke Bülteni", DEİK, Şubat 2006 (çevrimci)
<http://www.deik.org.tr/bultenler/Kirgizistan-Subat2006.pdf>

Tablo 11. Temel Makroekonomik Göstergeler

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
GSYİH (milyar \$)	1,4	1,5	1,6	1,9	2,2	2,4
GSYİH (büyüme,%)	5,4	5,3	0,0	6,7	7,1	-0,6
Sınai üretim (büyüme,%)	6,0	5,0	-13,1	17,0	5,0	-12,1
Enflasyon (TÜFE,ort.,%)	18,7	6,9	2,1	3,0	4,0	4,9
İhracat (milyon \$)	505	476	488	590	733	618
İthalat (milyon \$)	554	450	572	724	904	979
Döviz Kuru (ort.\$:Som)	47,70	48,38	46,94	43,65	42,65	41,01
Döviz rezervleri (milyon \$)	239	264	289	365	528	576

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Millî İstatistik Komitesi, Kırgızistan Merkez Bankası

2002 yılı için Kırgızistan Merkez Bankası %4,5'lik bir GSYİH artışı öngörmüş, ancak bir force major nedeniyle bu dönemde Kırgız ekonomisi büyümemiştir (GSYİH artışı %0,0). Bunun nedeni bir Kırgız-Kanada ortak teşebbüsü tarafından çalıştırılan Kumtör Altın Madeni'nde meydana gelen bir kazadan dolayı üretimin durmasıdır. Üretim ilerleyen aylarda devam etmiş, ancak yıllık toplam üretim bir önceki yıla göre %30 oranında daha düşük olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılında Kumtör'ün üretiminin kazadan önceki seviyesine ulaşması ve dünya piyasalarında altın fiyatının yüksek değerlerde seyretmesi sayesinde yüzde 6,7'lik bir büyüme oranına ulaşılmış, 2004 yılında ise büyüme %7,1 olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki verilerden de görüleceği gibi, Kırgızistan ekonomisi henüz istikrarlı ve uzun vadeli bir toparlanmayı gerçekleştirebilecek seviyeye ulaşamamıştır. Altın sektörü haricinde sanayide tekstil ve konfeksiyon sektörleri ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır ve diğer sektörlerin de geliştirilerek üretime katkıda bulunmaları gerekmektedir.

1.2. Sektörel Yapı

1.2.1. Tarım sektörü

Tarım sektörü Kırgız ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Kırgızistan'da tarım sektörü Sovyetler Birliği'nin GSYİH'sına katkısı SSCB zamanında üye cumhuriyetleri arasında en yüksek oranda idi. Bunun en önemli nedeni, Kırgızistan'ın coğrafi yapısının dağlık ve tarıma elverişli olmasıdır. Ülkenin bu özelliği merkezi planlama sistemi tarafından da bilinçli bir şekilde kullanılmış ve Kırgızistan'da daha çok tarımsal üretimin yapılmasına ağırlık verilmiştir. Bunun yanında, sanayi üretimi pek gelişmemiştir. Üretilen ürünler SSCB'ye üye ülkelere daha uygun fiyatlara satılıyor veya bunun karşılığında ülkede üretimi az olan veya

üretilmeyen mallar alınıyordu. Bu ülkeler sektörlere bakılarak adeta kendi aralarında iş bölümüne gitmiş ve dolayısıyla birbirlerine bağımlı hale gelmişlerdir.

SSCB'nin dağılması, Kırgızistan'ı önemli ölçüde gübre ve tarımsal makina yedek parçalarının yokluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple bağımsızlık sonrası dönemin ilk yıllarında tarımsal gelirlerde ani düşüşler olmuştur. Bağımsızlık döneminde gübre, petrol ve yedek parça gibi üretim girdileri Sovyet dönemine göre önemli miktarda pahalalmıştır. Finansal kaynakların yetersizliği nedeniyle yeni tarımsal teknolojiye yeterli yatırım yapılamamıştır. Bu sebeple tarımsal gelirler bağımsızlık öncesi dönemdeki seviyelerine yükselememiştir.

Bir taraftan gerekli alt yapı oluşturulmadan sosyalist merkezi planlı ekonomiden piyasa mekanizmasına geçme çabaları, diğer taraftan da ihtiyaç duyulan finansmanın temini için başlatılan özelleştirme, ülkenin en önemli kaynağı olan tarım ve hayvancılık sektörünün ağır bir darbe almasına neden olmuştur.

Buna rağmen, tarım sektörü GSMH içindeki %40 oranındaki payı ile GSMH'ya en önemli katkıda bulunan sektördür. 1997 yılında tarım sektöründe %10,7, 1998 yılında ise %4 oranında bir büyüme gerçekleşmiş ve bağımsızlığın kazanılmasından sonra ilk defa sektörde sağlanan bir canlanma görülmüştür. 2003 yılında ise, tarım üretimi 1991 yılındaki seviyesinden %116 oranında büyüme göstermiştir.⁵⁹

Kırgızistan'da zirai üretimin %40'ı özel sektöre ait çiftlikler tarafından gerçekleştirilmektedir ve devletin üretimindeki payı sadece %5'tir. Geri kalan üretim ise ailelere özel tarlalarda yapılmaktadır. Sanayi sektöründeki gerileme nedeniyle oluşan işsizlik de büyük ölçüde tarım sektörü tarafından absorbe edilmektedir.⁶⁰

Tarım, istihdam açısından en önemli sektördür. Toplam istihdamın yaklaşık %50'si bu sektör tarafından sağlanmaktadır. Hükümet girdi desteği hususunda en önemli rolü oynadığı gibi, tarımsal ürünlerin birinci alıcısı konumundadır.

1.2.1.1. Hayvansal üretim

Kırgızistan yıllık 40,000 ton ile Sovyetler Birliği'nin üçüncü büyük yün üreticisi durumunda iken 1995 yılında koyun sayısı 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Üretilmekte olan yünün de ancak %15'i işlenmektedir. 1996 yılında ülkenin hububat ihtiyacının yalnız %40'ı ülke içinde üretilmekte iken, 1997 yılındaki üretimde kaydedilen %21.8 oranındaki artış sonucu hububat konusunda dışa

⁵⁹ Özdenoğlu, a.g.m.

⁶⁰ "Kırgızistan Ülke Bülteni", a.g.m.

bağımlılık azalmıştır. Şeker, bitkisel yağ ve süt ürünlerinde dışa bağımlılık devam etmektedir.⁶¹

Kırgızistan'da kullanılan toprakların %84'ü mera olduğundan doğal olarak hayvancılık sektörü önem kazanmaktadır. Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik ortam bu sektöre büyük zarar verdi. Hayvan sayısı hızlı bir şekilde azaldı. 1997 yılı başındaki verilerle 1992 yılı sonundaki rakamları karşılaştığımızda, büyük baş hayvanlarda %24,5; küçük baş hayvanlarda % 50; kümes hayvanlarında ise %80 oranında bir azalma olduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği döneminde bile halk ihtiyaçlarını temin edebilmek için hayvanları kesip sattığı için kişi başına et tüketimi birliğin ortalama düzeyinden düşüktü.⁶²

Tablo 12. Kırgızistan'da Hayvansal Üretim (Bin, adet)

	Büyükbaş		Koyun, Keçi		Domuz	
	1992	2001	1992	2001	1992	2001
Tarımsal işletmeler	645,2	47,0	6526,0	70,2	275,9	11,8
Halk çiftlikleri	527,5	507,7	2604,3	2059,3	80,9	75,5
Köylü çiftlikleri	17,3	392,3	664,6	1669,7	0,9	13,8
Toplam	1190,0	947,0	9524,9	3799,2	357,7	101,1

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi

Tablo 12'den de görüldüğü gibi, tarımsal işletmelerde 1992 yılındaki göstergeler 2001 senesine gelindiğinde çok düşük olmuştur. Bunun başlıca nedeni, özelleştirme programı kapsamında işletmelerin özelleştirilmesi ve çoğu işletmenin işletilemeden zarara uğraması veya kapatılmasıdır. Bunun aksine halk çiftliklerinde ve köylü çiftliklerinde artış olmuştur. Bu da gösteriyor ki, özelleştirilmiş olan işletmelerin çoğu çiftliklere dönüştürülmüştür. Hayvansal üretim toplamda yaklaşık 3 kat azalmıştır.

Diğer taraftan, tarımsal yatırımlar devletçe desteklenmemiş, temel sermayeye yapılan yatırımlar açısından tarım ekonomisi kendi kaderine terk edilmiştir. Toplam yatırımlarda tarım sektörüne düşen pay yıllar itibariyle 1992'de % 13,4; 1993'te % 11; 1994'te %4,4; 1995'te %1,5; 1996'da % 1'e düşmüştür. Tarımsal üretimin gerilemesinde bu durum bile yeterli neden olmaktadır. Bir taraftan gerekli altyapı oluşturulmadan çok hızlı bir biçimde tarımsal mülkiyetin özelleştirilmesinin meydana getirdiği aksaklıklar diğer taraftan bağımsızlık sonrası yaşanan ekonomik kriz tarım sektörünün alt yapısını ve destek hizmetlerini yıkmış,

⁶¹ Özdenoğlu, a.g.m.

⁶² Koichuev, Turar, *Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma-Teori, İdeoloji, Realiteler*, çev. Seyfullah Çevik ve Cıldızbek Osmonaliev, *KTMÜ Yayınları No:23*, Bişkek, 2002, s. 156

tarım sektörünün oluşturan bütün işletmeleri yok etmiş, tarım ve ziraat ile ilgili bilim altyapısının ve merkezlerinin faaliyetlerini durdurmuştur. Tarım sektörünün bazı alanları yok olacak hale gelmiştir. Çiftçiler, köy işletmeleri ve tarımla uğraşan yeni girişimciler şu andaki halleriyle maalesef tarım sektörünü iyi bir yere getirebilecek bir durumda değildirler.⁶³

1.2.1.2. Bitkisel üretim

Sektörde potansiyelin altında üretim yapılmaktadır. Tarım üretimi ve verimliliğinde 1996 yılına kadar yaşanan düşüşün nedenleri, çiftçi gelirlerinin düşük olmasına, doğal kaynakların bozulmasına, sulama sisteminin, teşviklerin ve toprak edinme sisteminin yetersizliğine bağlanmaktadır. 1997 verilerine göre, ekilebilir alanların ancak %85'i ekilebilmiş, %8'i nadasa bırakılmış, %6'dan fazlası ise boş bırakılmıştır. Tarım alet ve makinaları yetersiz durumdadır. Yüksek fiyatlar nedeniyle yeni alet ve makine satın alınamamakta; nitelikli tohumluk ve tarım ilacı kullanılamamaktadır.⁶⁴

Tablo 13. Kırgızistan'da 1992-2003 Arasında Üretilen Tarımsal Ürünler (bin ton)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Hububat, net ağırlık	1517	1508	996	913	1329	1619	1619	1630	1569	1824	1753	1671
- buğday	634	2129	566	625	964	1274	1204	1109	1039	287	1163	1014
- arpa	582	477	288	159	166	152	162	180	151	98	150	198
- mısır	281	184	129	116	182	171	228	308	338	24	374	399
- piring	2,8	2,3	4,0	6,7	9,3	11,7	11,1	15,1	19,0	17	21	18
Patates	362	308	311	432	562	678	774	957	1046	1168	1244	1308
Sebzeler	404	259	266	318	369	479	556	719	747	815	456	678
Kavun ve su kabağı	35	19	19	23	41	38	47	63	65	n/a	n/a	N/a
Meyveler	118	45	79	67	83	111	103	101	161	159	153,7	134
Üzüm	31	9	18	20	14	23	17	18	27	n/a	n/a	N/a
Şeker pancarı	135	220	114	107	190	206	429	536	450	287	522	812
Pamuk	52	49	54	75	73	62	78	87	88	98	106	106
Tütün	43	49	36	18	18	26	28	30	35	24	6.1	8.7
Yağ tohumları	6	7	14	20	35	38	44	58	53	n/a	n/a	N/a

Kaynak: Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi

Başlıca tarım ürünleri tütün (yıllık 55,000 ton) pamuk, deri, ipek, meyve ve sebzedir. 1997 yılında bu ürünlerin üretiminde önemli derecede artış kaydedilmiştir:

⁶³ Koichuev, Turar, a.g.e., 2002, s. 157

⁶⁴ Özdenoğlu, a.g.m.

tütünde %44, patatestte %21 ve sebze-meyve üretiminde %30 artış gözlenmiştir. Tarımsal üretimin büyük bir kısmı özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir.

Üretilen temel tarım ürünleri tahıllardır (buğday ve arpa), bunları sırasıyla sebzeler, pamuk ve tütün takip eder. Aşağıdaki tabloda Kırgızistan'da üretilen başlıca tarım ürünleri gösterilmektedir.⁶⁵

Özelleştirilmiş ya da özelleştirme sürecindeki tarım işletmeleri yabancı yatırımcılar için yeni olanaklar sağlamaktadır. Yerli yatırımcılar EBRD ve dört özel işletmeci Kırgız Tarım İşletmesi (KAC) adındaki yeni bir işletmeye 22 milyon ABD Doları yatırım yapmışlardır. KAC projesi çerçevesinde 50 bin hektarlık alanın ekimi sağlanacak ve 300 bin ton tahıl işlenebilecektir.

1.2.2. Sanayi sektörü

Kırgızistan sanayisi, genellikle tarım ve yeraltı kaynaklarının işlenmesine ve makine yapımına yönelik bir yapıya sahiptir. Özellikle gıda sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiş ve Kırgızistan BDT ülkeleri arasında gıda sanayi ve konservecilik açısından dördüncü sıraya yerleşmiştir. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %20, aynı sektörde istihdam edilenlerin oranı ise %8 civarındadır.

Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı SSCB döneminde %38 iken, bağımsızlık sonrası dönemde %17'nin altına düşmüştür. Bağımsızlık sonrasında sanayi üretiminde gözlenen düşüş, diğer BDT ülkelerine kıyasla aşırı olmuştur. Kumtör altın madenindeki faaliyetler neticesinde ekonomide meydana gelen düzelmeye rağmen sanayi sektörünün GSYİH'ya katkısı hala düşük düzeydedir. 2002 yılında imalat sanayinin GSYİH'daki payı %20 olmuştur. Bağımsızlıktan bu yana Kumtör'ün üretimi haricindeki sanayi üretimi, %70 oranında düşüş göstermiştir. Sanayi üretimindeki düşüşün başlıca nedeni eski Sovyet pazarlarının kaybedilmesi ve girdi maliyetlerinin artmasıdır. Sanayi üretimi son zamanlarda düzelmeye işaretleri vermeye başlamıştır. Sanayi sektöründe yaşanan üretim daralmasının başlıca sebebi düşük düzeydeki yatırımlar ve yeniden yapılandırma eksikliğidir. Toplam sanayi üretiminin %10-15'ini oluşturan gıda üretimi ani düşüş göstermiştir. Toplam üretimde önemli paya sahip olan diğer bir sektör olan elektrik üretimi de düşen ihracat talebi ve hidroelektrik santrallerindeki düşük su seviyesi nedeni ile daralmıştır.⁶⁶

⁶⁵ Overview of the Agricultural Industry in the Kyrgyz Republic, (çevrimci) http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0410Agribusiness_KG.htm

⁶⁶ Adem, İsmail, "Kırgız Cumhuriyeti Ülke Raporu", Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi,

Ülke genelinde 559 sanayi işletmesi mevcuttur. 1997 yılında sanayi ürünleri üretimindeki artış %25,6 olmuştur. Sanayi işletmelerinin %48'inde yani 270 işletmede üretim artarken diğerlerinde değişmemiş veya azalma gözlenmiştir. Sanayi ürünlerinde pazarlama sıkıntısı mevcut olup, stoklar artmaktadır. Stokların %37,62'lik bölümü makine sanayisine, %20'si tekstil ve konfeksiyon sanayisine, %17,8 metal sanayisine ve %7,5 gıda sanayisine aittir.⁶⁷

Ancak, 2005 yılına gelindiğine sanayi işletmelerinin sayısının 1942'ye yükseldiği görülmektedir (Tablo 14). Bu işletmelerde üretilen ürünler 2004'e kadar devamlı artış göstermiş 2005'te ise bir düşüş olmuştur. Çalışan işçi sayısı ise hep artmaktadır.

Tablo 14. Sanayi Sektöründeki Temel Göstergeler

	2001	2002	2003	2004	2005
İşletmelerin sayısı	1793	1892	1990	1938	1942
Sanayi ürünlerinin üretim hacmi (milyon som)	44595,4	42465,9	48490,1	55118,7	49685,7
Sanayi sektöründe istihdam edilenlerin sayısı (bin kişi)	127,6	124,3	238,3	259,2	260,0

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Sovyet döneminde makine üretimi sektörü tarımsal ekipman üretimine yönelmiştir. Hükümetin tarımsal makine üretiminin tarımsal gelirlerin artışı açısından öneminin farkında olmasına rağmen sanayi politikaları hafif sanayiye özellikle de ülkenin yün, pamuk ve ipek üretiminde sahip olduğu avantajı da değerlendirmek üzere giyim ve tekstil sektörlerine kaydırılmıştır. Bu çerçevede tekstil ve giyim sanayilerinde olumlu gelişmeler olmuş ancak kayda değer bir büyüme sağlanmamıştır.

2005, Şubat. (çevrimci) <http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>

⁶⁷ Özdenoğlu, a.g.m.

Tablo 15. Sanayi İşletmelerinde Üretilen Malların Hacmi (bir önceki yıla göre, %)

	2001	2002	2003	2004	2005
Hepsi	105,4	89,1	117,0	104,6	87,9
Madencilik	100,2	101,6	101,1	137,8	86,1
- Yakıt ve enerji maddeleri	100,5	98,4	100,4	111,1	82,3
- Yakıt ve enerji maddelerinin dışında	98,9	212,2	123,5	219,1	117,3
İşleme	109,3	88,8	119,2	104,7	84,4
- Gıda, meşrubat ve tütün üretimi	94,0	108,4	107,9	104,6	99,4
- Tekstil ve dikim	116,4	115,7	97,7	139,9	113,3
- Deri, deri ürünleri ve ayakkabı	110,0	75,7	96,1	84,1	99,8
- Ağaç ve ürünleri	222,7	120,0	92,6	100,5	102,3
- Selüloz ve kağıt üretimi, basım	77,2	126,8	90,7	154,2	85,6
- Petrol ürünleri	90,5	76,4	72,0	152,8	72,1
- Kimya sanayi	106,9	167,1	106,9	142,9	86,8
- Lastik ve plastik ürünler	93,1	136,7	128,5	132,2	102,2
- Demir olmayan maddelerin üretimi	99,0	97,4	123,1	125,2	84,8
- Demir ve metal malzemeleri	113,8	69,6	125,0	95,2	76,2
- Makine ve aletleri	114,0	94,1	99,9	106,6	93,4
Elektrik aletler, elektronik ve optik malzemeler	116,1	107,2	122,3	94,7	72,2
- Ulaşım araç gereçleri	191,8	117,4	73,1	114,1	102,6
- Diğer sanayi alaları	106,1	98,3	107,2	126,4	106,2
Elektrik enerjisi ve su üretimi ve dağıtımı	92,2	88,5	110,3	101,5	101,6

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Özelleştirme programlarının başlamasıyla birlikte sanayi işletmelerinin çoğu özelleştirilmiştir. Tablo 16'da da görüldüğü gibi 2006 yılına gelindiğinde sanayi işletmelerinin %87,8'i özel sektöre aittir ve bu işletmelerde üretilen ürünler toplam üretim hacminin %95,9'unu oluşturmaktadır. Bu işletmelerde istihdam edilen işçi sayısı ise, sanayi sektöründeki istihdamın %97,8'idir.

Tablo 16. İşletme Yapılarına Göre Üretim Yapısı (%)

	İşyerlerinin sayısına göre	Sanayi mallarının üretim hacmine göre	İşyerinde çalışan işçi sayısına göre
Sanayi işletmelerinin hepsi	100	100	100
Bunların içinden;			
- Devlet	12,2	4,1	2,2
- Özel	87,8	95,9	97,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

1.2.2.1. Tekstil

Ülkedeki en büyük işletmeler tekstil sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerin büyük çoğunluğu pamuk işleme fabrikalarından oluşmaktadır. Pamuk işleme fabrikalarının tamamı yabancı sermaye iştiraklidir. Ülkede yetişen pamuk

miktarı 100 000 tondan fazla olup, söz konusu fabrikaların elyaf işleme kapasitesi 337 000 tondur. 70'den fazla işletme kumaş ve pamuk-yün iplik, ham pamuk lifleri, ipek kumaş, halı, örme giyim eşyası üretiminde bulunmaktadır. 70'den fazla işletme ise giyim sanayi üretiminde bulunmaktadır. Paltolar, ceketler, yağmurluklar, askeri üniformalar, şapkalar vb. giyim sanayinde üretilen başlıca ürünlerdir. Deri mamulleri üretimi hafif sanayinin %3,4'ünü oluşturmaktadır. Deri işleme sanayinde 5 işletme faaliyet göstermektedir. Sert deri ve bavul, çanta, kemer, hediyelik eşya gibi deri eşyalar, büyükbaş hayvan derisi, deri giyim ve ayakkabı ülkede üretilen başlıca deri ürünleridir.⁶⁸

Tablo 17. Tekstil ve dikiş üretiminin temel göstergeler

	2001	2002	2003	2004	2005
İşletmelerin sayısı	166	169	183	187	190
Sanayi ürünlerinin hacmi (milyon som)	1992,9	1652,1	1192,9	2491,1	2185,0
Çalışan işçi sayısı (bin kişi)	21,2	20,7	139,1	157,1	160,0
<i>Üretim;</i>					
- İlk işlemesi yapılmış pamuk (bin ton)	35,7	48,5	43,2	48,2	47,2
- İlk işlemesi yapılmış yün (ton)	620	1156	1041	881	160
- Satışa hazır pamuk (ton)	1450	470	316	612	1029
- Her çeşit hazır kumaşlar (bin m ²)	8013	5546	1814	1250	1921
- Pamuktan yapılan kumaşlar (bin m ²)	5398	3630	553	49	442
- Yün kumaşlar (bin m ²)	477	374	302	591	634
- İpek kumaşlar (bin m ²)	324	432	43	-	-
- Hazır giyim (milyon som)	487,0	472,8	232,4	1216,4	1197,0
- Makine veya elde dikilmiş trikotaj çorap ürünleri (çift)	4127,4	2028,4	691,2	592,1	274,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Tablo 17'deki verilere göre, işletme sayısının artmasına paralel olarak üretim hacmi ve işçi sayısında artış olduğu gözlenmektedir. Ancak, üretilen ürün çeşitlerindeki hacimlerde değişiklikler vardır. Örneğin: üretim hacmi, ilk işlemesi yapılmış pamuk, yün kumaşlar ve hazır giyimde artışlar olurken, ilk işlemesi yapılmış yün, hazır kumaşlar, pamuktan yapılmış kumaşlar, ipek kumaş ve trikotaj çorap ürünlerinde azalma olmuştur. Diğer çeşitlerde ise, üretim hacmi bazen artarken bazen azalmıştır.

1.2.2.2. Madencilik ve enerji

SSCB döneminde madencilik sektörüne altın, kömür, uranyum ve antimon üretimi hakim olmuştur. Bu dönemde ülkenin tüm madencilik işlemlerini, hala

⁶⁸ Adem, a.g.m.

ülkedeki tüm madencilik faaliyetlerini kontrol eden "Kırgızaltın" isimli devlet şirketi yürütmüştür.

Uranyum üretimi bağımsızlık sonrası dönemde durmuştur. Dünyanın en büyük antimon üreticisi olan Çin'in 1998 yılında dünya piyasalarına büyük miktarlarda antimon sürmesi ve neticesinde fiyatlardaki düşüşün devam etmesi Kırgızistan'ın antimon üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Kömür üretiminde de bağımsızlık öncesi döneme göre önemli miktarda düşüş mevcuttur. Kömür madenciliğinin başlıca sorunu, Sovyet dönemi makineleri yedek parçalarının bulunamaması ve yeni yatırımların olmamasıdır. Kırgızistan ayrıca civa, kalay, uranyum, oksit ve polimetalik cevher kaynaklarına da sahiptir. Çok az miktardaki petrol ve gaz kaynakları ülke tüketimini karşılamakta yetersizdir.

Ülkede ticari öneme sahip 30'dan fazla altın madeni bulunmaktadır. Tien-Şan dağlarındaki Kumtör altın madeninin faaliyete geçmesi ile birlikte altının ekonomideki rolü artmıştır. Altın madenciliği GSYİH'nın %7'sini oluşturmaktadır. Kumtör'deki 560 tonluk rezervin dünyadaki en büyük 8 rezervden biri olduğu düşünülmektedir. 2002 yılında Kumtör altın madeni, ülkenin 18,1 ton olan toplam altın üretiminin 16,5 tonunu gerçekleştirmiştir. Ülkenin toplam altın üretimi düşüş göstermektedir. 2001 yılında 24,7 ton olan üretim, 2002'de 18,1 tona düşmüştür. Üretimdeki düşüş eğilimi 2003'te de devam etmiş olup, ilk beş ayda bir önceki yıla göre %12 olmuştur.⁶⁹

Ülkenin karmaşık ve zor jeolojik yapısı nedeniyle petrol ve doğal gaz rezervi ile üretimi yetersizdir. Buna rağmen, Kırgızistan'da 7 petrol ve 2 doğal gaz sahası mevcuttur. Bu yataklar, Fergana Vadisi'nin kuzeydoğu kesiminde yer alır. Buradaki yataklar tam olarak işletilememektedir. Enerji tüketiminin %11'i petrol ve %27,6'sı ise doğal gaz kaynaklıdır.

Ülkede işletilen yatlardan yıllık 100-200 bin ton arasında petrol, 100 milyon metre küp civarında ise doğal gaz üretimi yapılmaktadır. Son yıllardaki verilere göre, zaten az olan enerji üretimi sürekli bir düşüş göstermektedir.⁷⁰

⁶⁹ Adem, a.g.m.

⁷⁰ Yüce, Çağrı Kürşat, "Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Potansiyelleri ve Önemi" (çevrimci) <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=186>

Tablo 18. Faydalı Yakıt-Enerji Madenleri Üretiminin Temel Göstergeleri

	2001	2002	2003	2004	2005
İşletmelerin sayısı	29	36	40	49	49
Sanayi ürünlerinin hacmi (milyon som)	597,7	580,8	584,3	805,3	748,6
Çalışan işçi sayısı (bin kişi)	5,2	4,9	4,5	4,6	4,5
<i>Üretim;</i>					
- Ham petrol (bin ton)	75,5	75,5	69,5	74,1	74,4
- Doğal gaz (milyon m ³)	32,8	30,1	17,1	28,9	24,7
- Kömür (bin ton)	475,3	459,0	415,3	460,8	331,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Yakıt-enerji üretimi Kırgızistanda pek gelişme göstermemiştir. 2001-2005 yılları arasında işletme sayısındaki artışa rağmen üretimde bir artış gözlenmemiştir, hatta üretimde gerileme bile yaşanmıştır (Tablo 18). Bunun temel nedeni, yatırımın zayıf olması veya hiç olmamasıdır. Ham petrol ve doğal gaz kaynak rezervleri Kırgızistan'da azdır ve yatırımların bu sektöre yönelmesi de beklenemez. Ancak, kömür rezervleri oldukça fazladır. SSCB döneminde tam kapasiteyle üretimi yapılan kömür madeninde makina ve teçhizatların eskimesi, yedeklerinin bulunamaması ve yeni teknoloji yatırımının da olmaması üretimi düşüren en önemli nedendir.

1.2.2.3. İnşaat

2000-2002 döneminde inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı %4'ün altında olmuştur. 1990'lı yıllarda Kumtor altın madeninin inşaatı, sektörde büyümeye neden olurken, bu yıllarda inşaat sektörü GSYİH'ya %6 oranında katkıda bulunmuştur. 1997 yılında madenin inşaatının tamamlanmasından sonra da 1998 yılındaki finansal krizden kaynaklanan geçici duraksama haricinde sektörde büyüme kaydedilmiştir. 2001 ve 2002'de sektörde büyüme hızı sırası ile %16 ve %8 olmuştur. Sektördeki büyüme altyapı projelerinden, kuzey-güney yolunun inşaatından ve Oş-Kaşgar karayolunun yeniden inşaatından kaynaklanmaktadır. Son yıllarda konut inşaatı sektöründe kamu tarafından finanse edilen projeler de gerçekleştirilmiştir. 1995 yılında konut inşaatı sektörünün özel sektöre devredilmesi ile kamu, iskan bakımı sorumluluğundan kurtulmuştur. Ancak bu durum, mevcut konutların bakımsızlık sorunu ile karşı karşıya kalması sonucunu doğurmuştur.⁷¹

İnşaat son yıllarda gelişme gösteren bir sanayi sektörüdür. İnşaata yatırım artarken, buna paralel olarak da işletme sayısı ve üretim hacmi artmıştır. 2001-2005 yılları arasında işletme sayısı %15 artarken, bu işletmelerdeki üretim hacmi yaklaşık 3 kat artış göstermiştir. İnşaat malzemelerinden çimento ve çatı

⁷¹ Adem, a.g.m.

malzemeleri en çok üretilen malzemelerdir. Ayrıca, 2006 yılında bir Çin firması tarafından Kırgızistan'ın güneyinde yeni bir çimento fabrikası kurulmuştur.

Tablo 19. İnşaat Malzemeleri Üretiminin Temel Göstergeleri

	2001	2002	2003	2004	2005
İşletmelerin sayısı	122	125	133	140	139
Sanayi ürünlerinin hacmi (milyon som)	1461,9	1834,7	2732,1	3629,4	4069,9
Çalışan işçi sayısı (bin kişi)	9,7	9,7	9,1	9,7	9,3
Üretim;					
- Çimento (bin ton)	468,9	532,8	757,3	869,7	975,1
- Kireç (bin ton)	9,4	9,4	8,8	10,4	8,1
- Betondan üretilen malzemeler (ton)	106,0	83,2	94,6	61,2	88,5
- Tuğla, fayans, seramik ve ateşe dayanıksız malzemeler (milyon adet)	66	63	70	89	117
- Çatı malzemeleri, paneller, asbest (bin ton)	213	224	235	241	230
- Maden köpüğü, silikat malzemeleri (ton)	742	544	366	1798	388
- Cam (bin m ²)	-	5491	14193	20189	22315

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

1.2.3. Hizmet sektörü

Ülke ekonomisinde üçüncü sırayı alan hizmet sektöründe en yüksek pay ulaştırma sektörünüdür. Kırgızistan'da ulaşım altyapısının temeli karayollarıdır. Ülkenin dağlık coğrafyası nedeniyle diğer BDT ülkelerindeki demiryolu taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı ağırlıktadır. Uluslararası nitelikte olmamakla birlikte, ulaşım ağı Bişkek etrafında yoğunlaşmıştır. 21.000 km'lik karayolu ağının %50'si bakımsız durumdadır. Şehir içi ve şehirlerarası karayollarının uzunluğu 25 bin km'yi aşmaktadır. Yolcu taşımacılığının %87'si, yük taşımacılığının %94'ü karayolu ile yapılmaktadır. 340 km'lik bir demiryolu ağı vardır. Ülkedeki tek demiryolu hattı da Moskova bağlantılı olan hattır. Havayolu taşımacılığı ise gelişme göstermektedir.⁷²

1998 yılından bu yana finansal hizmetlerin de dahil olduğu hizmet sektörünün GSYİH'ya katkısı tarım sektöründen fazla olmaktadır. Sektörün GSYİH'ya katkısı 2002 yılında %40 olmuştur. Hükümetin liberalizasyon politikası çok sayıda aile işletmesinin neredeyse tamamının ticaret ve catering sektöründe faaliyet göstermeye başlamasını sağlamıştır.

⁷² Özdenoğlu, a.g.m.

1.2.3.1. Finansal hizmetler

Bağımsızlıktan sonra Kırgızistan'ın finans sektörü Kırgızistan Milli Bankası, sektörel banka niteliğinde olup dünya çapında olmayı hedefleyen üç büyük ticari banka, sektörel banka niteliği taşıyan dokuz küçük ticari banka ve tasarruf bankasından oluşmaktaydı. Sistem eski SSCB rejiminden kalan kurumlardan ortaya çıkmıştır. Bankacılık sistemini yöneten Kanunlar haziran 1991 yılında kabul edildi. Bu kanunlar daha sonra yenilenen Devlet Bankalarına ilişkin Kanun ve Bankalar ve Bankacılık Hakkındaki Kanunlardı. 1992 yılının Şubat ayında daha önce faaliyet gösteren Hükümet Bankası Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bankası (National Bank of Kyrgyz Republic - NBKR) dönüştürüldü. Yeni banka Hükümet Bankasının yasal haklarını ve sorumluluklarını üstlenerek, Cumhuriyetin Merkez Bankası oldu.⁷³

Kırgızistan, Orta Asya ülkelerinden, Rusya Ruble Bölgesi'ni 1993 Mayıs ayında terk eden ve kendi parası Somu uygulayan ilk Cumhuriyet oldu. Ülkenin politika oluşturucularının bazıları, başlangıçta para ve mal hareketleri üzerinde devlet hakimiyetini öne sürmüşlerse de, sonunda Som'un sağlam paralar ile serbest olarak değiştirilmesini, serbest uluslararası ticaret rejimini ve açık kapı politikasını içeren bütün ekonomik faaliyetlerin tam serbestliği yönünde bir politikayı, Kırgızistan'ın ana politikası olarak açıkladı ve hükümet, bankacılık sektörünün düzenlenmesi konusunu hayata geçirmeye başladı.⁷⁴

Bütçe içinde büyük bir maliyet unsuru olmasına rağmen hükümet tarafından iki aşamalı bir finansal reform uygulamaya konulmuştur. 1993-94 yıllarında bankacılık otoriteleri yeni uygulamaya konulan asgari sermaye gerekliliğini yerine getiremeyen küçük ve rekabet edebilirliği zayıf olan bankaları kapatma kararı almıştır. 1995-97 yıllarında bankacılık sektörünün denetimi sıkılaştırılmış ve güçlendirilmiş olup, yeni sistem ödeme gücünü çeken bankaların sektörden çekilmesine neden olmuştur. Uluslararası Para Fonu - IMF'ye göre bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılma süreci henüz tamamlanmamış olup bu süreç ancak bankaların yatırım finansmanında da merkezi rol oynayabildikleri zaman tamamlanabilecektir. Ancak 2001 yılında sektörün istikrara kavuşması amacı ile bazı borçlu bankaların kapatılmasına rağmen bankacılık sektörü yatırım finansmanında merkezi rol oynamaktan hala uzaktır.

⁷³ "Kyrgyzstan, the Transition to a Market Economy", The World Bank, 1993, s. 56

⁷⁴ Abazov, R. "Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar: Kırgızistan Örneği", *Avrasya Etüdüleri*, Sonbahar-Kış, 2000, Sayı: 18

Sermaye miktarının artırılması, tasarrufların bankalara çekilmesi, uzmanlaşmanın geliştirilmesi ve sektörü düzenleyen kanuni çerçevenin güçlendirilmesi için önemli ilerlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. 2002 bankaların sermaye miktarı %15 artarak 38,4 milyon dolara ve aktif büyüklüğünün %56 artarak 7,8 milyar Som'a ulaşması ile birlikte sektör istikrara ulaşmıştır.

Tablo 20. Kırgızistan'da Bankacılık Sistemi (1995-1998)

	1995	1996	1997	1998
Banka sayısı	18	18	20	23
Devlet Bankalarının varlık (asset) payı (%)	69.7	5	9.8	0.0
Özel Sektöre Verilen Krediler (GSYİH'nin % si)	12.5	9	3.4	5.3
M2 (GSYİH'nin % si)	17.2	14.2	13.7	14.6
M1/M2 (%)	89.4	90.8	74	64.8
Merkez bankasının bankalara verdikleri krediler (GSYİH'nin %si)	7.1	0.6	0.3	1.0

Kaynak: Banking Crises in Transition Economies, The World Bank Policy Research Working Paper, 2000.

Bankacılık kanunları yabancı bankalar ve Kırgız bankaları arasında ayırım gözetmemektedir. Ülkede 18 ticari banka, 149 şube ile faaliyet göstermektedir. Demirbank, Bank of Asia ve Pakistan Milli Bankası Kırgız Cumhuriyetinde kayıtlı yabancı bankalardır. Bazı bankalar ise önemli miktarda yabancı ortaklık ile faaliyet göstermektedir. Bu bankalar, Asia Universal Bank (%70 yabancı sermayeli), Reidan Bank (%30 yabancı sermayeli) ve Aman Bank (%30 yabancı sermayeli) gibi bankaları içermektedir.⁷⁵

1.2.3.2. İletişim ve ulaştırma

Telekomünikasyon altyapısı Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası-EBRD ve Dünya Bankası'nın desteğiyle yeniden kurulmaktadır. 2000 yılı itibarı ile 100 kişi başına 7,7 telefon hattı düşmektedir. Telefon hatları büyük ölçüde başkent Bişkek'te yoğunlaşmıştır. Batıda bu oran ortalama olarak 100 kişi başına 50 hattır. Kişi başına düşen telefon hattı sayısı Özbekistan'da olduğundan fazla olmakla birlikte, Kazakistan'da olduğundan azdır. Ülkede iki mobil telefon operatörü bulunmaktadır. Mobil telefon abonelerinin sayısı halen düşük düzeyde olup, 2002 başı itibarı ile 40000 olarak kaydedilmiştir.⁷⁶

⁷⁵ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 318

⁷⁶ Benli, Oya, "Kırgızistan Ülke Profili", TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İGEME (İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi), 2006

2006 yılında yeni bir mobil telefon operatörü faaliyete girmiş ve rekabetin artmasıyla ucuz konuşma imkanını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, mobil telefon kullanım sayısında ciddi bir artış sağlanmış ve abone sayısı 2006 sonunda 110 bini geçmiştir.

Telekom sisteminin modernleşmesi internet kullanımını yaygınlaştırmıştır. 1999 yılı sonunda kullanıcı sayısı yalnızca 3000 iken, 2002 yılı itibarı ile 20000'e ulaşmıştır. Ülkede 10 adet internet sağlayıcı bulunmaktadır. 2002 yılı mart ayında onaylanan ulusal bilgi ve iletişim teknolojileri stratejisi uyarınca devlet, internet kullanımını daha da yaygınlaştırmayı ve e-ticaretin geliştirilmesi gibi daha ileri alanlarda da genişletmeyi hedeflenmektedir. Söz konusu strateji bilgi teknolojileri sektörünün GSYİH'daki payını 2010 itibarı ile %5'e yükseltmeyi amaçlamaktadır.⁷⁷

Tablo 21. Her türlü taşıma araçlarıyla taşınan yük miktarı temel göstergeleri

	2001	2002	2003	2004	2005
Kara taşımasının hepsi (milyon ton)	28,0	29,8	29,8	30,8	29,5
bunun içinde;					
- Demir yolu	0,9	1,1	1,7	1,9	1,7
- Kara yolu	26,5	28,0	27,5	28,3	27,2
- Boru hattıyla	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6
İç su yolu (bin ton)	36,2	38,9	38,7	33,8	25,8
Hava yolu (bin ton)	4,2	2,9	1,9	1,3	1,4

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Ülkenin dağlık coğrafi yapısı nedeni ile demiryolu taşımacılığı yerine karayolu taşımacılığı gelişmiştir. Dolayısıyla, Kırgızistan'da yalnızca 340 km'lik bir demiryolu ağı vardır. Uluslararası nitelikte olmamakla birlikte, ulaşım ağı Bişkek etrafında yoğunlaşmıştır. 21 bin km'lik karayolu ağının %50'si oldukça bakımsız durumdadır. Asya Kalkınma Bankası (ADB), 650 km'lik Bişkek-Oş kara yolu ile Oş'tan Çin sınırındaki İrkeştam'a giden yolun yenilenmesi için finansman sağlamaktadır.

Kırgızistan Havayolları, dış hatlarda Avrupa ve Asya'nın büyük şehirlerine, iç hatlarda ise, Bişkek ile Oş arasında düzenli seferler yapmaktadır.

1.2.3.3. Turizm

Kırgızistan'ın Orta Asya'da turizm alanında bir iddialı ülkesi olarak ön plana çıkabilmesi için çok büyük avantajları vardır. Bunlardan en önemlisi, Tanrı dağlarının ülke içerisindeki uzantısını oluşturan ve bölgede Aladağlar (Ala Too) olarak bilinen

⁷⁷ Benli, a.g.m.

muhteşem dağ silsilesidir. Bu dağların Avrupa'daki bir küçük maketi görünümünde olan Alplerin, İsviçre'yi dünyanın en önemli kayak merkezlerinden birisi haline getirdiği gerçeği göz önüne alınırsa, Kırgızistan sahip olduğu hazinenin büyüklüğü ortaya çıkacaktır. Kırgızistan'ın turizm sektörü yönünden ikinci önemli avantajı ise, ülkenin kuzeydoğu kesiminde deniz seviyesinden 1600 metre yükseklikte bulunan, dünyanın ikinci büyük krater gölü olan Issık Köl'dür (Issık Köl). Dağ ve deniz ikliminin karışımı olan Issık Köl iklimi, şifalı çamur ve mineralleriyle çok meşhur bir sağlık merkezi durumundadır. Bu bölgede kurulan sanatoryumlar on binlerce turisti ağırlama kapasitesine sahiptir.

Kırgızistan'ın turizm sektörü içerisinde yararlanabileceği önemli bir diğer avantajı da, sahip olduğu tarihsel mirastır. Tarihte Avrasya kıtasının muhtelif bölgelerinde kurulan büyük devlet ve imparatorlukların pek çoğu bugünkü Kırgızistan coğrafyası ve onun yakın çevresinde kurulmuşlardır. Avrasya kıtasının merkezinde, farklı medeniyetlerin kavşak noktasında bulunan Kırgızistan, geçmişten günümüze dünyanın birçok ülkesi arasında dostluk köprüsü görevini yerine getirmiştir. Kırgızistan'ı dünyaya tanıtan diğer bir özelliği de, Büyük İpek Yolu boyunca kurulmuş olan tarihî, mimarî eserlerin hala muhafaza ediliyor olmasıdır.⁷⁸

1.3. Dış Ticaret

Sovyet planlama sisteminde ara ve sermaye malları üreten birçok teşebbüs, ürünleri için tek alıcı yada tek müşteriye ve tek arz kaynağına sahipti. Üstelik birçok yerleşim alanı istihdam konusunda tek teşebbüse bağımlı kalmıştır. Sovyet bloğunu oluşturan ülkeler arasında ticaret, "Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (KEYK)" tarafından gerçekleştirilmekteydi. KEYK içerisinde ticaret modeli geleneksel anlamda karşılıklı üstünlükleri yansıtmamasına ve fiyatlar dünya fiyatlarına paralel olarak düzenlenmemesine karşın, bu sistem makul ölçüde işlev görmekteydi.⁷⁹

Sovyetler Birliği 1991 yılında dağıldığında planlama sistemi ile birlikte KEYK bozuldu ve bu bozulma özellikle eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve ticaretin önemli ölçüde KEYK'e bağlı olduğu Orta Asya ülkeleri arasında ticari ilişkileri şiddetli bir biçimde kopardı. Hem girdi, hem çıktı bakımından teşebbüsler ticari piyasalarını aniden kaybetti ve eş zamanlı olarak yeni ticari ilişkiler kurmakta yetersiz kaldılar.

⁷⁸ Yüce, Mehmet, "Kırgızistan'ın Gelir Dağılımına Genel Bir Bakış", Cilt : 5 Sayı: 1

⁷⁹ Turan, Güngör, *Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 51

Kısmen eski pazarlama kanallarının artık geçerli olmaması, kısmen de üretilen malların kalitesinin dünya standartlarında olmayışı nedeniyle uluslar arası ticaret tehlikeli boyutlarda azaldı ve bu gelişmenin çıktı miktarlarındaki düşüşlere önemli ölçüde etkili oldu. KEYK geçiş döneminin ilk yıllarında da uygulamada kalmış ve ticaretin liberasyonu daha kademeli bir biçimde gerçekleşmiştir.

SSCB içerisinde bulunan dönemlerde birlik içi politikalar çerçevesinde üretim yapısı ve seviyesi belirlenen Kırgızistan'a (Kırgız SSC) biçilen rol genellikle tarım, hayvancılık, hammadde ve madencilik, enerji, hafif sanayi sektörleri, motor parçaları, alkol üretimi, inşaat malzemeleri, mobilya, silah sanayi ve küçük makinelerin imalatı sanayi alanlarında üretim ve ihracatını yapmak olmuştur.⁸⁰

Kırgızistan ekonomisi bağımsızlık öncesi birlik politikaları çerçevesinde kendine biçilen görev gereği birlik içi ticaret yapmaktaydı ve bu ticaret oldukça önemli miktardaydı. 1990'lı yılların başında yaklaşık 7 milyar dolarlık bir ticaret hacmi vardı (3,5 milyar dolarlık ihracat ve 3,7 milyar dolarlık ithalat). Bu değer sonraki yıllarda sürekli gerilemiş ve 2000'li yıllara gelindiğinde yaklaşık olarak 1 milyar dolar olabilmiştir (505 milyon dolar ihracat ve 555 milyon dolarlık ithalat).⁸¹

SSCB zamanında Kırgızistan'daki birçok işletmelerin ihracatı komşu ülkelere ve Rusya'ya yönelikti. Birliğin dağılmasından sonra bu pazar birliği de yıkıldı. Birçok ülke kendi ülkelerinde benzer hammaddelerle gerekli olan taleplerini düzene koydular. Kırgızistan'ın büyük işletmeleri mal üretimi ve satışı için gerekli hammaddeleri, malzeme ve aletleri sağlayamadılar. Bölge ülkeleri ile geleneksel ekonomik ilişkilerin sona ermesi ve dolayısıyla o ülkelere ithal edilen hammadde ve diğer malzemelerin taşınması veya genel olarak fiyatlarındaki artış Kırgızistan için çok masraflı olduğundan amaca uygun görülmemiştir. Dolayısıyla Kırgızistan ekonomisi için bugün atılması gereken en önemli adım, dış pazarlarla ticaret kurmak, geniş ve istikrarlı ticari-ekonomik ilişkilerin kurulmadığı geleneksel pazarlarda ve dış ülkelere yeni ortakların aranmasıdır.⁸²

Ayrıca, Kırgızistan'ın bağımsızlık sonrası başlangıç dönemlerindeki dış ticaret daralmasının temel sebebi etkinlikten uzak bir ticaret ve ödeme politikası ile üretimdeki şiddetli daralmadır. Üretimdeki şiddetli daralmanın önemli bir sebebi eski SSCB ülkelerinin ekonomik olarak içsel bir bağımlılığa sahip olmasıydı. Kırgızistan

⁸⁰ Koichuev, Turar, "Dynamics and Development of Problems of Kyrgyzstan", Reforma, No:1, 2001, s. 4

⁸¹ Bal, Harun, "Uluslar arası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan Örneği", s. 14

⁸² *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, a.g.e., s. 418

ticari ve diğ er alanlarda hızlı reformlar yapmasına rağmen üretim ve ticaretteki ş iddetli daralmaya engel olamamıştır. Eskiden genellikle politik ve coğ rafi sebeplerle kendisine biçilen rol çerçevesinde sadece birlik iç i üretim ve ticaret yapan Kırgızistan'da bu üretim ve ticaret iktisadi etkinlikten uzaktı ve uluslar arası rekabet ş ansı da beklenemezdi. Nitekim böyle de olmuştur. Yani, bir yandan iç sel bağlantıların ç özölmesiyle üretim ş iddetle daralırken, diğ er yandan da ticaret ç öküşe geçmiştir.⁸³

Bu ç öküşteki en önemli faktör, SSCB ortak bütçesinden Kırgızistan GSYİH'nın her yıl %13'ü miktarında verilen doğ rudan transferlerin bir anda sıfıra inmesi olmuştur. Bu ani transfer kesilmesi, dış borçlanma, aktiflerin elden çıkarılması, reel tüketim ve kamu harcamalarında ş ok düşüşlerle dengelenmeye çalışılmıştır. Ancak var olan üretim süreci bu gelişmelerden çok olumsuz etkilenmiş ve üretim hızla daralmıştır.⁸⁴

Bağımsızlık sonrasında, Kırgızistan dış ticaretin gelişmesinde geleneksel ve yeni ortaklarla önemli adımlar atmıştır. 1990'lı yılların başlarında Kırgızistan eski SSCB ülkeleriyle önemli ticari ilişkiler yapıyordu. Ş imdi ise, ülkenin dış ekonomik faaliyetlerinin liberalize edilmesiyle o ülkelerle yapılan ticaret hacmi azalmıştır.

Dış ticaretin liberalizasyonu ülkenin ticari ilişkilerinde artışların meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. İhracat artışlarında önemli pay renkli metallerde 2001'de %51,9, elektrik enerjisinde %9,8 ve tarımda ise %9.5 olmuştur. İthalatta ise, petrol-enerjide %23,8 ve makinada %23,1 artış olmuştur.⁸⁵

Kırgızistan'ın dış ticaret gelirleri 1990'lı yılların ortalarından beri düşüş göstermektedir. 1997 yılı dış ticaret verileri ile karşılaştırıldığında ihracat gelirleri %20, ithalat harcamaları %17 oranında düşmüş durumdadır. İthalattaki düşüşün sebebi; Kumtör madeninin inşaatının sona ermesine bağlı olarak makina-ekipman ithalatındaki azalma (Madenin inşaatı 1996-97 yıllarında makina ve ekipman ithalatı harcamalarının iki katına çıkmasına neden olmuştur) ve 1998 yılında yaşanan bölgesel ekonomik kriz ve aynı yıl ülke parasının devalüasyonu nedeni ile ithalat eğiliminin düşmesidir. İthalattaki düşüş trendinin 2002 yılında sona erdiği gözlenmektedir. 1998 yılında yaşanan bölgesel ekonomik kriz ve Som'un devalüe edilmesi ülkenin altın dışı sanayi ihracatının düzelmesi için kritik öneme sahip

⁸³ Bal, a.g.m. s. 14

⁸⁴ "Kyrgyz Republic Country Brief Report", Washington D. C., The World Bank, 2002.

⁸⁵ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 419

makina-ekipman, inşaat malzemeleri, metaller ve yakıtlar gibi ürünlerin satın alınmasını olumsuz yönde etkilemiştir.⁸⁶

Tablo 22. Kırgızistan'ın Dış Ticaret Hacmi

	Coğrafik bölgelere göre ticaret	Ticari işlemler		İhracat (milyon \$)	İthalat (milyon \$)	Dış ticaret açığı
		milyon \$	%			
1991	Hepsi	377,4	100	185,6	191,8	-6,2
	BDT Ülkeleri	325,0	86,1	173,9	151,5	22,4
	BDT ülkeleri dışında	52,4	13,9	11,7	40,7	-29
1992	Hepsi	737,7	100	317,0	420,7	-103,7
	BDT Ülkeleri	590,7	80,1	240,5	350,2	-109,7
	BDT ülkeleri dışında	147,0	19,9	76,5	70,5	6,0
1993	Hepsi	808,0	100	360,2	447,8	-87,6
	BDT Ülkeleri	583,9	72,3	248,1	335,8	-87,7
	BDT ülkeleri dışında	224,1	27,7	112,1	112,0	0,1
1994	Hepsi	657,1	100	340,1	317,0	23,1
	BDT Ülkeleri	432,5	65,8	223,0	209,5	13,5
	BDT ülkeleri dışında	224,6	34,2	117,1	107,5	9,6
1995	Hepsi	931,2	100	408,9	522,3	-113,4
	BDT Ülkeleri	622,8	66,9	269,2	353,6	-84,4
	BDT ülkeleri dışında	308,4	33,1	139,7	168,7	-29,0
1996	Hepsi	1343,1	100	505,4	837,7	-332,3
	BDT Ülkeleri	880,3	65,5	393,4	486,9	-93,5
	BDT ülkeleri dışında	462,8	34,5	112,0	350,8	-238,8
1997	Hepsi	1313,1	100	603,8	709,3	-105,5
	BDT Ülkeleri	755,1	45,1	319,3	435,8	-116,5
	BDT ülkeleri dışında	558,0	54,9	284,5	273,5	11,0
1998	Hepsi	1355,1	100	513,6	841,5	-327,9
	BDT Ülkeleri	671,2	49,5	230,5	440,7	-210,2
	BDT ülkeleri dışında	683,9	50,5	283,1	400,8	-117,7
1999	Hepsi	1053,5	100	453,8	599,7	-145,9
	BDT Ülkeleri	442,5	42,0	183,3	259,2	-75,9
	BDT ülkeleri dışında	611,0	58,0	270,5	340,5	-70,0
2000	Hepsi	1058,6	100	504,5	554,1	-49,6
	BDT Ülkeleri	505,9	47,8	207,4	298,5	-91,1
	BDT ülkeleri dışında	552,7	52,2	297,1	255,6	41,5
2001	Hepsi	943,3	100	476,1	467,2	8,9
	BDT Ülkeleri	379,3	40,2	168,5	210,8	-42,3
	BDT ülkeleri dışında	564,6	59,8	307,6	257,0	50,6

Tablo 22'de de görüldüğü gibi, ülkenin dış ticaretinde istikrarlı bir eğilim yoktur. 1994 ve 1999 yıllarında ani düşüşlerin olduğu gözlenmektedir. İlkinde kısmen de olsa 1993'teki milli para birimi Som'un faaliyete girmesinden kaynaklanmıştır; ikincisinde ise, 1998'deki Rusya krizinin etkisi vardır.

⁸⁶ Adem, İsmail, "Kırgız Cumhuriyeti Ülke Raporu", KOSGEB, 2002, Şubat.

1.3.1. Ürünlere göre dış ticaret

1997 yılında Kumtör altın madeninin faaliyete başlaması ile birlikte, ülke ihracat pazarlarını çeşitlendirmeye başlamıştır. Ülkenin ihracatının çok önemli bir kısmı altına dayanmaktadır. Kumtör'un üretime geçmesi ile birlikte 1994-95 döneminde altın ihracatının yaklaşık %15 olan payı, 1999-2002 döneminde %40-50'ye yükselmiştir. Altın ihracatının yöneldiği başlıca pazarlar batılı pazarlar olup, bu nedenle BDT ülkelerinin toplam ihracattaki payı da giderek düşüş göstermektedir. Kırgızistan'ın ihracatta geleneksel pazarları dışındaki pazarlara da ihracatı sağlamasına rağmen, ülkenin BDT dışı pazarlara ihracatının %80'inin altın ihracatından oluşması nedeni ile ihracat gelirlerinin inip çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca, altının ihracat gelirleri içindeki yeri Kırgız ekonomisinin altın fiyatlarında ortaya çıkan dalgalanmalardan kolaylıkla etkilenebilir hale gelmesine neden olmaktadır.

Tablo 23. Kırgızistan'ın Başlıca İhracat ve İthal Ürünleri (2000)

İhracat Ürünleri	%	İthal Ürünleri	%
Demir Dışı Metalürji	46.5	Makine	27.2
Elektrik	15.8	Petrol ve Doğal Gaz	21.8
Makine	10.6	Gıda Sanayi	8.5
Hafif Sanayi	8.7	Hafif Sanayi	7.0
Gıda Sanayi	2.7	Kimyasallar	5.5

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Country Report, Kyrgyz Republic,10/2001

Tablo 23'ten de görüldüğü gibi, ihracatta demir dışı metalürji ve elektrik yüksek orandadır. Metalürji üretimi fazla olmasına rağmen, bunları işleme sanayi gelişmediğinden dolayı hammadde olarak diğer ülkelere ihracat edilmektedir. Ayrıca Kırgızistan'da su kaynaklarının çok olmasından dolayı, elektrik üretimi çoktur ve üretimin önemli bir kısmı ihracat edilmektedir. İthalatta ise, Makine ve petrol, doğal gaz önemli paya sahiptir. Makine sanayinin iyi gelişmemesi, petrol ve doğal gaz hammaddelerinin çok az oranlarda olması, bunların ithalatını zorunlu kılmaktadır.

1.3.2. Ülkelere göre dış ticaret

Kırgız Cumhuriyeti Sovyet dönemi ticaret politikalarını liberalize etme yönündeki çabaları ile Orta Asya ülkeleri içinde dikkat çekmektedir. Ancak ülkenin ihracat mallarını çeşitlendirme çalışmaları, ticari ortaklarını çeşitlendirme çalışmaları kadar kolay olmamaktadır. Ülkenin coğrafi olarak BDT dışı pazarlara uzaklığı ve

petrol ithalatına bağımlılığı Kırgızistan'ı BDT ülkelerinden ithalata bağımlı hale getirmiştir. Bu nedenle BDT ülkelerinden ithalatın toplam ithalat içindeki payı kısmen düşmüş bulunmaktadır.

BDT ülkelerinin toplam ithalattaki payı 1994-97 yıllarında ortalama olarak %60 düzeyinde iken, 1998-2002 döneminde ortalama %52 olmuştur. Ülkenin ithalatındaki daralma Rusya'dan ithalatını ise çok az etkilemiştir. 2002 yılında Rusya'nın ülkenin toplam ithalatındaki payı %20 olmuştur. Kazakistan ve Özbekistan da ülkenin ithalatında önemli tedarikçi ülkeler olup, 2002 yılında toplam ithalatta sırası ile %21 ve %11 paya sahip olmuştur.

Tablo 24. Dış Ticarete Başlıca Ortaklar (2003)

İhracat	%	İthalat	%
İsviçre	19,7	Çin	40
Rusya Federasyonu	15,6	Rusya Federasyonu	23
Birleşik Arap Emirlikleri	13,0	Kazakistan	22
Çin	10,6	Özbekistan	10
Kazakistan	7,9	Hollanda	7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Kyrgyz Republic Country Profile, 2005

Kumtör'un üretime geçmesi ile birlikte 1994-95 döneminde altın ihracatının yaklaşık %15 olan payı, 1999-2002 döneminde %40-50'ye yükselmiştir. Altın ihracatının yöneldiği başlıca pazarlar batılı pazarlar olup, bu nedenle BDT ülkelerinin toplam ihracattaki payı da giderek düşüş göstermektedir. BDT ülkelerinin Kırgızistan'ın toplam ihracatındaki payı 1990'lı yılların ortalarında ortalama %70'lerde iken, 2001-02 döneminde ortalama %35'e düşmüştür. 1998 yılında Almanya'nın ihracattaki payı %3'ten %37'ye yükselmiş, böylece ülke, en önemli ihracat pazarı olmuştur. Ancak Almanya'ya ihracatın neredeyse tamamının altından oluşması nedeni ile Kumtör'un üretiminde meydana gelen düşüş, ülkeye ihracatı önemli miktarda azaltmıştır. Sonuç olarak Almanya'nın ihracattaki payı 2001 yılında %20 iken, 2002'de %0,4'e düşmüştür.

Kırgız altın ihracatı geçmişte Almanya ya da İsviçre'ye yapılmıştır. Ancak 2002 yılının başından bu yana altın ihracatı Birleşik Arap Emirlikleri'ne yapılmaktadır. Kırgız altınının ihracat edildiği başlıca üç pazar olan Almanya, İsviçre ve BAE haricindeki BDT dışı pazarlara ihracatta düşüş gözlenmektedir. Çin ve Türkiye gibi başlıca ihracat pazarlarına satışlarda düşüş gözlenmektedir.

Kırgızistan'ın ihracatta geleneksel pazarları dışındaki pazarlara da ihracatı sağlamasına rağmen, ülkenin BDT dışı pazarlara ihracatının %80'inin altın ihracatından oluşması nedeni ile ihracat gelirlerinin inip çıkmasına neden olmaktadır.

Tablo 25. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı (bin ABD doları)

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006
Beyaz Rusya	1338.5	1505.2	1972.3	1409,7	878,4
Almanya	1756.7	3011.3	3099.7	4104,4	2189,1
Letonya	8659.3	9378.1	9036.1	4214,7	1963,7
Hollanda	4184.6	5279.0	1312.1	3203,5	3224,8
Rusya	80035.8	97016.9	137729.5	134397,9	153781,4
Ukrayna	4268.5	5418.4	4244.5	6014,6	4138,3
İsviçre	96372.5	117868.7	101760.5	65273,3	207699,1
İsveç	40.6	255.4	228.8	17,0	363,2
Afganistan	4405.6	6128.1	8023.0	12383,7	74752,1
Kazakistan	36826.2	57133.4	87311.0	116134,9	162638,2
Çin	41059.1	23342.1	39344.1	26572,2	38120,4
BAE	68816.8	144343.7	189312.2	173059,9	8945,3
Tacikistan	10193.9	18855.9	22073.1	22903,9	23934,2
Türkiye	16402.0	11002.5	17046.1	18178,0	27225,6
Özbekistan	27835.8	16258.9	14690.8	17095,4	27856,5
Kanada	4905.7	30977.3	42743.5	22509,7	217,7
ABD	36063.7	6515.1	3230.6	3270,5	6041,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Tablo 26. İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı (bin ABD doları)

Ülkeler	2002	2003	2004	2005	2006
Beyaz Rusya	5065.2	5888.7	4211.0	7079,6	18706,0
Almanya	31397.1	38215.0	52554.4	37593,3	39919,0
Hollanda	16103.9	12311.3	15705.9	18910,2	27680,4
Rusya	116705.1	176128.2	293663.0	378944,4	652159,8
Ukrayna	7842.2	12564.0	23287.2	40097,1	41881,4
Finlandiya	4528.9	4536.9	2462.2	6605,3	18853,8
Fransa	5169.2	3835.8	6157.0	6147,0	24839,3
İsviçre	3542.7	2475.1	2943.8	4368,0	6497,9
İsveç	7402.4	2045.3	4583.3	3575,2	16752,6
İran	4344.2	5949.2	7015.0	5606,4	8111,4
Kazakistan	123902.5	170929.2	202904.5	174397,5	199796,3
Çin	59114.7	77688.2	80078.1	102879,1	246703,8
BAE	7345.3	7792.6	7618.5	5249,0	10960,1
Kore	6962.6	11674.9	25070.3	27804,5	29064,8
Türkiye	17006.3	25988.9	33242.7	33401,1	39466,6
Özbekistan	60144.0	39214.9	51881.2	60112,1	65000,4
Japonya	6421.7	11825.6	11601.1	11702,6	13302,5
Kanada	9048.6	8302.2	12603.3	14985,4	32158,6
ABD	47384.4	47931.1	44606.0	67244,2	97524,5

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Kırgız Cumhuriyeti 2002 yılında 486 milyon \$ ihracat, 587 milyon \$ ithalat gerçekleştirmiştir. 2003 yılının ilk üç aylık döneminde ihracatta bir önceki yıla göre gözlenen artış, geleneksel BDT pazarlarına olan ihracattaki %17 oranındaki artış sayesinde gerçekleşmiştir. 2001 yılındaki Afganistan savaşı sırasında ve savaş sonrasında ülkeye Batılı askeri kuvvetlerin yerleşmesi ticari ilişkileri etkilemiştir. 2002 yılında ABD'ye ihracatta artış gözlenmektedir.

1.4. Dış Borç

Ekonomide dış ticaret hacminin GSMH açısından büyük bir yer tuttuğu ve ekonominin büyük ölçüde dışa bağımlı olduğu söylenebilir. Kırgızistan ekonomisinin giderek dıştan önemli ölçüde borçlandığı da görülmektedir. Dış ticaretin performans değerlemesi olan dış borç stoku/ihracat ve dış borç stoku/GSMH verilerine bakıldığında, 1995 yılında dış borç stoku/ihracat oranı %69,5'ten, 2000 yılında %29,5'e düşmüştür, yani ihracat gelirleri dış borçların %29,5'ini karşılayabilmektedir. Dış borç yükünü azaltılabilmesi için bu oranın daha da yükseltilmesi gerekmektedir. Buna karşılık dış borç stoku/GSMH oranı 1995 yılında 0,53 iken 2000 yılında 1,34'e çıkmıştır. Bu oranlarda ülke aleyhine bir yapılanmanın olduğunu ve ülkenin gücünün ötesinde bir dış borçlanmaya gittiği söylenebilir. Özellikle bu borçlanma sürecinde kamunun payının giderek artması ve borçların üretken yatırımlardan ziyade altyapı ve bayındırlıkta kullanılması, borç ödeyememe sorununun da giderek yaklaştığına işaret eden olumsuz bir gösterge konumundadır.⁸⁷

Kırgızistan'ın borç yükü Paris Kulübü ve Rusya ile yapılan düzenlemeler sayesinde önemli derecede azalmıştır. 2002-2004 döneminde toplam 177,53 milyon dolarlık ödeme yapılması gerekirken bu rakam yüzde 70 civarında azalarak 54,78 milyon dolara inmiştir. 2001 yılında 42 milyon dolarlık borç ödemesi yapan Kırgızistan 2002 yılında 11,4 milyon ödemiş ve 2003 bütçesinde de dış borçlar için 33 milyon dolar ayrılmıştır.⁸⁸

Kırgızistan'ın üye olduğu uluslararası ekonomik kuruluşlar:

BM, AGİT, Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK), ECO, İKÖ, Dünya Bankası, IMF, ILO, Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası (EBRD), Uluslararası Sivil

⁸⁷ Egeli, H. Avni, - Emsen, Selçuk, "Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme", *KTMÜ Yayınları*: 29, Kongreler Dizisi: 3, Bışkek, 2002, s. 54

⁸⁸ Adem, 2005, a.g.m.

Havacılık Teşkilatı (ICAO), UNIDO, WHO, UNESCO, Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), İslam Kalkınma Bankası, Uluslararası Enerji Ajansı, Asya Kalkınma Bankası, BM Asya Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Dünya Ticaret Örgütü, Bağlantısızlar Örgütü (gözlemci). Kırgızistan ayrıca, Şanghay Beşlisi oluşumu ile başlayan, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne de üyedir.

Kırgızistan birçok bölgesel ekonomik örgütlerin üyesidir: 12 eski SSCB ülkelerinin oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu (Eylül 1993); Rusya, Belarusya, Kazakistan ve Tacikistan ile birlikte Avrasya Ekonomik İşbirliği Örgütü; Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan ile beraber Orta Asya Ekonomik İşbirliği Örgütü (Nisan 1994);

15 Nisan 1994 tarihinde BDT ülkeleri (Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldovya, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan) bir Serbest Ticaret Alanı oluşturmak üzere anlaşma imzalamışlardır. Anlaşmaya göre BDT içinde üretilen ürünlerin Anlaşmaya taraf ülkelere ithalatında gümrük vergisi ve KDV uygulanmayacaktır. Ancak söz konusu muafiyet mobilya, video, televizyon, bilgisayar ekipmanları ve adı geçen elektronik ekipmanların aksesuarlarını kapsamamaktadır. Rusya F., Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında ayrıca bir de Gümrük Birliği Anlaşması bulunmaktadır.⁸⁹

Kırgız Cumhuriyeti 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olmuş ve örgüte katılan ilk BDT ülkesi sıfatını kazanmıştır. DTÖ'ne üyelik ülke ticaretinin seyrini önemli ölçüde etkilemiş olmakla birlikte Kırgızistan üyeliği sebebiyle diğer BDT ülkelerinin eleştirilerine maruz kalmıştır. Cumhurbaşkanı Askar Akayev Kırgızistan'ın DTÖ'ne üyeliği sebebiyle ülke menşeli ürünlere başta Kazakistan olmak üzere diğer BDT ülkeleri tarafından ayrımcılık uygulandığını sıklıkla dile getirmiştir. Bu gibi anlaşmazlıkların ülkenin DTÖ üyeliğinin Kırgız Cumhuriyeti'nin BDT üyeliğinden kaynaklanan diğer yükümlülükleri ile çatışması nedeniyle yakın gelecekte çözülmesi beklenmemektedir.

Rusya'da meydana gelen finansal kriz, tüm gelişmekte olan ülkelerin yanısıra Türk Cumhuriyetlerinin de borçlanma imkanlarını daraltmış, borçlanma maliyetlerini arttırmış, dolayısıyla söz konusu ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

⁸⁹ Adem, 2005, a.g.m.

1.5. Serbest Piyasa Ekonomisine Geçişte Uygulanan Reformlar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerin hepsinde siyasi değişimler başlamış, toplumsal ve ekonomik kalkınma programları uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Bu ülkelerin temelde geri kalmalarının sebebi belki birliğin dağılmasıyla beraber ortaya çıkan siyasi, idari ve hukuki problemlerde görülmüştür fakat, en önemli sorunun ekonomik olduğu kesinlikle kabul edilmektedir. Bundan dolayı, bu ülkelerde temel olarak kabul edilen felsefe ve en önemli değişim serbest piyasa ekonomisine geçiş olarak kabul edilmiştir. Buna, daha önce serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan Doğu Avrupa ülkeleri önemli bir sebep olmuştur.

Bu ülkeler yaşadıkları sorunları ortadan kaldırabilmek için reformlar gerçekleştirme yoluna gitmişler, bazıları kendi çabaları ile bazıları ise dışardan destekli olarak bu reformları gerçekleştirmişlerdir.

Kırgız Cumhuriyeti de, eski sistemin artık çalıştırılmaz durumda olması, hatta SSCB'nin son döneminde uygulamaya konulan perestroyka (yeniden yapılanma) sisteminin piyasa ekonomisine uymaması, ekonomiyi daha fazla olumsuz yönde etkilememesi için ve kazanılan bağımsızlığını kuvvetlendirmek ve ekonomisini sağlam temeller üzerine kurmak amacıyla ekonominin bütün dallarında bir takım değişiklikler yapmıştır.

Bu amaçla, uzun vadeli ve geniş kapsamlı ekonomik reform programını benimsemiştir. Hükümet, pazar ekonomisine geçiş yapma gerektiğinin iyice farkında varmış, gerekli reformları yaparak uluslararası mali kuruluşların desteğini de alarak bu reformlarda ileri aşamaların kaydedilmesi sağlanmıştır.

Kırgızistan Hükümeti bağımsızlığın ilk gününden itibaren, IMF ve Dünya Bankasının tavsiyeleri doğrultusunda "şok tedavi" yaklaşımını kabul etti ve düzenli bir şekilde bunları izledi. Hükümet 1992 yılında, merkezi planlama sistemini kaldırma, ekonomik faaliyetlerin liberalize edilmesi, toplu ve seri özelleştirme ve ulusal finans ve bankacılık sisteminin geliştirilmesi üzerinde odaklaşan "Ekonomik Reformlar Programını" uygulamaya koyu.⁹⁰

Genel olarak Kırgız Hükümeti şu üç büyük hedefi programa koymuştur:

- Merkezi planlamalı ve fiyatların devlet tarafından kontrol edildiği sistemin terk edilmesi ve Kırgızistan ekonomik faaliyetlerinin genel liberalizasyonu;

⁹⁰ Slovo Kyrgyzstana Gazetesi, Haziran, 1992

- Ulusal mali ve bankacılık sistemlerinin geliştirilmesi ve ulusal paranın yürürlüğe konması;
- Devlet emvalinin özelleştirilmesi ve özel sektörün geliştirilmesi.⁹¹

Kırgız Cumhuriyetinin uyguladığı reformlar genel olarak iki döneme ayrılmaktadır. İlki 1991-1995 arası dönem. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Akayev ekonomik reform programını 1992'de parlamentoya sunmuş ve kabul edilmiştir. İkinci dönem ise, 1995 sonrasıdır. Bu dönemde yine Akayev 1995 Aralık'ta 1995-2005 yıllarını kapsayan geniş bir ekonomik planı kabul etmiştir.

İkinci dönemde, Sosyal Ekonomik gelişmeleri yaklaşık beş yıl devam eden krizin atlatılması, üretimdeki düşüşlerin durması ve ekonominin canlanması ve piyasa ekonomisi kurallarının uygulanmaya başlanması öngörülmüştür. Makro ekonomik göstergelerin belirlenen hedeflere ulaşması, geçiş dönemdeki reformların asıl amaçlarından birisi idi.

1.5.1. Reformların ana unsurları

Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra ülkelerin karşılaştıkları en önemli sorunlar, ekonominin hızlı bir şekilde küçülmesi, yoksulluğun iyice artması ve otoritenin kamu gücünü kamu varlıklarını kişisel çıkarları doğrultuda kullanmasıdır. Sosyalist devletin dağılmasıyla yeni oluşan bağımsız devletlerde uygulanacak ne kanun kalmıştır ne de yönetim yapısı. Bu belirsizlik döneminde mümkün olduğunca artık pek etkisi kalmayan SSCB kanunları ile tutunmaya çalışılmıştır. Bundan sonra yapılması gerekenler temelden sağlam ve etkili kanunları çıkartıp yürürlüğe koymak, belirli ilkelere sahip olan yeni bir devlet kurmaktır. Bu amaçla geçiş ülkelerinde reformların ana unsurları belirlenmeye çalışılmıştır.

Kırgız Cumhuriyetinin hedeflerini çizen ekonomik politika, Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Parlamenteoya sunduğu ve Temmuz 1992'de onaylandığı, ekonomik reform programında belirtilmektedir. Kırgızistan'ın Ekonomik Reform Programı iki ana hedefi içermektedir. İlk olarak enflasyonun düşmesini, üretimin artışı ve Cumhuriyetin kendi kendine yeterliğini sağlayacak makro ekonomik bir yapı kurmak, ikinci olarak da sektörel ve yapısal reformlarda başarılı olmak.⁹²

⁹¹ Abazov, Rafis, "Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar: Kırgızistan Örneği", TİKA, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı:18, Temmuz 2000

⁹² Raşid, Ahmet, *Orta Asya'nın Dirilişi*, terc. Osman Ç.Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, Eylül 1996, s.176-177

Yapısal reformları anahtar unsurları şunlardır:

1. Devletin sahip olduğu, geri kalmış sanayi kuruluşlarının, yönetimin etkinliğinin artırılması ve özelleştirmeyi içeren teşebbüslerin reformu;
2. Endüstri ve ticaret politikası;
3. Monopolcü pazarın tasfiyesini ve özel yabancı işletmelerin kurulmasının teşvik edilmesi, özel sektörün gelişmesi için uygun bir ortam;
4. İşletmelerin yeniden yapılanması ve özel sektörün gelişmesinin destekleyici finans sektörü reformu;
5. Etkili bir sosyal güvenlik ağının kurulması.

Akayev yönetiminin ilk işi bu hızlı ekonomik küçülmeyi durdurmak ve fiyat serbestliği sonucunda oluşan %1200'lük enflasyonu azaltmak olmuştur. 1993 yılında yeni milli para "Som" tedavüle girmiş ve döviz karşısında bütün müdahalelere rağmen değer kaybetmiştir. Bunun sonucunda Kırgızistan eski Sovyetler birliği ülkeleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Tacikistan'dan sonra en zayıf ekonomik göstergelere sahip ülke olmuştur. Nüfusun %27,2'si halen yoksulluk sınırının altında (ayda 42 dolar) yaşamaktadır.⁹³

Geçiş ülkelerinin yaşadığı sorunların en önemlilerinden olan "rüşvet" sorunu, sosyalist devletin de içinde olan bir sorun idi. Elit takım devletin varlıklarını kendi çıkarlarına alet etmiş, devlet malını kullanmışlardır.

Aşırı yolsuzluk ekonomik açıdan çok çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Vergiler, düzenlemeler, fiyatlar ve özelleştirmelerin tamamı, kendilerini zenginleştirmeye çalışan ve devleti soyan politik ve idari görevliler tarafından kullanılınca, ekonomi tamamıyla istikrarsız hale gelmiştir. Yolsuzluktan kurtulabilmek için liberal reformcular, kanunsuz devleti, demokratik yasalara bağlı ve halkın beklentilerine cevap verebilen bir devlet haline dönüştürmek istemektedirler.

Yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için kamusal yapının ayarlanması, gerekli yönetmeliklerin çıkartılması gerekmektedir. Bir başka unsur olarak, bürokratik işlemlerin uzatılması ve itici faktör haline gelen personel eğitimsizliğinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Sovyet döneminden kalma çalışma anlayışının ülkelerde devam etmesi ise sorunu açıkça ortaya koymaktadır, ki personelin rüşvete yatkınlığı bu sorunların bir göstergesidir.

⁹³ Kırgızistan Ülke Bülteni, a.g.m.

Başka bir unsur ise, yönetim yapısının anlayışının değişmesidir. Yönetim düzeyleri arasındaki ilişkiye açıklık kazandırılmalıdır. Merkezi yönetim mali açıdan yetkilerinin bir kısmını yerel yönetimlere bırakmalıdır. Ancak bağımsız halde iş gören yerel yönetimler merkezi yönetimin gözetimi altında çalışması gerekmektedir.

Devlet denetimlerinin yetersiz düzeyde kalması ve kendi hallerinde denetim şekilleri ile çalışmaları, genel bir tutuma uymamaları yeni bir düzenlemeye tabi tutulmaları gerektiğini göstermektedir.

Sektörel reformlar ise, tarım ürünlerinin işlenmesi, madencilik, hidroelektrik üretimi ve hizmetler gibi, ekonomide yer alan anahtar sektörlerin gelişimini hedef almaktadır.⁹⁴

Bu reformların başarılı bir şekilde tamamlanması için Kırgızistan 1992'de ve devam eden yıllarda, IMF, Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, Uluslar Arası Yatırım Garanti Teşkilatı, Asya Kalkınma Bankası, İslam Kalkınma Bankası gibi birçok uluslar arası ekonomik ve finansal kuruluşlara üye olmuştur. Bu durum Kırgızistan'a anılan kuruluşların finansal kaynaklarına ulaşma imkanını vermektedir.

Kırgızistan'ın IMF ile anlaşma yapması reformların başlama noktasını oluşturmuştur.⁹⁵

Bugün Kırgızistan bu reformların çoğunu başarmış durumdadır. Ancak bu da yeterli sayılmaz. Bu yöndeki adımlarında başarılı ilerleme kaydeden Kırgızistan mali reformları tam olarak başarmak için ilerlemektedir.

1.5.2. Yapısal reformlar

Geçiş süresinin başlaması ile ülkelerin ekonomilerinde iki boyutlu değişim yaşanmıştır. Biri hükümetler tarafından uygulanan yapısal ve kurumsal reformlar, diğeri ise birincisine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik davranış ve kurumsal değişikliklerdir. Yapısal reformlar yönetim yapısının ve personelin içinde bulunduğu yolsuzluğun ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalardır.

Yolsuzluk devletin yanlış yönetimi demektir, çünkü politikacılar ve devlet çalışanları kamu mallarını kamunun amaçlarını gerçekleştirmek yerine kişisel

⁹⁴ Ülke Profilleri, "Kırgızistan", TC Başbakanlık TİKA, II.Türk Cumhuriyeti İşadamları Kurultayı, Ankara, 24-25 Kasım 2000, s. 118

⁹⁵ "Ekonomika Kırgızstana v Poslednee Desyatiletie XX veka" (XX. Asırda Kırgızistanın son 10 yıl içindeki Ekonomik Durumu), Bişkek, 2000, s. 7-8

çıkartıları uğruna kullanmaktadırlar. Sovyet ülkelerinde çok fazla yolsuzluk görülmesinin nedeninin devletin büyüklüğü ile ilişkilendirmek genel olarak kabul görmüştür. Yolsuzlukla mücadele edebilmek için devletin ekonomi alanına koyduğu kuralların azaltılması gerekmektedir. Rüşvete alışmış devletlerde rüşveti azaltmanın yolu, buna elveren kanunların azaltılması gerektiğidir. Kamu görevlileri yerine serbest girişimcilerin kendilerini geliştirme imkanı bulmaları yolsuzlukla mücadelede iyi bir adım olacaktır, böylece mücadele başlatılabilecektir. Kırgızistan'da yolsuzluklar azaltılmaya çalışılmıştır, kamu harcamaları sınırlandırılmış, bürokrasi azaltılmış ve hızlı reformlar sayesinde muazzam gelişmeler yakalanmıştır.

Ancak gene de ülkede rüşvet sorunu, devlet memurlarının isteklerini yasa dışı olarak zorla kabul ettirmeye devam etmektedirler. Yapılan araştırmalara göre büyük ve küçük şirketler rüşvet karşılığında elde ettikleri gelirin belli bir oranını rüşvet olarak ödemektedirler. Küçük şirketlerin yolsuzluğun karşısına geçememeleri ve devlet karşısında güçlerinin olmamasından dolayı büyük şirketlere göre daha fazla rüşvet ödemektedirler.

Bu ülkelerdeki yolsuzluğun asıl nedeni devlet memurlarının azalan gelirlerini vergi adı altında artırabilme olanaklarının bulunmasıdır. Yolsuzlukla mücadelede izlenecek yol bu memurların sunduğu hizmetlerin azaltılması yoluna gidilmesidir.

Liberalizasyon, istikrar ve özelleştirme gibi hemen bütün araçlar yolsuzluğa karşı mücadelede birleşmektedirler. Kırgızistan bunların üçünü de etkili bir şekilde kullanarak büyük performans sergilemiştir. Bu kamu kuruluşlarının tutarlı ve yasal bir düzen oluşturması ile sağlanmıştır. Hak ve hukukun korunmasını sağlayan bu kurumlar, gerek ekonomik gelişiminin kendisini, gerekse özel yatırımların artması açısından büyük önem taşımaktadır, çünkü söz konusu kurumlar, yolsuzluğun azaltılmasını sağlayan en önemli araçlardır.⁹⁶

Yapısal reformların tamamlanması politikası milli ekonominin yeniden oluşmasına yol açtı. Ancak umulan ekonomik büyümeyi hemen sağlayamadı. Kırgızistan ancak 5 yıl sonra "geçiş durgunluğu" denilen bir dönem sonunda, 1996'dan başlayarak orta düzeyde bir ekonomik iyileşmeye ulaştı ise de özetle karnede son on yıllık ekonomik başarı artı da değildi.⁹⁷

⁹⁶ "Kyrgyz Republic: Poverty in the 1990 in the Kyrgyz Republic", World Bank Document, Human Development Department, Report No: 21721-KG, June 2001, (çevrimci) www.worldbank.org

⁹⁷ Topaloğlu, Siddık, "Geçiş Ekonomilerinde Çalışma Hayatının Sorunları ve Çözüm Önerileri: Kırgızistan Örneği", *KTMÜ Yayınları*:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002, s. 70

1.5.3. Mali reformlar

Mali reformlar, yolsuzluk alanını daraltmak için önemlidir, ancak bu reformlar çok daha kapsamlı olarak algılanmalıdır. Karmaşık ve zor bir süreç olan mali reformlar sadece ekonomik istikrarın değil aynı zamanda düzenli bir idarenin de temelini oluşturmaktadır.

Komünizm devrinde maliye politikalarına yeteri kadar önem verilmemiştir. Mali kurumlar ve araçların sadece kaynak tahsisine yönelik olarak çalışma yapmaları ve merkezi sistemin baskın olduğu dönemlerde üretimin yapılması ve sürekli denetim altında tutulması bu yöndeki politikaların gerçekleştirilmesi için çok az çaba harcanıyordu.

Komünizmin dağılmasından sonra ülke ekonomisini kontrolü altına alan yeni elit tabaka, bunların kalıcı olması için yeni kanunlar çıkartıp koruma altına almak yerine, önemli mülkiyet ve kamu gelirlerini kontrollerine geçirmişler, kendi amaçları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Hem yerel yönetimler kendi gelirlerini artırabilmek için bütçe dışı fonlar oluşturmaya geçmişlerdir. Merkezi denetimlere karşı koyarak, gelirleri ve harcamaları kendi bildikleri yolda yapma eğiliminde olmuşlardır.

Pek çok kamu kurumu bütçe gelirlerini azaltmıştır. Ancak asıl gelirlerini ticari organizasyonlardan elde etmişlerdir. Kamu görevlileri devlet kanalını kullanarak ticaret yapmaya başlamış, kendi çıkarlarını korumaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır.

Devlet adına toplanan ve zorla alınan vergiler, resmi olarak toplanandan çok daha fazlaydı. Bölgesel yönetimler ise çeşitli vergiler türetmiş, perakende satış vergisi gibi ve her mala ruhsat vergisi koyarak bu süreçte yerlerini almışlardır. Bu kurumlar kar etmiş gibi görünseler de ya kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlar yada idareten küçülmüşlerdir.⁹⁸

Bunların Sovyet sisteminden kalma uygulamalarda ısrar edilmesi neden olarak gösterilebilir. Bütçe sisteminin bile eski sistem üzerinden uygulandığı görülmektedir. Maliye Bakanlığının tüm kamu harcama ve gelirleri kontrolünü eline alması gerekir. Ancak Başkanlık sistemi kaynakları istediği gibi kullanmıştır. Bütçe-dışı fonlar, bağımsız gelir ve harcamalarla çoğaltılmış ve şeffaf olmayan, yarı özel bir karakter sergiliyordu. Merkez Bankası, Maliye Bakanlığına danışmadan destekleme

⁹⁸ Meriç, a.g.m., s. 143

kredileri dağıtıyordu. Kamusal veya yarı kamusal ticaret bankaları, geri ödeme niyetinde olmayan, kamu teşebbüslerine kredi veriyorlardı. Bu özellikle kamulaştırılmış olan tarım işletmelerinde yoğun olarak görülmektedir.

Özelleştirme en çelişkili reform olmuştur. Sadece girişimlerin yeniden yapılandırılması için değil piyasa ekonomisinin ve demokrasinin de gelişmesi için hayati önem taşımaktadır. Demokratikleşme ve özelleştirme arasındaki ilişki çok yakındır, çünkü politik ve ekonomik gelişme genellikle birlikte yürür, bununla birlikte kısa vadede girişimlerin performansı için özelleştirme daha az önemli olabilir, çünkü kamu mülkiyetli girişimler bile maliyetleri azaltabilir. 1995 senesinde devletin ekonomideki rolünü azaltmak, devlet mülkiyetlerinin ya ortadan kaldırılması yada azaltılması yolu ile etkilerinin en aza indirilmesi amacıyla IDA tarafından toplam 35 yıl için 60 milyon dolarlık kredi sağlanmıştır.⁹⁹ Bişkek Ekonomi Komisyonu bu programı üstlenen kuruluş olarak atanmıştır.

Kırgızistan da özelleştirme konusunda büyük mesafeler almış ülkeler arasında yer almaktadır. Özelleştirme Kırgızistan'da 1991 yılı başlarında, ticaretin ve hemen bütün kamu yatırımlarının özelleştirilmesini kapsayan bir program ile sunulmuştur. Özelleştirme programı 200 kamu yatırımının satılmasını planlamıştır. Bunların %35'i kamu şirketleri, %50'si inşaat (%70'i konut inşaatı) yatırımlarıdır. 1994 yılı sonuna kadar kamunun sahip olduğu şirketlerin %46'sı özelleştirilmiştir. Bu özelleştirmelerin yarısından fazlası ihale yolu ile, geriye kalanlardan kiralama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Satılan yatırımların %35'i kupon karşılığı, %5'i işçilere bedelsiz satış yöntemi ile satılmıştır. 1991 yılından 1999 yılına kadar özelleştirme satışları sonucunda 16 milyon som gelir elde edilmiştir.¹⁰⁰

1.5.4. Uygulanan reformların sonuçları

Köklü reformların yapılması politikası ulusal ekonominin yeniden yapılanmasına yardımcı oldu. Fakat, vaat olunan ekonomik büyümeyi sağlamayı başaramadı. Kırgızistan ancak, %15 ile %25 yıllık ortalama sapma arasında ilerleyen "geçiş durgunluğu" denilen birbirini takip eden 5 yıl sonunda, 1996'dan başlayarak orta düzey iyileşme yaşamaya başladı. Özetle, son yıllık ekonomik başarı

⁹⁹ Sümer, Aynur, "Kyrgyz Republic-Privatization and Enterprise & Sector Adjustment Credit", World Bank Document, Report No: PIC1778, Washington, 1995, (çevrimci) www.worldbank.org

¹⁰⁰ Ministerstvo Kirgizskoy Respubliki, "Kırgız Cumhuriyeti Başbakanlığı; Özelleştirme Fonu Yıllık Raporu", Bişkek, 2000, (çevrimci) <http://www.minfin.kg>

negatifti. Dünya Bankasına göre, Kırgızistan ekonomisi 1989-1999 yılları arasında yıllık ortalama %0,1 oranında büyüdü.¹⁰¹

Kırgızistan'da uygulanan ekonomik reformları uzmanlar iki döneme ayırmaktadır. İlk dönem 1991-1995 arası ve ikinci dönem 1996-2000 arası.

Reformların ilk döneminde, kazanılan bağımsızlığı kuvvetlendirmek ve sağlam ekonomik sistem kurmak amacıyla ekonominin bütün dallarında bir takım değişiklikler yapılmış bu ekonomik reformların gelişmelerine yine de eski bağlantıların kopması olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu olumsuz ekonomik engelleri aşabilmek için esnek bir ekonomik sisteme baş vurulmuştur.

1991-1992 yıllarında uygulanan ekonomik reformlara destek amacıyla yeni kanunlar çıkmış, onları sayarsak;

- a) Devlet Mülkleri ile ilgili kanun,
- b) Devlet konutları ile ilgili kanun,
- c) Özelleştirme ile ilgili kanun,
- d) Özelleştirme Fonu ile ilgili kanun,
- e) Çiftçiler ile ilgili kanun,
- f) Banka ve Banka Faaliyetleri ile ilgili kanun ve bunun gibi.

Pazar Ekonomisine geçişteki ilk adımları aşağıdaki tabloya bakarak analiz edebiliriz.

Tablo 27. Kırgızistan'da Yıllar İtibariyle Önemli Makro Ekonomik Göstergeler (%)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSYİH	94.8	74.0	84.5	79.9	96.4	107.1	109.1	102.1
Sanayideki GSH	99.7	73.6	75.4	63.9	75.3	103.9	139.7	105.3
Tarımdaki GSH	90.0	94.5	90.2	91.4	98.0	115.2	112.3	102.9
İnşaattaki GSH				57.0	162.5	100.0	83.0	72.3
Bütün mali kaynakların desteği ile yapılan yatırımlar	85.9	75.0	77.4	55.4	180.5	114.8	57.8	53.3
Perakende mal tedavülü	83.4	49.7	89.9	95.6	91.3	101.8	108.6	108.2
Yıllık ortalama enflasyon oranı	213.0	1358.4	1465.9	280.7	143.5	132.0	123.4	110.5
Bütün nakliyat işlemlerin oranı	95.0	47.1	73.7	86.9	81.2	125.3	102.0	99.4

Kaynak: 20. Asırda Kırgızistan'ın son 10 yıl içindeki Ekonomik Durumu, Bişkek - 2000

¹⁰¹ Abazov, Rafis, "Bağımsız Kırgızistan: İpek Yolunda 10 Zor Yıl, Bağımsızlığın 10.Yılında Türk Cumhuriyetleri", *Avrasya Etüdüleri*, Ankara, Yaz 2001, s. 127

Bu tabloda görüldüğü gibi Pazar Ekonomisinin ilk yıllarında hazırlıksız yakalanan ülke ekonomisi yavaş da olsa bu sislere alışmaya başladığı gözükmemekte. 1991-1993 yıllarında yaşanan GSYİH'daki düşüşler, yine de 1993-1994 yıllarındaki eski performansını yakalayamamış. 1991-1995 yıllarında üretimdeki düşüşler %50'e ulaşmış. Bununla birlikte tabloda görüldüğü gibi düşme rekoru 1994'e denk gelmiş. Sonuç olarak 1995'ten sonra canlanma başlamış.

1995 yılı ağır şartlardaki ekonomik krizin atlatılması ile Pazar Ekonomisine geçmedeki deneyimsiz yılların bitişi ile karakterize edilir.¹⁰²

Reformun ikinci döneminde Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 25 Aralık 1995 tarihli kararı ile gelişmenin 1995-2005 yıllarını kapsayan geleceğe dayanan planları belirlenmiştir.

İkinci dönemin sosyal ekonomik gelişmelerini analiz ettiğimizde; hemen hemen 5 yıl devam eden krizin atlatıldığını, üretimdeki düşüşlerin durduğunu ve canlandığını ve Pazar Ekonomisine ait olan kuralların artık oturduğunu görebiliyoruz. Makro ekonomik göstergelerin belirlenen hedeflere ulaşması, geçici dönemdeki ekonomik reformların asıl amaçlarından birisiydi.

1995 yılına göre 1996 yılında GSYİH oranı %103.5 olarak beklenirken %105.6'ya ulaşmıştır, sanayi üretimindeki oran %110.8'e ve tarımdaki gayri safi hasıla ise %113'i yaparak tahmin edilen rakamları geçmiştir. Bu gelişmeler 1997'de devam etmiştir. Ülke ekonomisinde başarılı bir şekilde uygulanan bu reformlar Rusya krizini kısa sürede atlatarak 1999'da da gelişmeler kaydetmiştir. Son iki yıl içinde enflasyon oranları %12'ye düşmüştür. Milli Para olan Som'un ABD dolarına karşı direnmesi başarılı bir şekilde devam ederek %0.5'lik değer kaybına uğramıştır. 2000 yılında IMF uzmanlarının açıklamalarına göre Kırgızistan'da uygulanan Ekonomik Reformlar olumlu sonuçlar vermektedir.¹⁰³

Kırgızistan bankacılık, vergileme, enerji sektörü, yolsuzluk ve yönetim alanlarında önemli yapısal reformlar gerçekleştirmiştir. Buna karşılık, artan dış borç yükü, kamu yatırımlarının azalması, özel sektör için yasal düzenlemelerin uygulamada etkin sonuç vermemesi, mali sektörün zayıf olması ve dış ticaretin düzenlenmesiyle ilgili ulaşım sorunları Kırgızistan'ın sürdürülebilir bir büyümeyi gerçekleştirmesine ve yoksulluğun azaltılmasına engel olmuştur.¹⁰⁴

¹⁰² Koichuev, Turar, *Ekonomiçeskie Reformı v Rinoçnoy Ekonomike*, (Piyasa Ekonomisinde Uygulanan Ekonomik Reformlar), Bişkek, 2000, s. 50-56

¹⁰³ Koichuev, 2000, s. 60-61

¹⁰⁴ Sakınc, a.g.e., 2005, s. 5

Türk Cumhuriyetleri fakirlik göstergeleri açısından değerlendirdiğimizde, Gorbaçev'in uygulamaya koyduğu "Perestroika" (1987-88 yıllarında) dönemiyle birlikte toplumun hızla fakirleşmeye başladığını, bu dönemde toplam nüfusun %15'ine tekabül eden fakirlik oranının, SSCB'nin dağıldığı ve dönüşüm sürecinin başladığı 1993-95 yıllar arasında ortalama %66'ya yükseldiğini görüyoruz.¹⁰⁵

Özellikle, ekonomik reformlarda uygulanan "şok tedavi" Kırgızistan ekonomisinde sosyal maliyetin yüksek olmasına neden olmuştur. Geçiş dönemindeki hızlı değişikliklerde ülke halkı sosyal harcamalarının ve gelir dağılımının bozulması nedeniyle yüksek sosyal bedel ödemiştir.

1.6. Özelleştirme

Devletin ekonomideki görev ve fonksiyonlarının mümkün olduğu ölçüde özel sektöre aktarılmasının ifade eden özelleştirme, 1980'li yılların başlarından itibaren tüm dünyada önem kazanmıştır.¹⁰⁶

1991 yılında Kırgız Cumhuriyeti yönetimi, makroekonomik ve yapısal değişimin gerçekleştirilmesine yönelik geniş çaplı program başlatmıştır. Genel olarak liberal ekonomiye geçişte amaçlanan, mülkiyet yapısındaki köklü reformlara gidilmesi olmuştur. Özelleştirme ile serbest piyasa ekonomisinin rekabet ortamını yaratma ve geliştirme hedefinin yanı sıra dünya ekonomisine entegre olacak bir sosyal-toplumsal ortamın oluşturulması da amaçlanmıştır. Özelleştirme süreci Kırgızistan'da 1991 yılında yaşanan ekonomik etkinsizlik sorununa bağlı olarak ve şu nedenlerden dolayı başlamıştır:¹⁰⁷

- SSCB'nin dağılışı,
- Sosyal ve Politik dengesizlik,
- Üretim faktörlerinin durması ve katı makroekonomik zorlanmalar,
- Para-banka sisteminde bozukluk,
- Üretim ve tarımsal ağların bozulması.

¹⁰⁵ "Ten Years of Transition – Economic Transition in Central and Eastern Europe, the Baltic States and the CIS", EBRD Transition Report, London, 1999, s. 2-10

¹⁰⁶ Aktan, Coşkun Can, "Dünyadaki Yeni Trendler Çerçevesinde Devletin Değişen Rolü ve Geçiş Ekonomileri", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002, s. 4

¹⁰⁷ Joldoshev N., "Kırgız Ekonomisi: Gerçekler ve Perspektifler", çev. A. Naimbetova, Bilimsel Seminer Programı, Bişkek, Nisan 2001, s.7.

Bunların sonucunda Kırgızistan'da geniş çaplı özelleştirme hareketinin başlatılması, kamu mülklerinin özele devredilmesi kararı alınmıştır.

Özelleştirmenin ana amaçları - bütçeye gelir sağlamak, yeni teknoloji getirilmesi, kurumlara işlerlik kazandırmak, ekonomiye uluslar arası boyut kazandırmak, sermaye piyasasının gelişimi olarak belirlenmiştir.

Kırgızistan'da yapısal reformun başlıca politika aracı özelleştirme olmuştur. 1992'de başlayıp 1996 yılında neredeyse tamamlanan küçük ve orta ölçekli işletmelerin hızlı bir biçimde özelleştirilmesi ve özelleştirmede kupon yönteminin seçilmiş olması bazı sorunlar yaratmıştır. Çok sayıda kişinin elinde dağıtılmış olarak verilen sermaye pay karşılığı kuponlar kısa sürede az sayıda elit mülkiyet sahibi sınıfın eline geçmiş, işletmeler verimlilikten uzaklaşmış, mülkiyet dağılımında eşitsizlik yaratılmış ve nüfusun sadece %3-7 gibi küçük bir kısmı gerçek mülkiyet sahibi olmuştur. Genel olarak değerlendirilirse, Kırgızistan'da özelleştirme uygulamaları mülkiyeti tabana yaymayı sağlayamamış ve yolsuzluğun artmasına yol açmıştır.¹⁰⁸

Sosyal toplumun mülkiyet düşüncesinde, mülkiyetler herkese aitti, aslında herkesindi, ancak gerçekte kimseye ait değildi. Planlı yönetimin etkisizliği bunun başlıca nedeni olarak gösteriliyordu.

Özelleştirme ile yapılması gereken diğer reformlar ise, fiyatların serbestleştirilmesi, pazar sermayesinin yaratılması ve değerli kağıtların piyasaya sürülmesi ve ulusal paranın basılması olarak sıralanıyordu. Özelleştirme düşüncesi böyle idi. Devletin mali, sanayi, tarımsal ve ticari alanlardan çekilmesini sağlamak ve sonunda sadece sipariş veren "alıcı" durumundaki devlet haline getirmek.

Dünyadaki tecrübeler gösteriyor ki, devlet kurumları özel kooperatiflere göre daha az etkilidirler. Ancak, araştırmalara göre, etkisizliğin nedeni onun mülkiyet sahibinin devlet olması değildir. Bunun sebebi, rekabete karşı devlet tarafından korunmasıdır, yönetsel yasaklar veya doğrudan mali desteklerdir. Bu tür kuruluşlar tam rekabet şartlarında çalıştıklarında bir kısmı iflas etmekle beraber bir kısmı ise yeterli düzeyde rekabet edebilmekte ve başarılı olmaktadır.

¹⁰⁸ Koichuev, Turar, "The Economy of Kyrgyz Republic on the Way of Reforms, Public Society", Bişkek, 2001, s. 66

Orta ve büyük ölçekli kurumların özelleştirilmesi üç seçeneği olarak düşünülüyordu. Küçük ölçekli kurumların doğrudan satışı söz konusuydu. Bu seçenekler:¹⁰⁹

1. Büyük ölçekli kurumların büyük bir bölümünün devlete bırakılması, geri kalan kısımların hisselerine ayrılması, banka, holdingler, fonlara dağıtılması ve yönetimin özel kesime devri söz konusuydu. Sonradan aşamalı olarak da kuruluşunun tamamının satışı planlanıyordu.
2. Kolektiflere ve çalışanlara kurumu kiraya vermek ve sonucunda da satışını gerçekleştirmek.
3. Kurumun hisselerini vatandaşlara bedava olarak dağıtmak.

Sunulan bu üç seçeneğin son seçenek daha çok tartışılmıştır. Hisselerin vatandaşlara bedelsiz olarak dağıtılması yolu "liberal-demokratik" olarak isimlendirilmiştir.

Bu son seçeneğin diğerlerine göre birçok avantajı bulunmakla beraber sonucu belirsiz kalmıştır. Bu avantajlar:¹¹⁰

- Reformlara olumlu yaklaşılacaktır: sadece zenginler değil, sıradan bir vatandaş da kendi pay ve şansına sahip olacaktır.
- Hisse sahipleri geniş tabana yayılacaktır, toplum yapısı sağlamlaşacak ve "yeni nesil" ortaya çıkacaktır.
- Gerekli yönetim kadrosu ortaya çıkacaktır.
- Toplumun hisse yönetiminde söz hakkı olacak, kendi kriterlerini dile getirebilecek, yatırımlara doğrudan katkı sağlayabilecek, bireylerin ekonomiye doğrudan katkısı olacaktır.
- Fiyatlardan zarar gören kesim azalır ve işsizlik oranında düşüş gözlemlenecektir.

Ancak bu son seçeneğin eksiklikleri bulunmaktadır. Bedelsiz olarak hisse dağıtımı rekabeti azaltacaktır. Diğer ülkelere bakıldığında, örneğin Rusya, Kazakistan, Ukrayna ve Beyaz Rusya'da büyük yanlışlıklara yol açmıştır.

¹⁰⁹ Koichuev, 2001, a.g.m., s. 16

¹¹⁰ a.m., s. 18

Özelleştirme uygulamalarının hemen yapılması zararlı olacağı öngörülmüş ve uygulamalar yıllara göre etaplar halinde ve sektörel olarak yapılmasına karar verilmiş ve bu yönde programlar yapılmıştır.

1.6.1. Özelleştirme Etapları

1.6.1.1. Özelleştirmede I.Etap (1991-1993)

Özelleştirme uygulamalarının I.Etabı Kırgızistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında hukuki altyapının belirsizliği, özelleştirmeyi yapacak ve sürdürebilecek yetenekli veya deneyimli bir kadronun olmadığı bir dönemdir. Bu etapta ticari yapılar, gıda sektörü ve altyapı hizmetleri özelleştirilmiştir. Bunun sonucunda, ticaret ve hizmet sektörü piyasası oluşturulmuş, rekabet ortamı ve mal dolaşımı sağlanmıştır. 1992 yılında, özelleştirmenin birinci programı kabul edildiği zaman, fonların tutarı 95,4 milyon Som idi. 2 sene süresince asıl fonların yüzde 33'ü özel mülkiyete verilmişti, bunlardan çoğu talep seviyesi yüksek olan sektörlerden, yani ticaret ve toplumsal gıda sektörleri. Bunlar gibi olan büyük dallar, sanayi, tarım sektörü, taşımacılık, iletişim, az miktarı oluşturdu. Bu aşamada kullanılan özelleştirme metodları ise ihale usulü (genel olarak kapalı türdeki anonim şirketler), özel sektörlerle doğrudan satış, kolektif çalışanlara satış. Leasing yöntemi, teklif ve açık artırma, zaman alıcı uygulamalar, sadece özel durumlarda ve küçük işletmeler için kullanılmıştır. Büyük ölçüde yürütülen özelleştirme çalışmaları bir açıdan reform uygulamalarının en önemlisi olarak sayılmıştır, katılımın yeterli ölçüde olması için bu doğrultuda Özel Ödeme Aracı (СПС) devreye sokulmuştur. ÖÖA (özel ödeme aracı) toplam tutarı 41 milyon Som'a eşdeğerdi, bunlar ile işletme hisseleri satın alabilmeleri için çıkarılmıştır.¹¹¹

Birinci etapta özelleştirilen işletmeler genellikle küçük sanayi işletmeleri, ticaret (alış veriş merkezleri, pazarlar) ve hizmet işletmelerinden oluşmaktadır. Bu dönem itibariyle kamu işletmelerinin %54.65'nin özelleştirildiği görülmektedir. Sektörler açısından, sanayi sektöründe işletmelerin %61.80'i, tarım sektöründe %38.95'i ve hizmetler sektörü toplamında ise %71.58'i özelleştirilmiştir.¹¹²

¹¹¹ AKIPress Journal, No: 13-14, Bişkek, 1998, s. 7

¹¹² Deliktaş, a.g.e., s. 340

1.6.1.2. Özelleştirmede II. Etap (1994-1995)

Bu etapta orta ve büyük ölçekli sanayi kuruluşları, taşımacılık ve inşaat sektörü özelleştirilmiştir. Özelleştirmenin ana hedeflerinden birisi olan çok taraflı ve rekabetçi bir ekonomik yapının oluşturulmasına çalışılmıştır. Sonuçta, ürünlerin ihracı için yeni kapılar açılmış, yeni bölgesel bağlantılar kurulmuş, yatırımlar çekilmeye başlanmıştır. 1994-96 yıllarına arasına denk gelen özelleştirme sürecinin bu bölümü, geniş halk kitlesinin katılması ile karakterize edilir. Kuponlar, ÖÖA kullanımı gibi özelleştirme sürecinde hisselerin dağıtımı için kullanılmıştır. Ancak bu süreçte yönetim bürokratik engeller konusunda pek önlem almamış ve ortalıkta doğru dürüst bir sistem oturtulmamıştır. İlk olarak, bu büyüklükteki kuponlarla pay ayırma işlemi, fon işletmesi gibi değerli kağıtlar piyasasına ihtiyaç duyuyordu, ki daha sonradan da bu gerçekleşmiştir. Bu dönemde korporatifleşme başlamıştır, ana fikir olarak da, devlet mülkiyetinde kalarak, kurum yönetimden farklı olarak çalışacaktır. Günlük ihtiyaç sektörü ve talebi yüksek olan bölgeler kendi formalitesi ile ayrılmaktaydı. Hızlı bir tempo ile, ev eşyaları servisi, ticaret ve toplumsal gıda, talep edilen hizmetler sektörü gibi alanlar başlangıçta olduğu gibi özelleştirildi. Bu dönemde, rant getirisi olmayan işletmelerin yeniden gözden geçirilmesi planlanmıştır. Örneğin – ünlü bir program olan PESAC, büyük umutlar beklenen bu programdan yarı tatmin sağlana bilinmiştir. AKI uzmanlarına göre, ikinci etabın yoğun olmasına ve yeni özelleştirme gelişim süreci kabul edilmesine rağmen, konulan amaçlara ne yazık ki hala ulaşılamamıştır, özellikle de özel mülkiyet sahibi sınıfının şekillenmemesi bunun başında gelmemektedir.¹¹³

1.6.1.3. Özelleştirmede III. Etap (1996-1997)

Üçüncü etapta, büyük ölçekli işletmeler ele alınmıştır. Ekonomide tekelleşen stratejik yapılar ve gelişmemiş bölgelerin özelleştirilmesi konu olmuştur. Asıl amaç olan piyasa yapısını yeniden düzenleme ve rekabet ortamı hazırlamaya ulaşılmıştır.¹¹⁴ Yeniden şekillendirme altyapısı oluşturuldu ve fon piyasası geliştirildi, yeni ticari kuruluşların ortaya çıkması sağlandı. 1 Temmuz 1998 verilerine göre, ev eşyaları sektörü ve ticaretinde neredeyse tamamen özelleştirilme yapıldı, ancak sanayide, inşaat, taşımacılıkta ve diğer dallarda üçte iki gibi bir özelleştirme yapılmıştır. Bu da bazı yavaşlıkları ve reformlardaki ekonomik ilişkileri ortaya koymaktadır.

¹¹³ AKIPress Journal, s. 12

¹¹⁴ Kwoka, John E., "Privatisation, Deregulation and Competition, A Survey of Effects on Economic Performance", Washington, September 1996, s. 21

Hükümet, 1991-1998 yılları arasında, aşağı yukarı bütüne yakın kamu varlıklarını özelleştirdi. Hemen hemen sanayi işletmelerinin %80'i, ticaret ve gıda hizmetlerinin %97,2'si ve ev eşyası hizmetlerinin %100'ü 1998 yılı itibariyle özelleştirildi.¹¹⁵

1.6.1.4. Özelleştirmede IV. Etap (1998-2000)

Dördüncü etapta, monopol yapıda olan, enerji, telekomünikasyon, havacılık, dağcılık, yayımcılık ve tatil bölgelerinin özelleştirilmesine girişilmiştir. DMF tarafından orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesini öngören yeni program açıklanmıştır. Bu program çerçevesinde devletin sahip olduğu stratejik işletmelerin özelleştirilmesi çalışması yapılacaktır. Ancak bu plan döneminde stratejik konuma sahip olan kuruluşların özelleştirilmesi ve nasıl özelleştirileceği konusunda tam bir siyasi mutabakata da varılamamıştır. Bu işletmeler gerek istihdam gerekse ekonomideki rolleri ve elde edilecek satış gelirleri açısından önem arz etmektedirler. Bu tartışmalar devam ederken hükümet bir yandan genellikle yerel hammadde kullanımına dayalı tekstil ve dokuma işletmelerinin çalışma koşullarının ve finansal durumlarının iyileştirilmesi ve çeşitli desteklerin bu işletmelere sağlanması yönünde programlar hazırlamakta; diğer yandan en iyi işletme planına sahip uluslar arası yatırımcıları çekmeyi ve yabancıların sermaye şirketleri ile ortaklık kurmalarını hedeflemektedir, bununla birlikte özelleştirmeye tabi işletmelerin hepsinin yabancılar tarafından satın alınması da mümkün gözükmemektedir. Devlet belirli bir payı elinde tutarak hayati öneme sahip olan enerji, telekomünikasyon gibi bir kısım alanlarda kontrolü elinde tutmak istemektedir.¹¹⁶

Sonuçta, yatırımcılar teşvik edildi, devlet hisselerinin dağıtımını organize edildi. 1999 yıllarında endüstri sektöründe faaliyet gösteren 20'ye yakın firma vardı, bunların birkaçı ise bankacılık sektörü ile yakın ilişkili firmalardan oluşmaktaydı.¹¹⁷

1.6.1.5. Özelleştirmede V. Etap (2001-2003)

Bu etapta, temel ekonomik kolların özelleştirilmesi, sanayi kuruluşlarının kontrol paketlerinin ve üretim yapılmayan yerlerin dağıtımını amaçlandı. Tatil bölgelerinin pazara açılması ve yatırımcılara olanak sağlanarak, rekabet ortamı yaratılması ve bunun sonucunda turist sayısının artırılması amaçlanmaktadır. Tatil bölgelerinin modernizasyonunun sağlanması gerekmektedir.

¹¹⁵ Topaloğlu, a.g.m., s. 70

¹¹⁶ Deliktaş, a.g.e., s. 342

¹¹⁷ "Kyrgyz Republic Private Sector Review in the Transitional Era", *World Bank Document*, Report No: 18121-KG, 1999, (çevrimci) www.worldbank.org

Bu sektörün özelleştirilmesi sonucu, vergi dışında bütçeye sadece özelleştirme geliri girmeyecek, bu bölgeye yapılacak olan taşımacılık işleri, ürün dağıtımı ve nüfus artışından sağlanacak olan gelirler de hesaplanmaktadır.

Tatil köylerinin özelleştirilmesi sonucunda satış koşulu ile yatırımcılara kiraya verilmesi konusu değerlendirilmektedir. Bu etapla beraber özel sektörün iyi bir hızla büyütülmesi amaçlanmaktadır.

Özelleştirme, Kırgızistan'da 1991 yılı başında, ticaretin ve hemen hemen bütün kamu yatırımlarının özelleştirilmesini kapsayan bir program ile sunulmuştur. 1992 yılı Ocak ayında yayınlanan bir kararname ile, kamu mallarının satılması için sorumluluk Özelleştirme Fonuna verilmiştir. Özelleştirme programı 200'den fazla kamu yatırımını kapsamaktadır. Bunların %35'i kamu şirketleri, %50'si inşaat yatırımlarıdır (bu inşaat yatırımlarının %70'i barınma ihtiyacını gidermeye yönelik yatırımlardır). Bütün bu şirketler ile yatırım firmalarının %25'i, 1993 yılında özelleştirmeleri tamamlanmıştır. Tarım sektöründeki özelleştirme uygulamalarına gelince, 1990 yılı sonlarında Hükümet, devlet ve kolektif (sovhoz, kolhoz) çiftliklerin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi ile ilgili bir program başlatmıştır. Burada özellikle, çiftliklerin mülkiyeti ve yönetim yapısının yeniden düzenlenmesi konularına daha fazla önem verilmektedir. Programa paralel olarak, kasım 1991'e kadar sadece iki çiftlik özelleştirilmiş olup, özelleştirme işleminin hızlandırılması amacıyla bir yasa çıkartılmıştır. 1992 yılı sonuna kadar, kamunun sahip olduğu şirketlerin %70'inden fazlası özelleştirilmiştir, bunların yarısından fazlasının direkt olarak transferi ihale programının başlangıcında da belirtildiği gibi kamu yatırımlarının satılmasında, alıcı durumunda olan ortaklık veya AŞ'ler, sermaye artırımını yapmalı ve modernizasyonu nasıl yapması gerektiğini bilmelidir.

Özelleştirmenin eşit olarak uygulanması ve halkın pay almaya katılımının sağlanması için, Kırgızistan, kamu yatırımlarının satılmasında ihale ve halka pay karşılığı satma yolunu benimsemiştir. 1994 yılı Ocak ayında, Kırgız Cumhuriyeti kanunlarına, Dünya Bankası ve USAİD tarafından da desteklenen bir karar ile, bütün vatandaşların çalışma süreleri ve maaşları paralelinde, özelleştirme kupon karşılığı katılabilecekleri belirtmiştir. Ayrıca bu karar uyarınca yabancı yatırımcılar da satın almaya katılıp, serbest ticaret yapabileceklerdir.¹¹⁸ Satılan yatırımların %35'i kupon karşılığı özelleştirilmiştir, %5'i işçilere bedelsi olarak devredilmiştir. Kalan

¹¹⁸ Boubakhri, Narjess - Cosset, Jean-Claude, "Privatisation in Developing Countries, An Analysis of the Newly Privatised Firms", Montreal - Canada, 1998, (çevrimci) www.worldbank.org

%35'i İçişleri Komisyonu tarafından değerlendirilerek satılmıştır. Özelleştirilen şirketlerin sayısı 4400'dür ve bunların 775'i kupon satış yolu ile satılmıştır.

Bugün, Kırgızistan'da 22 lisanslı Yatırım Fonu vardır ve bunların ancak beşinin yatırım politikalarını iyi diyebiliriz. Bunlardan; Oş Yatırım, Kırgız Yatırım, BNC ve Bereke önemli olanlarıdır. Kırgız Yatırım Fonları, özelleştirilecek şirketlerin yaklaşık %40'ının kontrollerini ellerinde tutmaktadır.¹¹⁹

1.6.2. Kırgızistan'da uygulanan özelleştirme yöntemleri

Kırgızistan'da uygulanan kitlesel özelleştirme politikası ile herkesin kamu mallarından mülk edinebilmesi ve özel sektörün bir an önce oluşturulabilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmada en yaygın olarak kullanılan özelleştirme yöntemi kupon yöntemidir.

Kuponların dağıtılmasının bir diğer olumlu yanı ise hisselerin geniş halk tabanına yayılması ve kamuoyunda açıklık ilkesine dayanarak yapıldığından kaynakların etkin kullanımına katkı sağlaması, bu kaynakların kullanımında ortak ve doğru kararların alınmasıdır. Bu tür politikanın izlenmesi de makul biçimde kamuoyunda kabul görmektedir.¹²⁰

Ancak, devletin bir kısım işletmeleri karşılıksız dağıtması, gerek kupon yöntemi gerekse karşılıksız dağıtma yöntemi, kamu mallarının etkin olmayan dağıtımına ve böylece de Kırgızistan ekonomisinin reform sürecinin ilk yıllarında kriz ortamına sürüklenmesine neden olan faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir.¹²¹

Hisse dağıtımı yapılan işletmelerin ekonomide işlerlik gösterememesi, rüşvet olayların azalmaması bireylerin doğru yatırım yaptıklarına şüphe düşürmektedir. Bazı işletmeler dağıtılma işlemi altında gizli formaliteler ile bazı kişilere devredilmiştir. Bir taraftan reformların uygulanmaya çalışılması ve diğer taraftan da gerekli düzenlemelerin sağlanamaması ülkeyi erken yıllarda ekonomik sıkıntı içine sokmuştur.¹²²

¹¹⁹ Avrasya Dosyası, TC Başbakanlık TİKA, sayı 33, Mart 1999, (çevrimci) www.tika.gov.tr

¹²⁰ Vuylsteke, Charles, "Techniques of Privatisation of State-Owned Enterprises", World Bank Document, Paper Number: 88, Washington D.C., 1988, (çevrimci) www.worldbank.org

¹²¹ Deliktaş, a.g.e., s. 344

¹²² "Corruption in Kyrgyzstan", Center for Public Opinion Studies and Forecasts, 2005, (çevrimci) www.nobribes.org/documents/kyrgyzstansurvey_2of4.doc

1.6.2.1. Tarım sektöründe uygulanan yöntemler

Tarım sektöründe muhtelif bitki üretimi, pamuk üretimi, endüstriyel ürünler üreten işletmeler yer almaktadır. Bu işletmelerin %42.57'si 1991-2000 döneminde özelleştirilmiş olup, %57.43'ü ise hala kamu mülkiyeti altında bulunmaktadır.

Tablo 28. Tarım Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

	1990	1991-2000*	%
Vadeli satış için kiralama(leasing)		4	1,09
Anonim şirkete dönüştürme		129	35,44
Açık artırma usulü satış		6	1,65
İhale usulü ile satış		2	0,55
Özel bireylere dolaysız satış		36	9,89
Çalışanlara dolaysız satış		178	48,9
Limitet şirkete dönüştürme		9	2,47
Toplam	855	364	100

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002 * Özelleştirilen işletme sayısı.

Tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %48,90'u işletme çalışanlarına dolaysız satış yöntemi ile, %9,89'u özel bireylere dolaysız satış yöntemi ile satılırken %35,44'ü anonim şirkete dönüştürülmüştür. Dönüştürülürken %9,41'i işletme çalışanlarına dolaysız satış yöntemi ile satılmıştır.

1.6.2.2. Sanayi sektöründe uygulanan yöntemler

Sanayi sektöründe, madencilik (civa üretimi, antimon, altın, kömür, petrol), enerji (hidroelektrik santralleri) ve imalat sanayi alt sektörleri faaliyet göstermektedir. İmalat sanayi sektöründe ağır sanayi, makine araçları sanayi, elektrikli aletler, kontrol ve ölçme aletleri, bilgisayar ve çeşitli ekipmanların üretimi, tekstil ve giyim sanayi, ayakkabı, gıda sanayi, içki sanayi yer almaktadır.¹²³

Kırgızaltın kuruluşu ile birlikte altın madenciliğinde bir tekel yaratılmaya çalışılmakla beraber bu sektörün özelleştirme karşısında problemler doğurduğu bellidir. Yapılan azimli çalışmalar sonucunda, otonom şekilde çalışabilecek ve başka maden alanlarına yönelebilecek yatırımcılar aranmış, birçok yeni maden yatakları araştırılmış ve devlet komisyonuna sunulmuştur.¹²⁴

Madencilik ve enerji alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin mülkiyeti hala devlete ait olup sanayide faaliyet gösteren işletmelerin %89,14'ü özelleştirilmiş bulunmaktadır. Özelleştirme yöntemlerine göre işletmelerin dağılımı tabloda verilmektedir.

¹²³ Reichl, Pavel, "Gold Mining and Exploration News", Kyrgyzstan, 2002, (çevrimci) www.nhm.ac.uk

¹²⁴ "Kyrgyz Republic Mining Sector Review", *World Bank Document*, Report No: 13024-KG, 1994, (çevrimci) www.worldbank.org

Tablo 29. Sanayi Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

	1990	1991-2000*	%
Vadeli satış için kiralama(leasing)		9	1.66
Anonim şirkete dönüştürme		401	73.99
Açık artırma usulü satış		16	2.95
İhale usulü ile satış		12	2.21
Özel bireylere dolaysız satış		20	3.69
Çalışanlara dolaysız satış		51	9.41
Limitet şirkete dönüştürme		29	5.54
Karşılıksız verme		4	0.55
Toplam	608	542	100

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002 * Özelleştirilen işletme sayısı.

Sanayi sektöründe 1991 yılı başında kamu mülkiyetinde bulunan işletmelerin toplam sayısı 608'dir. Bu işletmelerin %89,14'ü 1991-2000 döneminde özelleştirilmiştir. Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin %73,99'u anonim şirkete dönüştürülürken %9,41'i işletme çalışanlarına dolaysız satış yöntemi ile satılmıştır.

İnşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %58,76'sının 1991-2000 döneminde özelleştirildiği görülmektedir. Özelleştirme yöntemleri aşağıdaki tablodan incelenebilir.

Tablo 30. İnşaat Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

	1990	1991-2000*	%
Vadeli satış için kiralama(leasing)		3	0.71
Anonim şirkete dönüştürme		305	71.00
Açık artırma usulü satış		11	2.56
İhale usulü ile satış		3	0.71
Özel bireylere dolaysız satış		13	3.03
Çalışanlara dolaysız satış		71	16.55
Limitet şirkete dönüştürme		23	5.36
Toplam	730	429	100

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002 * Özelleştirilen işletme sayısı.

İnşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %71'i anonim şirkete dönüştürülürken %16.55'i çalışanlara dolaysız satış yöntemi ile satıldığı görülmektedir.

1.6.2.3. Hizmet sektöründe uygulanan yöntemler

Hizmet sektörü geniş bir alanı içermekte olup, ana alt sektörler itibariyle inşaat, ulaşım, ticaret ve tüketici hizmetleri veya kamu hizmetleri olarak incelenebilir. Kamu hizmetleri adı altında halk sağlığı, eğitim-kültür, spor, turizm, diğer sosyal hizmetler ve oto tamiri ve video-kaset hizmetleri incelenmektedir.

Tablo 31. Kamu Hizmetleri Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

	1990	1991-2000*	%
Vadeli satış için kiralama(leasing)		27	1.09
Anonim şirkete dönüştürme		320	12.95
Açık artırma usulü satış		215	8.71
İhale usulü ile satış		543	21.97
Özel bireylere dolaysız satış		810	32.78
Çalışanlara dolaysız satış		485	19.63
Limitet şirkete dönüştürme		62	2.51
Karşılıksız verme		9	0.36
Toplam	3192	2471	100

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002 * Özelleştirilen işletme sayısı

Kamu hizmetleri sektöründe 1991 yılında faaliyette bulunan işletme sayısı 3192'dir. Bu işletmelerin %77,41'inin 1991-2000 döneminde özelleştirildiği görülmektedir. Özelleştirilen işletmelerin %32,78'i bireylere dolaysız satış yöntemi, %21,97'si ihale usulü satış yöntemi ve %19,63'ü çalışanlara dolaysız satış yöntemi ile satılırken %12,95'i anonim şirkete dönüştürülmüştür.

Ticaret sektörü muhtelif perakende ticareti ile lokanta ve otel gibi unsurları kapsamaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir çoğunluğu (%97'si) özelleştirilmiş bulunmaktadır.

Tablo 32. Ticaret Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

	1990	1991-2000*	%
Vadeli satış için kiralama(leasing)		45	2.36
Anonim şirkete dönüştürme		200	10.51
Açık artırma usulü satış		157	8.24
İhale usulü ile satış		581	30.51
Özel bireylere dolaysız satış		318	16.69
Çalışanlara dolaysız satış		550	28.87
Limitet şirkete dönüştürme		54	2.83
Toplam	1963	1905	100

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002 * Özelleştirilen işletme sayısı.

Ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %30,5'nin ihale usulü ile %28,87'sinin işletme çalışanlarına, %16,69'nun özel bireylere, %10,5'nin anonim şirkete dönüştürüldüğü ve %13,44'nün ise diğer yöntemlerle satıldığı görülmektedir.

Ulaşım sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin %56,95'nin 1991-2000 döneminde özelleştirilmiştir.

Tablo 33. Ulaşım Sektöründe Uygulanan Özelleştirme Yöntemleri

	1990	1991-2000*	%
Vadeli satış için kiralama(leasing)		0	0
Anonim şirkete dönüştürme		143	85.12
Açık artırma usulü satış		1	0.61
İhale usulü ile satış		0	0
Özel bireylere dolaysız satış		5	2.98
Çalışanlara dolaysız satış		14	8.33
Limitet şirkete dönüştürme		5	2.98
Toplam	295	168	100

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002 * Özelleştirilen işletme sayısı

Ulaştırma sektöründe işletmelerin %85,12'si anonim şirkete dönüştürülürken %14,88'nin diğer yöntemlerle satılmıştır. Bu sektörde işletmelerin özelleştirilmesinde vadeli satış ve ihale usulü ile satış yöntemlerine başvurulmamıştır.

1.6.3. Sektörlere göre özelleştirilen işletmeler

Sektörel olarak bakıldığında en fazla özelleştirme uygulaması ticaret sektöründe gerçekleşmiştir. Küçük işletmelerin satışı ve buna dahil olarak kafe-restoran tipindeki özelleştirmeler buna girmektedir.

1 Ocak 2004 verilerine göre, Kırgızistan'da yapılan özelleştirmelerin toplam oranı 70,75% dir. Özelleştirme uygulaması başlangıcından 1 Ocak 2004 tarihine kadar 7067 işletme yapısı değişmiş bunu bölgeler halinde listeler olursak:¹²⁵

- Bişkek Şehri – 1348
- Çüy İli – 1148
- Oş İli – 1810
- Issık Köl İli – 860
- Talas İli – 305
- Celal-Abad İli – 1154
- Narın İli – 373
- Batken İli – 62;
- Rusya - 5,
- Kazakistan - 2.

¹²⁵ "Devlet Mülkiyet Fonu Verileri", Menchik, Bişkek, Sayı:9, 2003, s. 21

Tablo 34. Özelleştirilen İşletmelerin Sektörlere Göre Dağılımı (1991-2003)

	Devletin mülkiyetinde olan işletmeler (1991)	Özelleştirilmiş işletmeler (2003)	Özelleştirme oranı (%)
Sanayi	611	535	87,56
Gıda		210	
Diğer Sanayi		141	
Hafif Endüstri		56	
Makine Ve Teçhizat, Metal İşleme		69	
Sanayi Ve İnşaat Malzemeleri		59	
Kamu Hizmetleri	1939	1936	99,85
Kamu Hizmetleri (Sıcak Ve Soğuk Su, Doğalgaz, Telefon, Isıtma V.S.)		1936	
Tüm Sanayi Dışı	1253	576	45,97
Sağlık		403	
Sanayi Dışı		25	
Eğitim		39	
Kültür		54	
Bilim		2	
Beden Eğitimi, Spor Ve Turizm		53	
Ticaret Ve Yiyecek-İçecek	1963	1914	97,50
Ticaret		1461	
Yiyecek-İçecek		453	
Tarım	855	379	44,33
Tarım Hizmetleri		104	
Tarım		275	
İnşaat	730	430	58,90
İnşaat		430	
Ulaşım	295	172	58,31
Ulaşım		172	
Tüm Diğer	2343	1080	46,09
Bakım Ve Tamir		206	
Maddi Ve Teknik		154	
İletişim		3	
Bitmemiş İnşaat		149	
Diğer		568	
Toplam	9989	7022	70,30

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi Verileri, 2004

Batken bölgesi batken olaylarından sonra kayda geçen işletmeleri göstermektedir. Batken olaylarından önce batken il değildi ve Oş iline bağlı bulunuyordu.¹²⁶

¹²⁶ Vasiliev, Davran, "Reformy Kırgızistan" (Kırgızistan Reformları), SFK-Soros Foundation Kyrgyzstan, 2005, (çevrimci) www.massmedia.kg

1.6.4. Özelleştirme gelirleri

Özelleştirme ile bir taraftan sermayenin tabana yayılması ve böylece rekabetçi bir piyasa yapısı oluşturulması amaçlanırken diğer yandan da önemli bir bütçe geliri elde edilmesi hedeflenmektedir. Hükümetler kamu işletmelerinin satışından elde edecekleri gelirleri gerek kamu borçlarını veya cari açıklarını finanse etmede, gerekse ekonominin yeniden yapılanmasında ve işletmelerin desteklenmesinde kullanabilirler. Özellikle ekonomik reform sürecinde olan ülkelerin yeniden yapılanmalarında özelleştirme gelirleri, hükümet harcamalarının karşılanması önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

Tablo 35. Özelleştirme Gelirleri ve Dağılımı

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	2000	2001
Satış Geliri (000) Som	1875,0	4724,9	31997,9	47951,0	76516,7	114934,9	19217,9	223287,1	393483,6
Satış Geliri (000) \$	-	-	-	4502,4	6832,0	6883,0	1106,0	4557,0	8198,0
Devlet Bütçesi	94	84	80	70	64	53	69	80	82
Yerel Bütçeler	5,9	4,5	2,2	5,8	11	174	11	12	8,3
KOBİ Destekleme Fonu	0	8,2	9,8	5,4	10	14	6	2,4	2,2
Devlet Fonu	-	-	-	-	15	19	14	5,6	7,6
Güvenlik Fonu	-	3,3	8	18,8	-	-	-	-	-
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Kırgızistan Devlet Mülkiyet Fonu, 2002

Not: 1998-99 yıllarına ait veriler mevcut olmadığı için gösterilmemiştir.

İlgili dönemde elde edilen özelleştirme gelirlerinin yıllar itibariyle dağılımı incelendiğinde, 1996'da devlet bütçesinin en büyük payı aldığı görülmektedir. Bu payın yıllar itibariyle giderek azalan bir trend izlediği, ancak 1997 yılında trendin yönünün değiştiği ve tekrar yükselmeye başladığı görülmektedir. Ortalama olarak 1991-2001 döneminde toplam özelleştirme gelirlerinin %75'inin devlet bütçesine, %8,3'ünün yerel bütçelere, %6,5'inin KOBİ destekleme fonuna, %6,8'nin Devlet Özelleştirme Fonu'na ve %3,34'ünün de Güvenlik Fonu'na aktarıldığı görülmektedir.¹²⁷

¹²⁷ Azilov, Jırgalbek, "Puti Dalneyshego Rasprostraneni Funktsionalnoy i Finansovoy Desentralizatsii" (Fonksiyonel ve Mali Merkezleşmeden Uzaklaşmanın Yolları), PPIC, 2002, (çevrimci) www.lgi.osi.hu/publications/2002

2. KIRGIZİSTAN EKONOMİSİNİN EMEK PİYASASINDAKİ GELİŞMELER

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte başlayan piyasa ekonomisine geçiş süreci bütün SSCB ülkelerinde toplumsal yaşamı etkisi altına almaya başlamıştır. Geçiş, bazıları için yeni becerileri kazanma, eğitim, başka bölge ve ülkelerle çalışarak yaşamını sürdürmek yada yeni gelişen özel sektörde kendi işine sahip olma gibi birtakım fırsatları beraberinde getirmiştir. Bazıları için ise, büyük ölçüde devlet teşebbüslerinin ortadan kalkması nedeniyle ortaya çıkan güç yaşam koşulları, artan işsizlik ve yoksulluk, sosyal güvenlik ağının zayıflaması yada yok olması anlamına gelmiştir. Bugün, birçok geçiş ekonomisinde, büyüme ve istikrar önemli bir hedef olmakla birlikte, geçişin insani boyutu giderek önemini arttırmaktadır. Piyasa ekonomisine geçiş yolunda, istikrarlı bir piyasa ekonomisi ve gittikçe azalan bir yoksulluk düzeyi için işlevsel bir emek piyasasının oluşumu yaşamsal bir önem kazanmıştır.¹²⁸

Birliğin dağılmasından sonra genel olarak geçiş ekonomilerinde çok sayıda değişiklik yapılmışsa da, bu geçiş 2000 yıllarından önce beklenen olumlu sosyal değişimi getirememiş veya ekonomide dengeli bir büyüme sağlayamamıştır. Kırgızistan için bu durumu özetlemek gerekirse, genel olarak Dünya Bankası ve IMF uzmanları tarafından amaçlanan ekonomik hedeflere varılmıştır.

Kırgız Cumhuriyeti, merkezi planlama sisteminin kaldırılmasında, özel mülkiyetin ve özel iş sisteminin kurulmasında, ülke ekonomisinin yeni baştan düzenlenmesinde ve fiyatların tamamının serbest bırakılmasında başarılı olmuştur. Özelleştirmeye büyük önem vererek, öngörülen özelleştirme programlarını bitirmiş ve mevcut ekonomi içerisinde büyük bir özel sektör oluşturmuştur.

Ancak, yapılan değişiklikler sürekli bir ekonomik büyüme getirmemiş ve Kırgızistan halkının hayat standardında önemli bir iyileşme sağlamamıştır. Piyasanın düzenlenmesi ile ilgili olarak kullanılan para ve maliye politikaları sürekli ekonomik iyileşmenin teşvik edilmesine uyum sağlayamamıştır. Devlet Kurumları, ekonomik gelişme ile birlikte kanun düzeni ve Devlet egemenliğini yaygın hale getiremediğinden yer yer çıkar gruplarının etkin olduğu bir sistemin doğmasına ve kargaşa içerisindeki bir iş ortamının var olmasına yol açmıştır. Küçük bir ülke olan Kırgızistan küreselleşme tesirinde zor bir noktaya gelmiştir. 1997-1998 yıllarındaki

¹²⁸ Turan, Güngör, a.g.e. s. 131

Asya ve Rusya krizlerinin Kırgızistan ekonomik gelişmesi üzerindeki olumsuz etkileri buna en basit örneklerdendir.¹²⁹

Üretimdeki önemli düşüşler işgücüne katılma oranlarını doğrudan etkilemek suretiyle Kırgızistan'daki yaşam standartlarını etkileyen önemli faktör olarak kendini göstermiştir. Üretim azalmalarının yanı sıra, reel ücretlerdeki gerileme yaşam standartlarını olumsuz yönde etkileyen diğer bir faktördür. Bu reel ücretlerdeki düşüşler üretimdeki azalmaların üzerinde gerçekleşmiştir.

Ekonomik durgunluğun yayılması ve hayat standartlarının süratle gerilemesi, geleneksel ekonomilerde sosyal harcamaların kesilmesine ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur.

2000 yılında ortalama aylık ücretler 1198 Som (24 ABD doları) olmuş ve BDT ülkelerinde en düşük ücretler arasına yerleşmiştir. Dünya Bankası tahminine göre, Kırgızistan'da nüfusun yaklaşık %64'ü yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır.¹³⁰

Diğer taraftan Ulusal İstatistik Komitesi verilerine göre Kırgızistan'da aylık ortalama ücretler 2002 yılında %13 oranında artarak 35 dolar olarak gerçekleşmiştir. Bir kıyaslama yapılacak olursa aylık ortalama ücret Rusya Federasyonu'nda 141 doları Kazakistan'da ise 132 dolardır.

2.1. Emek Piyasası

Ekonomide çalışma çağındaki nüfus, kendi isteğiyle bir iş sahibi olmak isteyen nüfusun sayısıdır. Bu nüfus bir işte çalışanlardan ve çalışmayan işsizlerden oluşmaktadır. 2001'deki hesaplamalara göre çalışma çağındaki nüfusun sayısı 1924 bin kişi olarak belirlenmiş, bunların 1050,5 bini erkek, 873,5 bini ise kadınlardan oluşmaktadır. Çalışan nüfusun çoğu kırsal kesimde ve tarım ile ilgilenmektedirler. 1999 1.Milli Sayıma göre güney bölgelerde %69-70, Talas bölgesinde %68, Narın bölgesinde %67, Issık Köl'de %63, Çüy'dö %60 ve Bişkek'te %50 nüfus kırsal kesimde çalışmaktadır.¹³¹

Ekonomide aktif nüfus: Üretim ve hizmet için gerekli olan talebi karşılayan nüfustur. Ekonomide aktif nüfus sayısı, ekonomide çalışan ve işsiz olan kişileri kapsamaktadır.

¹²⁹ Abazov, a.g.m., 2000, s. 52

¹³⁰ Topaloğlu, a.g.e., 2002, s. 74

¹³¹ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 31

Ekonomide aktif olmayan nüfus: Sayım döneminde çalışan veya işsiz olarak hesaplanmayan nüfustur. Bunlar, ev hanımları, engelliler, sağlıklı çalışmaya elverişli olmayanlardır.

Tablo 36. 15 Yaş ve Üzerindeki Çalışma Çağındaki Nüfusun Sayısı (2004)

	Nüfusun hepsi	Erkek	Bayan
Ekonomide aktif nüfus (bin kişi)	2176,9	1239,5	937,4
<i>Bunun içinde;</i>			
- Çalışan nüfus (bin kişi)	1991,2	1140,7	850,5
- İşsizler (bin kişi)	185,7	98,8	86,9
Ekonomide aktif olmayan nüfus (bin kişi)	1241,4	427,5	813,9
Ekonomide aktif olma oranı (%)	63,7	74,4	53,5
Bir işte çalışanların oranı (%)	58,3	68,4	48,6
İşsizlerin oranı (%)	8,5	8,0	9,3

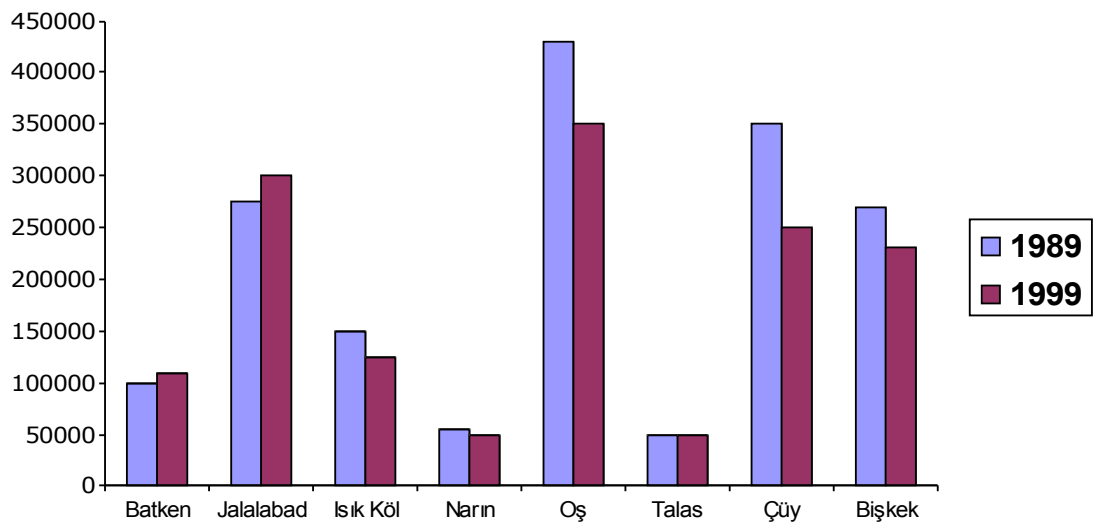
Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Ekonomide aktif olma oranı: Bir yaş grubu içindeki ekonomide aktif olan nüfus sayısının o yaş grubunun toplam sayısına oranıdır.

Bir işte çalışanların oranı: Bir yaş grubu içindeki ekonomide aktif çalışan nüfus sayısının o yaş grubunun toplam sayısına oranıdır.

İşsizlik oranı: Ekonomide bir yaş grubu içindeki aktif çalışmayan işsiz sayısının o yaş grubunun toplam sayısına oranıdır.

Şekil 5. 15 Yaş ve Üzeri Çalışan Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı (kişi sayısı).

Kaynak: Kırgız Milli İstatistik Komitesi

Çalışma çağındaki nüfusun sayısı 2001’de 1924 bin kişi iken 2004 yılında 2176,9 kişi olmuştur. Bu sayı erkeklerde 2001’de 1050,5 bin kişi ve bayanlarda 873,5 bin kişi iken, 2004’te erkeklerde 1239,5 bin kişi ve bayanlarda 973,4 bin kişi olarak hesaplanmıştır.

Tablo 37. Göç Eden Nüfusun Genel Toplamı (bin kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004
Göç edenlerin sayısı - hepsi					
- Gelenler	39,6	38,2	42,9	44,7	43,4
- Gidenler	63,0	65,3	70,6	60,3	56,8
- Göç artışı	-23,4	-27,1	-27,7	-15,6	-13,4
İç göç*					
- Gelenler	34,3	33,2	38,0	40,2	40,1
- Gidenler	35,1	33,7	37,9	39,1	34,2
- Göç artışı	-0,8	-0,5	0,1	1,1	5,9
bunun içinden;					
Şehirler arası göç*					
- Gelenler	22,0	21,6	24,7	26,4	32,1
- Gidenler	22,8	22,1	24,6	25,3	26,2
- Göç artışı	-0,8	-0,5	0,1	1,1	5,9
Şehir içi göç					
- Gelenler	12,3	11,6	13,3	13,8	8,0
- Gidenler	12,3	11,6	13,3	13,8	8,0
- Göç artışı	-	-	-	-	-
Uluslararası Göç					
- Gelenler	5,3	5,0	4,9	4,5	3,3
- Gidenler	27,9	31,6	32,7	21,2	22,6
- Göç artışı	-22,6	-26,6	-26,6	-16,7	-19,3
bunun içinden;					
BDT ve Baltik ülkeleri ile					
- Gelenler	5,3	5,0	4,8	4,4	3,2
- Gidenler	24,7	28,7	30,1	18,8	20,6
- Göç artışı	-19,4	-23,7	-25,3	-14,4	-17,4
Diğer ülkeler ile					
- Gelenler	-	-	0,1	0,1	0,1
- Gidenler	3,2	2,9	2,6	2,4	2,0
- Göç artışı	-3,2	-2,9	-2,5	-2,3	-1,9

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

*Gelen ile giden göç arasındaki fark, zamanında kendi yaşadığı yerde kaydının bulunmamasına bağlıdır.

Çalışan nüfus sayısındaki değişim ekonomik faktörlerden kaynaklandığı gibi, göç sürecinden de kaynaklanmaktadır. Çalışan nüfus genel olarak Kırgızistan'ın güney bölgelerinde artış göstermiştir. Buna göre; Oş bölgesinde %20,8, Jalalabad'da %5,9 ve Batken bölgesinde %10,9. Bu bölgelerde ağırlıklı olarak çalışan nüfus tarımla ilgilenmektedir. Talas bölgesinde ise çalışan nüfusta bir değişiklik olmamıştır. Issık Köl ve Narın bölgelerinden ise Bişkek şehrine göç olmuştur. Çüy bölgesinden de Kırgızistan dışına göç olmuştur. Bişkek şehrine diğer bölgelerden iç göç şeklinde gelenler Bişkek halkının istihdamını önemli ölçüde, %15 oranında etkilemiştir.¹³²

Ülke içi göçlerin yaşanması bir çok faktörün etkisiyle, Kırgızistan'ın sosyo-ekonomik gelişmesine bağlı olarak meydana gelmektedir. Yani, pazar ekonomisinde özel şirketlerin oluşumu, ticaret ve gayrimenkul pazarlarına sermayenin aktarılması iş gücünün de yer değiştirmesine neden olmuştur.

Geçiş döneminin bugünkü şartlarında iç göç süreci çok çelişkili ve istikrarsızdır. Bunlar, büyük ölçüde pazarın yeniden düzenlenmesi, istihdam alanındaki durumlar, göç edenlerin işe yerleştirilmesi ve farklı yerlerde yaşayan halkın yaşam seviyesindeki farklılıklarıyla ilgilidir. Sanayi ve tarım sektörlerindeki üretim hacmindeki düşüş, sosyal yardımların önemli ölçüde kesintiye uğraması, ekonomik anlamda teşviklerin yok olması ve maaşların az olması halkın endüstriyel olarak gelişmekte olan, iş imkanlarının geniş olduğu ve en önemlisi de daha fazla gelir elde edilebilecekleri bölgelere göç etmesine neden olmuştur.

Kırgızistan'ın içinde yaşanan göçler bölge içi ve bölgeler arası diye ikiye ayrılabilir. 1991-2001 yıllar arasında bölge içi göç oranı %42 olurken, bölgeler arası göç %58 olarak gerçekleşmiştir. Bölgeler arası göç en fazla Narın bölgesinde (%82) ve Batken bölgesinde (%72) olarak gerçekleşmiştir. Oş ve Jalalabad bölgelerinde ise daha çok iç göç yaşanmıştır, göç oranları sırasıyla %70 ve %63'tür.¹³³

Pazar ekonomisine geçiş süreci, ekonomik-coğrafik şartları verimli, halkın yaşam faaliyetleri için önemli ölçüde elverişli olan yerleri daha değerli kılmıştır. Özel işletmelerin gelişmesi, ticaret, finansal faaliyetler, yerel emek piyasalarının talepleri dolayısıyla o bölgelerin gelişme durumları çeşitli yönlerden önemli hale gelmiştir ve halkın işe yerleşmesi ve daha iyi gelir elde etmesi için yeni seçenekler doğmuştur.

¹³² Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 32

¹³³ a.e., s. 48

1996-2000 döneminde ülkede iç göçün gittikçe azaldığı görülmüştür. Buna bağlı olarak, göç edenlerin toplam sayısı 412 bin kişi olmuştur. Bunun içinden, 249 bin kişi (%60) bölgeler arası göç edenler ve 163 bin kişi (%40) de bölge içinde göç edenler. Bölgelere göre göç ile ilgili verileri gösteriyor ki, toplam iç göç akımı Çüy bölgesinde yaşanmıştır (124 bin kişi), Bişkekte 75 bin, Oş bölgesinde 63 bin ve Jalalabad bölgesinde 55 bin kişi. Ayrıca, bölgesel iç göç Issık Köl'de 40 bin, Narında 28 bin ve Talasta 20 bin kişi olarak belirlenmiştir. Batken bölgesinde ise, 1999-2000 yıllarında bölge içi göç edenlerin sayısı 7 bin kişi olmuştur.¹³⁴

Ülke içindeki bölge içi veya bölgeler arası göç akımları sanayi olarak daha gelişmiş ve emek piyasası yapısının daha çok gelişme gösterdiği bölgelere doğru yaşanmıştır.

1970'li yıllar Kırgızistan için bir dönüm noktası olmuştur ve ülkede nüfus kaybı başlamıştır. Sonraki yıllar nüfusun istikrarlı bir şekilde artması göç süreciyle azalmaya başlamıştır. 1970-1978 yılları arasında ülke dışına göç edenler 79 bin kişi iken, bu sayı 1979-1988 yılları içinde yaklaşık iki kat artmıştır ve 157 bin kişi olmuştur. Göç akımı, SSCB'nin dağılımından sonra daha da artmıştır. 90'lı yıllardan sonra meydana gelen göç akım sürecindeki artışı üç etaba ayırmak mümkün: 1994'e kadar, 1994-1998 yılları arası ve 1999 yılının son dönemlerine kadarki süreç. İlk etap, her sene Kırgızistan'dan dışarıya göçün artış gösterdiği dönemdir. 1993 yılı 143,6 kişi ile en fazla dışarıya göçün yaşandığı yıl olmuştur ve bu yılda ülkeye 23 bin kişi göç etmiş, dolayısıyla ülke 120,6 kişi kaybetmiştir. Bundan sonraki yıllarda göç edenlerin sayısı azalmıştır. Ancak, ülkenin sosyo-ekonomik şartlarına bağlı olarak dış ülkelere göç edenler, dışarıdan gelenlere oranla her sene fazla olmuştur.¹³⁵

Diğer ülkelerle göç alış veriş sonucu Kırgızistan'dan 1989-2001 yılları arasında 700 bin kişi dışarıya göç etmiş ve buna bağlı olarak ülke 443 bin kişi kaybetmiştir. Dışa göç edenler daha çok Rusya Federasyonuna yerleşmişlerdir.

Son 10 yıl içerisinde halkın ülke dışına göç etme ve yaşama amacının farklılaştığı gözlenmiştir. 1990'lı yıllarda başka etnik kökene sahip olan insanlar kendi öz vatanlarında yaşama amacıyla giderken, şimdilerde ise, ağırlıklı olarak özel ailevi nedenlerden dolayı ve daha iyi çalışma imkanı için göç edenlerin oranı artmıştır.

¹³⁴ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 49

¹³⁵ a.e., s. 42

Son yıllarda gözlenen ve halkın ülke dışına göç etme eğilimindeki artışın başlıca nedeni, ülkedeki sosyo-ekonomik durumların kötüleşmesi sonucu oluşan ağır yaşam koşullarıdır. Hepsinden önce, sosyal hizmet seviyesinin az olması, çalışan kesimin gelirinin düşük olması, hazır işgücünün kalitesine ve seviyesine uygun çalışma yerlerinin yetersizliği ile de ifade edebileceğimiz emek piyasasındaki dengesiz yapılanmalardır. Bu faktörleri göz önünde bulundurarak, Kırgızistan'dan dışa yaşanan göçlerin artış nedenlerinde ekonomik nedenlerin daha baskın olduğu söylenebilir.

Göç kayıpları kaliteli işgücü yapısındaki negatif değişimi de beraberinde getiriyor. İstatistik verilerine göre, 2001 yılında dışarıya göç eden halkın içinde 20,7 bin kişinin eğitilmiş kişilerden oluştuğu belirlenmiştir. Bunların 9,2 bin'i erkek, 11,5 bini ise bayanlardan oluşmaktadır. 16 yaş ve üzerindeki göç eden halkın %32,8'i orta eğitilmiş (%35,2'si erkek ve %30,8'i bayan), orta seviyede uzman olanlar ise, %29,6'dır (erkek ve bayanlar eşit oranda).¹³⁶

Göç sürecinin yüksek yoğunlukta olması, tecrübeli kadroların ve uzmanların dışarıya gitmelerine bağlantılı olarak negatif sonuçları da beraberinde getirmiştir.

2.2. İstihdam

İstatistiklere göre, 1989–2001 yılları arasındaki dönemlerde kamu sektöründe çalışanların oranı %74'ten %21'e inmiştir, buna karşın özel sektörde %78,9 artış olmuştur. Kamu sektöründeki keskin düşüş ülkedeki özelleştirme ve yeni özel sektörlerin açılmasından kaynaklanmıştır. Ciddi reformlar çiftçilik ve hayvancılık sektöründe başlayan düzenleme süreciyle tarım sektöründe de yapılmıştır.

Tablo 38. Özel ve kamu kurumlarında istihdam edilenlerin yıllık ortalama sayısı

	2001	2002	2003	2004	2005
İstihdam edilen nüfus	100	100	100	100	100
<i>Bunun içinde;</i>					
- Kamu kurumlarında	20,9	20,3	19,7	19,1	18,8
- Özel kurumlarda	79,1	79,7	80,3	80,9	81,2

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Özel sektör firmaların sayısının artmasına olanak sağlamıştır. Bu sayede işveren sayısı da artmıştır. Bunlar genel olarak gıda maddelerinin üretilmesinde, giyim, pazarlama, otel hizmetleri ve restoran, kafe v.b. alanlarda olmuştur.

¹³⁶ *Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki*, a.g.e., s. 47

Kırsal kesimlerde işe yerleştirme %46 olarak gerçekleşmiştir. İşverenler diğerlerine oranla çiftçilik alanında olmuştur.

1989-1999 döneminde ekonomik düşüş daha çok çalışanların 2,6 kat azalma gösterdiği sanayi sektöründe gözlenmiştir. Şirket yapılarında gelişmiş pazar şartlarını kolay uygulandığı küçük ve orta büyüklükteki şirketler sayısı artmıştır.

Bununla birlikte, reform yıllarının içinde devlet ekonomisinde tarımda çalışan halkın sayısı 1,6 kat artmıştır. 1999'da tarım sektöründe çalışanları oranı tüm çalışan nüfusun %55'i idi. Ulaştırımda 2,1 kat, eğitimde %28 ve sağlıkta %15 azalma olmuştur. Aynı zamanda, toplu ve perakende ticarete 1,8 kat ve finansal işlemlerde %7 artma olmuştur.

Tablo 39. Ekonomide İstihdam Edilen Nüfusun İş Alanlarına Göre Dağılımı

	2001		2002		2003		2004		2005	
	(bin kişi)	(%)	(bin kişi)	(%)	(bin kişi)	(%)	(bin kişi)	(%)	(bin kişi)	(%)
İstihdam edilen nüfus	1787,0	100	1807,1	100	1837,0	100	1879,9	100	1934,4	100
- Köy işletmeleri, avcılık, ormancılık	944,5	52,9	950,8	52,6	951,2	51,8	936,2	49,8	927,5	47,9
- Balıkçılık, balık yetiştiriciliği	1,2	0,1	1,1	0,1	1,5	0,1	1,5	0,1	1,6	0,1
- Madencilik sanayisi	6,0	0,3	6,5	0,4	5,5	0,3	7,5	0,4	7,7	0,4
- İşleme sanayi	113,9	6,4	111,9	6,2	113,7	6,2	119,8	6,4	126,0	6,5
- Elektrik enerjisi, gaz, su üretimi ve dağıtım	21,4	1,2	21,8	1,2	22,3	1,2	24,2	1,3	24,6	1,3
- İnşaat	43,6	2,4	45,6	2,5	54,7	3,0	65,4	3,5	76,3	3,9
- Ticaret: Otomobil, ihtiyaç malzemeleri ve özel kullanım eşyalarının tamirati	194,3	10,9	200,1	11,1	205,8	11,2	214,3	11,4	229,5	11,9
- Oteller ve restoranlar	14,5	0,8	16,9	0,9	20,7	1,1	26,5	1,4	34,7	1,8
- Ulaşım ve iletişim	64,5	3,6	68,0	3,8	72,3	3,9	80,3	4,3	93,2	4,8
- Finansal faaliyetler	8,2	0,4	8,1	0,4	9,3	0,5	10,0	0,5	10,2	0,5
- Gayrimenkul işlemleri, kullanıcılara kira ve hizmet sağlanması	30,3	1,7	30,2	1,7	30,0	1,6	34,4	1,8	37,6	1,9
- Devlet idaresi	64,2	3,6	66,3	3,7	69,6	3,8	71,8	3,8	72,1	3,7
- Eğitim	146,0	8,2	149,2	8,2	151,3	8,2	153,4	8,2	156,0	8,1
- Sağlık ve sosyal hizmetler	82,0	4,6	76,7	4,2	72,1	3,9	71,8	3,8	70,9	3,7
- Sosyal ve özel hizmetlerin sağlanması	47,0	2,6	46,3	2,6	47,3	2,6	51,8	2,7	53,7	2,8
- Ev işleri ile ilgili hizmetlerin sağlanması	5,4	0,3	7,6	0,4	9,7	0,5	11,0	0,6	12,8	0,7

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

İstihdam oranı, çalışma çağındaki nüfusun büyük oranını oluşturması itibarıyla emek piyasasında önemli bir göstergedir. Bu gösterge emeğin kullanılma derecesini yansıtmaktadır ve ekonomik konjonktürün genel hareketini oluşturmaktadır. Bu iş gücü incelemesini kullanarak nüfusun değişik grupları için istihdam oranını hesaplamak mümkündür (Örneğin; erkek ve bayan, yaş ve eğitim grubu).

Çalışan nüfusun içinde yüksek derece eğitilmiş olanlarda bayanlar ağırlıktadır. 1999 sayımına göre, yüksek eğitilmiş bayanların oranı %15,1 olurken, bu oran yüksek eğitilmiş erkeklerde %12,5 olmuştur. Erkek çalışanların oranı orta uzmanlık, tam veya tam olmayan orta eğitimde yeterli uzmanlaşma gibi faaliyet türlerinde ağırlık kazanmaktadır. Buna göre, uzmanlık-teknik eğitilmiş erkek çalışanların oranı %12,2, bayanlarda ise %5,7'dir.¹³⁷

Tablo 40. İstihdam Edilen Nüfusun Cinsiyet ve Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

	Nüfusun hepsi (%)		Erkek (%)		Bayan (%)	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
İstihdam edilen nüfus	100	100	100	100	100	100
<i>Bunun içinde;</i>						
- Uzmanlık	16,7	16,5	15,7	14,8	17,9	18,8
- Yarı uzmanlık	2,8	2,5	2,8	2,5	2,7	2,6
- Meslek sahibi	15,2	14,7	12,4	11,9	18,7	18,4
- Meslek eğitilmiş	5,8	9,9	7,8	12,7	3,2	6,0
- Eğitilmiş	50,9	48,4	51,9	49,2	49,6	47,2
- Temel eğitilmiş	6,2	5,8	6,8	6,6	5,3	4,9
- Eğitimi olmayanlar	2,6	2,2	2,5	2,3	2,6	2,1

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Tablo 41. İstihdam Edilen Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	Nüfusun hepsi (%)		Erkek (%)		Bayan (%)	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
İstihdam edilen nüfusun hepsi	100	100	100	100	100	100
<i>Bunun içinden;</i>						
15 - 19	7,6	7,1	7,9	7,9	7,2	6,0
20 - 29	28,5	28,1	29,2	29,3	27,5	26,5
30 - 39	27,9	28,1	28,1	27,8	27,7	28,6
40 - 49	22,9	23,9	21,1	21,8	25,2	26,6
50 - 59	8,8	9,6	8,9	9,5	8,7	9,8
60 - 69	3,2	2,5	3,6	2,9	2,7	2,0
70 yaş ve üzeri	1,1	0,7	1,2	0,9	0,9	0,5

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

¹³⁷ Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki, a.g.e., s. 37

Son yıllarda üretimin gelişimi genel olarak küçük ve orta büyüklükteki iş alanlarında olmuş ve işe yerleştirmeler de burada görülmüştür. 1999-2000 yılları arasındaki hesaplamalara göre, işe yerleştirilenlerin sayısı %3 artarak 49 bine yakın işçi çalışmaya başlamıştır. Bunun sektörlere dağılımına bakıldığında; 53 bin işçi ile çalışmaya başlayanların sayısı en çok tarım alanında görülmüştür. 2001 Ocak itibariyle köy işletmelerinin sayısı 70,7 bine ulaşmış ve 1999'a göre %17,6 artış göstermiştir. Sanayi alanında ise, bunun tersine çalışanların sayısı 2 binden fazla azalmış ve 2000 yılı itibariyle bu sektörde toplam çalışanların %8,8'ini oluşturmuştur.¹³⁸

Aşağıda Tablo 42'de değişik iş alanlarında çalışan nüfusun 2001-2005 yıllarındaki aylık ortalama maaşları gösterilmiştir. Bu yıllara arasında her sene maaşlarda ortalama olarak %15 artış olmuştur. Ancak bu maaşla çalışan bir işçinin geçimini sağlaması için bu gelir yetmez. Dolayısıyla, daha fazla gelir elde etmek amacıyla bir yandan başka işle meşgul olanlar vardır. Ayrıca kendi işini bırakıp, ticaret yapma, kendi işini açma veya yurt dışında çalışma gibi yöntemlerle gelir elde etme yolunu tercih edenler de bulunmaktadır.

Tablo 42. Ekonomide İstihdam Edilen Nüfusun İş Alanlarına Göre Ortalama Aylık Maaşı

Ortalama Dolar Kuru: 1 Dolar = 40 Som	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam ortalama maaş	1455,1	1684,4	1916,0	2240,3	2612,5
- Köy işletmeleri, avcılık, ormancılık	703,9	775,9	878,0	903,5	1040,9
- Balıkçılık, balık yetiştiriciliği	605,1	833,5	870,5	1084,8	1172,1
- Madencilik sanayisi	1893,2	2050,7	2163,9	2415,1	2927,5
- İşleme sanayi	2390,6	2833,5	3182,6	3758,6	4229,6
- Elektrik enerjisi, gaz, su üretimi ve dağıtımı	2644,8	3391,9	3752,4	4115,9	4410,2
- İnşaat	1818,7	1984,2	2111,1	2213,1	2388,2
- Ticaret: Otomobil, ihtiyaç malzemeleri ve özel kullanım eşyalarının tamirati	1199,6	1399,0	1615,7	1901,2	2081,5
- Oteller ve restoranlar	1719,3	2580,6	2781,2	2914,5	3415,6
- Ulaşım ve iletişim	2054,6	2417,3	2833,5	3479,9	4107,7
- Finansal faaliyetler	4717,2	5146,3	5489,1	7507,1	9555,4
- Gayrimenkul işlemleri, kullanıcılara kira ve hizmet sağlanması	1715,8	1879,9	2199,2	2521,3	2981,4
- Devlet idaresi	2273,1	2403,5	2792,3	3132,1	3524,9
- Eğitim	866,1	976,4	1128,2	1345,5	1621,8
- Sağlık ve sosyal hizmetler	692,5	799,5	943,3	1126,2	1385,9
- Sosyal ve özel hizmetlerin sağlanması	1081,2	1238,6	1392,8	1683,5	1933,5

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

¹³⁸ <http://www.stat.kg/Rus/Database/Index.html> (çevrimci)

Tarım, istihdam açısından en önemli sektördür. Toplam istihdamın yaklaşık % 50'si bu sektör tarafından sağlanmaktadır. Hükümet girdi desteği hususunda en önemli rolü oynadığı gibi, tarımsal ürünlerin birinci alıcısı konumundadır.

2.3. İşsizlik

Geçiş döneminin temel özelliklerinden biri emeğin devlet sektöründen özel sektöre doğru yeniden dağılımı olmuştur. Geçiş sürecinin başlangıcında, toplam istihdamda düşüş ve işsizlikte artış görüleceğine ilişkin olarak uzmanlar arasında genel bir görüş birliği bulunmaktaydı. Özel sektörde yeni iş sahaları açmanın devlet sektöründe küçülmeyi sağlamaktan daha güç olduğu ve bunun işsizliğe yol açacağı endişesi yaygındı. İşsizliğin devlet ile özel sektör arasında bir tampon olarak emeğin yeniden dağılımını sağlayacağı görüşü benimsenmişti. Bu anlamda, geçiş sürecinin, özellikle işsizliğin, süresi ve şiddeti konusunda görüş farklılıkları oluşmuş, işsizlik geçiş döneminde kaçınılmaz bir durum olarak algılanmıştır.¹³⁹

Sovyet sonrası ekonominin yeniden inşası, çalışanlar açısından yeni uygulamalara yol açmıştır. İlk olarak, kişiler devletin sahip olduğu girişimlerden, devletin sahip olmadığı sektörlerle kaydı veya büyük ölçüde küçük ancak kendi işini açtı. İkinci olarak ise, kitle halinde işsizlik meydana geldi (daha önceki sosyal sistem kişilerin tam istihdamını garanti ediyordu), işsiz kişilerin resmi sayısı çok büyük miktarda artarak 1992 yılında 1792 kişiden 1994 yılında 12614, 1995 yılında 50409 ve yaklaşık %3,8 oranında artarak 1996 yılında 77198 kişiye çıktı. Bununla beraber, 1990'lı yılların ortalarında işsizlik oranının 4 ile 6 kat daha fazla ve %18 ile %21 arasında olduğunu ileri sürülmektedir. Buna ilaveten, özellikle endüstride ulaştırmada ve madencilikte çalışan çok sayıda insan geçici olarak işten çıkarıldı veya haftada sayılı günlerde çalışma statüsüne geçirildi. 1996 yılında Kırgızistan'da imalat sanayinin kapasitesinin yarısı ile çalıştığı rapor edildi. Kırgızistan'da işsizliğin artışı, 1992-1996 yıllarında Sloven ve Alman halkın kitle halinde dışarıya göç etmesi nedeniyle kısmen azaldı. Ancak tahmini olarak, 1992 yılında 77000, 1993 yılında 120000 ve meslek sahiplerinin bu şekildeki gidişi büyük bir "beyin göçü" doğurmuştur.¹⁴⁰

Kırgızistan'da bir yandan beyin göçü sürerken diğer yandan iyi yetişmiş ve tecrübeli devlet memurlarının özel kuruluşlara geçişi hızla devam etmiştir. Piyasa

¹³⁹ Turan, a.g.e., s. 132

¹⁴⁰ Topaloğlu, a.g.e., 2002, s. 73

ekonomisine geçiş ve bazı üst düzey memurların özellikle yabancı firmalarda görev olarak ayrılmaları ile birlikte devlette reformların başarılı bir şekilde uygulamasını sağlayacak tecrübeli ve yetişmiş kadroların yetersiz kalmasına yol açmıştır.

Ayrıca son 5 sene içerisinde yurt dışında (genellikle, Rusya ve Kazakistan) çalışmak amacıyla giden bireylerin sayısında artış yaşanmıştır. Resmi istatistiklere göre şu anda Rusya'ya 250 bin Kazakistan'a ise 110 bin kişi çalışmak için göç ettikleri ifade edilse de, bu sayının iki katı fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bunun en önemli sebebi işsizliğin fazla olması ve maaşların düşük olmasıdır.

Tablo 43. İşsiz Nüfusun Cinsiyet ve Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

	Nüfusun hepsi (%)		Erkek (%)		Bayan (%)	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
İşsiz nüfus	100	100	100	100	100	100
<i>Bunun içinde;</i>						
- Uzmanlık	11,0	10,7	10,6	10,5	11,4	10,9
- Yarı uzmanlık	3,7	3,1	2,7	2,6	4,8	3,6
- Meslek sahibi	13,1	12,6	9,5	9,5	17,3	16,1
- Meslek eğitilmiş	6,0	9,8	7,8	12,2	3,9	6,9
- Eğitilmiş	56,3	54,0	58,1	52,7	54,3	55,6
- Temel eğitilmiş	8,2	7,3	9,3	8,5	7,0	6,0
- Eğitimi olmayanlar	1,7	2,5	2,0	4,0	1,4	0,9

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Tablo 44. İşsiz Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	Nüfusun hepsi (%)		Erkek (%)		Bayan (%)	
	2003	2004	2003	2004	2003	2004
İşsiz nüfusun hepsi	100	100	100	100	100	100
<i>Bunun içinden;</i>						
15 - 19	11,8	15,0	12,3	14,1	11,3	16,1
20 - 29	38,9	41,3	41,2	44,0	36,2	38,3
30 - 39	22,4	19,9	19,0	17,7	26,3	22,6
40 - 49	19,4	16,2	19,0	15,2	19,9	17,3
50 - 59	6,3	7,0	6,9	8,4	5,6	5,3
60 - 69	1,1	0,6	1,4	0,7	0,6	0,4
70 yaş ve üzeri	0,1	...	0,1	...	0,2	...

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Sayılarda Kırgızistan, 2006

Tablo 44'te de da görüldüğü gibi, işsiz nüfusun içerisinde 20-29 yaş grubundaki işsiz nüfusun oranı en yüksektir. Bunun da temel nedeni genç nüfusun artışı ve yeni iş yerlerinin sağlanamamasıdır. Dolayısıyla, gelişmekte olan sanayi

bölgelerine ve dış ülkelere göç edenlerinin çoğunluğunu genç nüfus oluşturmaktadır.

İşsizlik sorununun temelinde yatan sebep, imalat sektörünün Sovyet dönemi sonrası içine girdiği düşüşten sonra tekrar toparlanmaya başlamasının bir hayli yavaş olarak gerçekleşmesidir. Resmi istatistiklere göre 1995 yılından bu yana kamu sektöründe istihdam edilenlerin sayısı %20 oranında azalırken özel sektörde istihdam edilenlerin sayısında aynı oranda artış olmuştur. Buna göre bugün özel sektörde istihdam edilenlerin toplam istihdam içerisindeki oranı %75'dir. Ayrıca özelleştirilen tarım işletmeleri ile birlikte iş gücünün yarısı tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Sanayi sektöründe istihdam edilenlerin oranı ise sadece %8'dir.¹⁴¹

Resmi istatistikler, işsizliğin yaklaşık %3,1 düzeyinde olduğunu yada 59.000 kayıtlı işsiz bulunduğunu belirtmekte ise de yerel uzmanlar, uzak kırsal bölgelerde işsizlik oranının %30-35 arasında olduğuna ısrar etmektedirler. Bu uzmanlarca işsizlik oranlarının iş gücünün %20-30'u arasında olduğu saptanmıştır.¹⁴²

Yukarıda söz edildiği üzere, bağımsızlık sonrası derinleşen ekonomik kriz sonucu sanayi çökmüş, tarım ve hayvancılıkta üretim gerilemiştir. Makine ve maden işleme sanayi, konfeksiyon, deri ve un sanayileri halen iktisadi krizden çıkamamış, enerji, et ve süt sanayilerinin durumu ise endişe verici bir boyut kazanmıştır. Bu gelişmeler istihdam olanaklarını kısılarak işsizliği artırmıştır.¹⁴³

Ülkedeki resmi işsizlerin oranı Ancak 2003 tarihi itibarıyla %3,3 (60.200 bin kişi) seviyesindedir. Bununla birlikte Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) metodolojisine göre yapılan hesaplamalara göre gerçek işsizlik oranı % 8-9 olarak belirlenmekte IMF ise bu oranın %20'ye kadar ulaştığını bildirmektedir.¹⁴⁴

Kırgızistan'da her ne kadar hukuki olarak işçi hakları İLO standartlarına uygun bir şekilde düzenlenmişse de işçi kitlesinin ve işsizliğin çok oluşu nedeniyle standartların uygulama olanağı bulması mümkün olmamıştır.

Bağımsızlık sonrası yeni yapılanmada kayıt sistemi fazlasıyla ihmal edilmiş olmakla birlikte oluşan demokratik ortamda rehavete kapılan halk bürokratik işlemleri fazlasıyla ihmal etmiştir. Ayrıca, ekonomik kriz sonrası meydana gelen

¹⁴¹ "Kırgız Cumhuriyeti Raporu", DEİK, Şubat 2006.

¹⁴² Topaloğlu, a.g.e., 2002, s. 74

¹⁴³ Yüce, Mehmet, "Kırgızistan'ın Gelir Dağılımına Genel Bir Bakış", *İşgüç Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1

¹⁴⁴ Adem, a.g.m., 2005

güvensizlik sonucu halkın devletten bir beklentisi kalmamış, herkes kendi başının çaresine bakar bir vaziyet almaya başlamıştır. Tüm bu gelişmeler sonucu, resmi kayıtlar sağlıklı olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla fiili işsizlik resmi işsizlik oranlarının birkaç katı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Kırgız Cumhuriyeti, bağımsızlığın ilk günden itibaren piyasa ekonomisine geçiş döneminde ekonomik negatif büyümeyi önleme ve ekonominin istikrara kavuşturulması için bir çok reform programlarını uygulamaya koymuştur.

Bu reformlar olumsuz koşullar altında yapılmasına rağmen, kısa vadede bir sonuç alınamamıştır. Bunun sebepleri olarak, ülkenin stratejik öneme sahip doğal kaynaklarının olmayışı ve mevcutların dış dünyaya etkin ulaşım yollarının olmaması, devlet yönetimindeki zayıflık ve nüfusunun büyük çoğunluğunun piyasa ekonomisi şartlarına iyi derecede adapte olamaması gibi faktörler gösterilebilir.

1991-1995 yıllar bir çok ekonomik reformların ve maalesef başarısız bir ekonomik kriz ile mücadele yılları olmuştur. Kriz sonuçlarının olumlu yöne çevrilmesi, onun hafifletilmesi, hatta muhtemel yeni krizlerin önünün alınması için her zaman geç kalınmıştır. Kriz öne geçmiştir. Bu şartlarda reformları hızlandırma girişimleri doğru olmayan politik süreçlerle hedeflenen noktaya zamanında gelinememiştir. Bundan dolayı, ekonomik reformlar başarıyla uygulanamamış, reel ekonomide ise, bir çok tahripler olmuştur. Kurumsal ve hukuki yönden de hızlı reformlar yapılamamıştır.

Kırgızistan'da reel GSYİH bağımsızlıktan sonraki 10 yıl içerisinde %50 oranında küçülmüştür. Ekonominin tekrar büyümeye başlaması ise 1996 yılında tarım üretimindeki artış ve Kumtör Altın Madeni'nin hizmete sokulmasıyla mümkün olmuştur. Kumtör'ün üretime başlamasıyla 1997 ve 1998 yıllarında GSYİH'deki artış hızlanmış, ancak Rusya'da patlak veren mali kriz nedeniyle yine düşüşe geçmiştir. 1999'dan itibaren yine tarım ve altın sektörleri sayesinde büyüme devam etmiştir.

Özelleştirme ile bir taraftan sermayenin tabana yayılması ve böylece rekabetçi bir piyasa yapısı oluşturulması amaçlanırken diğer yandan da önemli bir bütçe geliri elde edilmesi hedeflenmiştir. Hükümetler kamu işletmelerinin satışından elde edecekleri gelirleri gerek kamu borçlarını veya cari açıklarını finanse etmede, gerekse ekonominin yeniden yapılanmasında ve işletmelerin desteklenmesinde kullanmışlardır.

Bağımsızlığın ilk dönemlerinde yaşanan ekonomik sektörlerdeki negatif büyümeler, 1996 yılından itibaren olumlu bir gelişme süreciyle takip edilmektedir.

Ancak, ekonominin zayıf ve kırılgan olması istikrarlı bir büyümeyi sağlayamamaktadır. SSCB'nin dağılması, Kırgızistan'ı önemli ölçüde gübre ve tarımsal makina yedek parçaları yokluğuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple bağımsızlık sonrası dönemin ilk yıllarında tarımsal gelirlerde ani düşüşler olmuştur. Bağımsızlık döneminde gübre, petrol ve yedek parça gibi üretim girdileri Sovyet dönemine göre önemli miktarda pahalalmıştır. Finansal kaynakların yetersizliği nedeniyle yeni tarımsal teknolojiye yeterli yatırım yapılamamıştır. Bu sebeple tarımsal gelirler bağımsızlık öncesi dönemdeki seviyelerine yükselememiştir. Ayrıca tarımsal üretim verimliliğini artırmak ve girdi tahsisi için gerekli pazar yapısını oluşturmak üzere daha fazla reforma ihtiyaç bulunmaktadır. Sanayi sektöründe ise, ciddi bir gelişme görülmekle beraber, üretim sınırlı alanlarda kalmaktadır. Ülkede doğal zenginlik olarak petrol ve doğal gazın olmaması ekonomideki gelişmelerin yavaşlamasına neden olmaktadır. Ancak, Kırgızistan'da yer altı kaynak olarak altın, uranyum v.b. kaynaklar vardır. Nitekim, 1996'dan sonra üretime geçen Kırgız-Kanada ortak şirketi tarafından işletilen Kumtör Altın İşletmelerinin üretimi sanayinin gelişmesinde büyük bir pay sahibi olmuştur. Bunun gibi, iki ayrı yerde; Jerüy ve Taldı Bulakta da yakın zamanda altın madeni kaynağı açılmıştır. Ayrıca, topraklarının büyük bölümü dağlık olan Kırgızistan su yönünden zengindir. Ülkede hidro-elektrik santralleri kurulmuş ve kapasitesinin altında çalıştırılmaktadır. Sovyet zamanında kurulmuş santrallerin yenilenip, tadilat yapılması ve üretimin artırılması gerekmektedir.

Küreselleşen dünyada ülkeler için dış ticaret önemli bir paya sahiptir. Kırgızistan SSCB döneminde Birlik içi, özellikle Rusya ile dış ticaret yapıyordu. Birliğin dağılmasından sonra etkinlikten uzak bir ticaret, ödeme politikası ve üretimdeki şiddetli daralmadır. Kırgızistan, bölge ülkeleri ile geleneksel ekonomik ilişkilerin sona ermesi ve dolayısıyla o ülkelere ithal edilen hammadde ve diğer malzemelerin taşınması veya genel olarak fiyatlarındaki artış Kırgızistan için çok masraflı olduğundan amaca uygun görülmemiştir. Dolayısıyla Kırgızistan ekonomisi için bugün atılması gereken en önemli adım, dış pazarlarla ticaret kurmak, geniş ve istikrarlı ticari-ekonomik ilişkilerin kurulmadığı geleneksel pazarlarda ve dış ülkelerde yeni ortakların aranmasıdır.

Kırgızistan'ın ekonomik büyümesi için kendi kaynakları ve çabalarının yanında dış yatırıma önem verilmesi gerekmektedir. Bu yönde turizm ve sanayi alanlarında yatırımlar için yatırımcıların çekilmesi gerekmektedir. Bunun için, yasalar düzeltilmeli, vergi yükünün azaltılması gibi düzenlemeler yapılmalıdır. Kırgızistan

bunları yapmaktadır, fakat ülkede meydana gelen bazı siyasi olaylardan dolayı yatırımların önü kesilmektedir.

Ayrıca, ülkedeki yolsuzluk ve rüşvet ekonominin gelişmesine en büyük zararı meydana getirmektedir. Bunların önüne geçilmeden sağlıklı bir ekonomiden söz etmek zordur.

Pazar ekonomisine geçiş süreci, ekonomik-coğrafik şartları verimli, halkın yaşam faaliyetleri için önemli ölçüde elverişli olan yerleri daha değerli kılmıştır. Özel işletmelerin gelişmesi, ticaret, finansal faaliyetler, yerel emek piyasalarının talepleri dolayısıyla o bölgelerin gelişme durumları çeşitli yönlerden önemli hale gelmiştir ve halkın işe yerleşmesi ve daha iyi gelir elde etmesi için yeni seçenekler doğmuştur.

Ekonomideki negatif büyümeden sonra büyümenin yavaş olması, özelleştirilen işletmelerin verimsiz çalıştırılması, istihdamda belirli bir istikrar ve düzenlemenin yapılmasını imkansız kılmıştır. Çalışma çağındaki nüfusun artışı ve istihdamın yaratılmayıp işsizliğin artması, iş gücünün dış ülkelere göç etmesini meydana getirmiştir. Kırgızistan'dan sadece iş gücü değil, bir yandan beyin göçü sürerken diğer yandan iyi yetişmiş ve tecrübeli devlet memurlarının özel kuruluşlara geçişi hızla devam etmiştir. Piyasa ekonomisine geçiş ve bazı üst düzey memurların özellikle yabancı firmalarda görev alarak ayrılmaları ile birlikte devlette reformların başarılı bir şekilde uygulamasını sağlayacak tecrübeli ve yetişmiş kadroların yetersiz kalmasına yol açmıştır.

Ülke içindeki bölge içi veya bölgeler arası göç akımları ise, sanayi olarak daha gelişmiş ve emek piyasa yapısının daha çok gelişme gösterdiği bölgelere doğru yaşanmıştır. Bunun engellenmesi ve istihdam alanlarının oluşturulması için, öncelikle işletmelerin verimli çalışmasının saylanması gerekmektedir. Bunun için, devlet tarafından vergi ve üretilen malların ihracatı için belirli yasal kolaylıkların düzenlenip, işveren ve üreticinin desteklenmesi gerekmektedir.

Tarım ve sanayi sektörlerine yabancı yatırımcıların çekilmesi, yatırımların artırılması ve istihdam alanlarının oluşturulması gerekir.

KAYNAKLAR

- Abazov, Rafis, "Ekonomik Geçiş ve Küresel Baskılar: Kırgızistan rneği", TİKA, Avrasya Etüdleri, Sayı: 18, Temmuz 2000.
- Abazov, Rafis, "Bağımsız Kırgızistan: İpek Yolunda 10 Zor Yıl, Bağımsılığın 10.Yılında Türk Cumhuriyetleri", Avrasya Etüdleri, Ankara, Yaz 2001.
- Aılova, Rahat, "Kırgızistan Dış Politikasındaki ncelikler ve Politik Kültür", Avrasya Etüdleri, İlkbahar 1995, s.8.
- Adem, İsmail, "Kırgız Cumhuriyeti lke Raporu", KOSGEB, 2002, şubat.
- Adem, İsmail, "Kırgız Cumhuriyeti lke Raporu", Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi, 2005, şubat. (evrimci)
<http://abmankara.org.tr/ulkeler/Kirgizistan%20Ulke%20Raporu.doc>
- Aktan, Coşkun Can, "Dünyadaki Yeni Trendler erevesinde Devletin Değişen Rolü ve Geçiş Ekonomileri", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002.
- Azilov, Jırgalbek, "Puti Dalneyshego Rasprostranenie Funksualnoy i Finansovoy Desentralizatsii" (Fonksiyonel ve Mali Merkezileşmeden Uzaklaşmanın Yolları), PPIC, 2002, (evrimci) www.lgi.osi.hu/publications/2002
- AKIPress Journal, No: 13-14, Bişkek, 1998.
- Avrasya Dosyası, TC Başbakanlık TİKA, sayı 33, Mart 1999, (evrimci) www.tika.gov.tr
- Bal, Harun, "Uluslar arası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan rneği", (evrimci)
<http://www.manas.kg/pdf/sbdpdf10/Makaleler/13.pdf>
- Biyalinov, Alimbek, "Kırgızistan'daki Reformların Onuncu Yılı: Piyasa ekonomisine daha çok var", Avrasya Dosyası, Sayı 4, 2002.
- Boubakhri, Narjess - Cosset, Jean - Claude, "Privatisation in Developing Countries, An Analysis of the Newly Privatised Firms", Montreal – Canada, 1998, (evrimci)
www.worldbank.org
- "Corruption in Kyrgyzstan", Center for Public Opinion Studies and Forecasts, 2005, (evrimci)
www.nobribes.org/documents/kyrgyzstansurvey_2of4.doc
- Deliktaş, Ertuğrul, "Kırgızistan'da zelleştirme Süreci 1991-2000", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002.
- "Devlet Mülkiyet Fonu Verileri", Menchik, No:9, 2003.
- Egeli, Hüseyin Avni – Emsen, Ömer Selçuk, "Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları ve Kırgızistan zerine Bir Değerlendirme", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002.
- Ekonomika Kırgızstana v Poslednee Desyatiletie XX veka (XX. Asırda Kırgızistanın son 10 yıl içindeki Ekonomik Durumu), Bişkek, 2000
- Ekonomika Kyrgyzskoy Respubliki (Kırgız Cumhuriyeti Ekonomisi), Kırgız-Türk Manas niversitesi yayınları:23, Bişkek, 2003.
- "Ekonomileri Uluslararası Konferansı", KTMÜ Yayınları: 50, Kongreler Dizisi: 24, Bişkek, 2003.

<http://www.welcome.kg/ru/economics/industry/> (çevrimci)

İstoriya Kirigizii (Kırgızistan Tarihi), Frunze, Kirgosizdat, 1963

Joldoshev N., "Kırgız Ekonomisi: Gerçekler ve Perspektifler", çev. A. Naimbetova, Bilimsel Seminer Programı, Bişkek, Nisan 2001.

Kalyev, Murat, "Bağımsızlık sonrası Kırgızistan-Rusya ilişkileri", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2004.

Karashev A. A., Tarbinskiy O.S., Razvitiye Mestnogo Samoupravleniya v Kirgizistane (Kırgızistan'da Yerel Yönetimin Gelişimi), Bişkek, 2002.

"Kırgızistan", Ülke Profilleri, TC Başbakanlık TİKA, II.Türk Cumhuriyeti İşadamları Kurultayı, Ankara, 24-25 Kasım 2000.

Kırgız Cumhuriyeti Anayasası

Kırgız Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, 1.Milli Nüfus Sayım Temel Sonuçları, Bişkek, 1999.

"Kırgız Cumhuriyeti Raporu", DEİK, Şubat 2005.

"Kırgızistan Ülke Bülteni", DEİK, Şubat 2006 (çevrimci)
<http://www.deik.org.tr/bultenler/Kirgizistan-Subat2006.pdf>

Koichuev, Turar, Ekonomicheskiye razvitie Kirgizii i faktory ego uskoreniya (Kırgızistan'ın Ekonomik gelişimi ve onun hızlandırılmasındaki faktörler), Frunze, Kırgızistan, 1973.

Koichuev, Turar, Ekonomičeskie Reformı v Rinoçnoy Ekonomike (Piyasa Ekonomisinde Uygulanan Ekonomik Reformlar), Bişkek, 2000.

Koichuev, Turar, "The Economy of Kyrgyz Republic on the Way of Reforms", Public Society, Bişkek, 2001.

Koichuev, Turar, "Dynamics and Development of Problems of Kyrgyzstan", Reforma, No:1, 2001.

Koichuev, Turar, "Reforma i Ekonomika KR v 1991-2001" (KC'de 1991-2001 yıllarında Reform ve Ekonomi), KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002.

Koichuev, Turar, Sovyet Sonrası Yeniden Yapılanma-Teori, İdeoloji, Realiteler, çev. Seyfullah Çevik ve Cıldızbek Osmonaliev, KTMÜ Yayınları No:23, Bişkek, 2002.

Kolodko, Grzegorz W., "Globalization and Catching-up: From Recession to Growth in Transition Economies", IMF Working Paper, June 2000.

Kwoka, John E., "Privatisation, Deregulation and Competition, A Survey of Effects on Economic Performance", Washington, September 1996.

"Kyrgyz Republic Mining Sector Review", World Bank Document, Report No:13024-KG, 1994, (çevrimci) www.worldbank.org

"Kyrgyz Republic Private Sector Review in the Transitional Era", World Bank Document, Report No: 18121-KG, 1999, (çevrimci) www.worldbank.org

- "Kyrgyz Republic: Poverty in the 1990 in the Kyrgyz Republic", World Bank Document, Human Development Department, Report No: 21721-KG, June 2001, (çevrimci) www.worldbank.org
- "Kyrgyz Republic Country Brief Report", Washington D. C., The World Bank 2002.
- "Kyrgyzstan, the Transition to a Market Economy", The World Bank, 1993, s. 56
- Ministerstvo Kirgizskoy Respubliki, (Kirgiz Cumhuriyeti Başbakanlığı; Özelleştirme Fonu Yıllık Raporu), Bişkek, 2000, (çevrimci) <http://www.minfin.kg>
- Meriç, Metin, "Geçiş Ekonomilerinde Mali Reformlar", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002
- Oruzbaev A. - Djunuşev K. - Mansurhodjaev S., Narodnoe hozyaystvo Kirgizii v period Oktyabrskoy revolyutsii, grajdanskoy voynı i inastronnoy interventsii (Oktyabr Devrimi döneminde Kirgizistan'da halk işletmeleri, sivil savaş ve dış yatırım), Frunze, 1982
- Osmonalieva, Raya Kerimovna, "Privatizatsia v Kirgizstane: Mneniya i Otsenki Naselenia", (Kirgizistan'da Özelleştirme: Halkın Düşünce ve Değerlemeleri), Bişkek, Mayıs 2002.
- "Overview of the Agricultural Industry in the Kyrgyz Republic", (çevrimci) http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0410Agribusiness_KG.htm
- Özdenoğlu, Selda Aslan - Küçükkurt, Serhat, "Kirgizistan Ülke Raporu", TİKA, Ankara, 2005
- Problemy povysheniya effektivnosti ispolzovaniya resursov Kirgizii (Kirgizistan'ın kaynaklarının etkili kullanımını arttırma problemleri), Frunze, İlim yayınevi, 1985
- Raşid, Ahmet, Orta Asya'nın Dirilişi, terc. Osman Ç.Deniztekin, Cep Kitapları, İstanbul, Eylül 1996.
- Reichl, Pavel, "Gold Mining and Exploration News, Kyrgyzstan", 2002, (cevrimci) www.nhm.ac.uk
- Sakıncı, Süreyya, "Geçiş Sürecinde Kirgizistan'da Yerel Yönetim Reformu: Sorunlar ve Öneriler", Geçiş Ekonomileri Uluslararası Konferansı, KTMÜ Yayınları: 50, Kongreler Dizisi: 24, Bişkek, 2003.
- Sakıncı, Süreyya, Geçiş Ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformlar, Emek Matbaacılık ve Yayıncılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., Manisa, 2005.
- "Sayılarda Kirgizistan", Kirgiz Cumhuriyeti Milli İstatistik Komitesi, Bişkek, 2006
- Slovo Kyrgyzstana Gazetesi, Haziran, 1992
- Sümer, Aynur, "Kyrgyz Republic-Privatization and Enterprise & Sector Adjustment Credit", World Bank Document, Report No: PIC1778, Washington, 1995, (çevrimci) www.worldbank.org
- Tatybekov S., Ocherki sotsialicheskogo preobrazovaniya ekonomiki Kirgizii (Kirgizistan ekonomisinin sosyalist yapılanması), Frunze, 1979

- "Ten Years of Transition – Economic Transition in Central and Eastern Europe, the Baltic States and the CIS", EBRD Transition Report, London, 1999.
- Topaloğlu, Siddık, "Geçiş Ekonomilerinde Çalışma Hayatının Sorunları ve Çözüm Önerileri: Kırgızistan Örneği", KTMÜ Yayınları:29, Kongreler Dizisi:3, Bişkek, Mayıs 2002.
- Turan, Güngör, Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006
- Ülke Profilleri, "Kırgızistan", TC Başbakanlık TİKA, II.Türk Cumhuriyeti İşadamları Kurultayı, Ankara, 24-25 Kasım 2000
- Vuyksteke, Charles, "Techniques of Privatisation of State-Owned Enterprises", World Bank Document, Paper Number: 88, Washington D.C., 1988, (çevrimci) www.worldbank.org
- Vasiliev, Davran, "Reformy Kırgızstan" (Kırgızistan Reformları), SFK-Soros Foundation Kyrgyzstan, 2005, (çevrimci) www.massmedia.kg
- Yalçınkaya, Alaeddin, Yetmiş Yıllık Kriz, İstanbul, 1999.
- Yüce, Mehmet, "Kırgızistan'ın Gelir Dağılımına Genel Bir Bakış", Cilt : 5 Sayı: 1, (çevrimci) www.isgucdergi.org

EKLER

EK 1. Mal Çeşitlerine Göre İhracat Yapısı (bin dolar)

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006
Toplam	408938,5	603807,9	453835,6	476151,6	581728,9	672013,7	794082,1
Canlı hayvan, hayvan ürünleri	6973,9	3536,0	1539,8	3162,2	8095,5	18131,9	23645,8
Bitki ürünleri	27288,7	33186,3	17984,5	13318,7	18851,1	19931,8	36569,6
Hayvansal ve bitkisel yağlar, parçalı ürünler	841,2	375,0	485,0	21,6	106,3	1892,6	8215,3
Hazır yemek, alköü ve alkölsüz içecekler, tütün ve tütün ürünleri	84448,0	76813,4	53441,8	32704,6	25840,9	37211,1	28865,7
Mineral ürünler	48265,5	100739,9	57190,4	58449,2	74683,8	96845,9	177764,4
Kimyasal ürünler ve buna bağılı sanayi ürünleri	25022,2	15815,1	14583,4	18021,1	9682,8	13498,0	14414,3
Plastik, kauçuk, lastik ve ürünleri	2033,5	4915,7	4025,9	4012,9	6891,8	17111,5	19791,6
Deri hammaddeleri, deriler, kürkleri ve ürünleri, seyahat eşyaları, çanta	5494,2	11094,3	2794,9	10340,1	11525,1	12174,8	14261,7
Ağaç ve ağaç ürünleri	567,0	956,1	368,4	335,0	357,7	388,2	775,8
Kağıt	712,1	1488,6	650,8	1176,0	1427,3	2394,9	4714,0
Tekstil eşyaları, kumaş	78787,8	58988,2	32019,8	29473,2	69904,4	77442,9	96673,8
Ayakkabı, şapka, şemsiye v.b. Eşyalar	1611,7	1229,3	184,1	478,6	681,9	1102,0	1180,5
Taş, çimento, alçı, asbest, seramik, cam ve eşyaları	9178,2	14437,9	5270,0	5197,8	26180,7	46245,3	43834,8

Doğal veya suni inciler, değerli veya az değerli taşlar, değerli taşlar ve ürünleri, madeni paralar	176,8	185081,3	183625,4	226732,9	262140,5	236199,1	212591,5
Metal ve metal ürünler	68998,1	32347,6	26982,4	15261,2	19828,3	23186,2	27009,4
Makine, aletler, elektronik eşyalar ve parçaları	30055,3	47091,4	27468,0	28451,6	28231,9	32134,3	51133,4
Araç ve taşıma eşyaları	7462,2	10929,5	16263,2	26492,0	14519,8	18539,5	23752,5
Optik malzemeler, fotograf ve film aletleri, tıbbi aletler, müzükal aletler, ölçü aletleri, ve bunların malzemeleri	1300,2	994,3	1475,5	1337,5	1104,9	1073,5	814,5
Değişik sanayi ürünleri	9721,9	3788,1	7482,2	1185,3	1674,3	16510,3	8073,5

Kaynak: Kırgız Milli İstatistik Komitesi

EK 2. Mal Çeşitlerine Göre İthalat Yapısı (bin dolar)

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2006
Toplam	522334,9	709304,9	599739,8	467242,1	716959,8	1101333,7	1718197
Canlı hayvan, hayvan ürünleri	3061,9	6276,3	3676,6	3281,3	5851,4	11906,3	22869,8
Bitki ürünleri	28917,7	41107,6	37538,8	15537,0	16151,3	40636,0	62615,3
Hayvansal ve bitkisel yağlar, parçalı ürünler	6012,2	10518,4	6681,8	3854,8	10780,7	13310,7	21321,9
Hazır yemek, alköü ve alkölsüz içecekler, tütün ve tütün ürünleri	60289,6	55697,9	34462,6	35824,9	59516,7	101259,8	141623,4
Mineral ürünler	195497,2	216758,6	128723,8	129457,4	195550,0	333980,0	527426,3
Kimyasal ürünler ve buna bağılı sanayi ürünleri	30865,9	71422,8	60915,0	67303,4	91745,7	130794,2	145542,6
Plastik, kauçuk, lastik ve ürünleri	7981,9	23113,0	16638,7	21964,5	38296,7	60061,2	85173,0
Deri hammaddeleri, deriler, kürkler ve ürünleri, seyahat eşyaları, çanta	809,2	663,2	581,9	4126,1	1324,1	3027,9	2026,6
Ağaç ve ağaç ürünleri	5542,8	9734,6	4527,3	5247,9	10461,1	21629,0	28570,7
Kağıt	6359,4	15628,6	12295,3	12845,4	17499,8	23978,4	32972,9
Tekstil eşyaları, kumaş	23599,8	45176,9	34233,4	28764,6	47338,6	36642,5	50958,4
Ayakkabı, şapka, şemsiye v.b. Eşyalar	2692,5	7225,6	5664,7	5100,8	7597,6	5175,1	7707,4
Taş, çimento, alçı, asbest, seramik, cam ve eşyaları	5442,7	7038,7	5544,0	5088,2	8557,7	16394,3	26172,4

Doğal veya suni inciler, değerli veya az değerli taşlar, değerli taşlar ve ürünleri, madeni paralar	457,0	743,4	176,4	99,7	130,5	2036,1	3403,1
Metal ve metal ürünler	36223,2	35712,2	31969,9	27328,5	43530,3	66544,9	104919,4
Makine, aletler, elektronik eşyalar ve parçaları	63421,0	105800,4	148914,1	56540,4	89119,5	156132,8	271873,8
Araç ve taşıma eşyaları	30055,6	33329,4	29871,6	31809,4	51222,3	41430,1	136605,9
Optik malzemeler, fotoğraf ve film aletleri, tıbbi aletler, müzikal aletler, ölçü aletleri, ve bunların malzemeleri	4215,7	14536,2	27230,7	8021,2	12218,4	22332,5	25686,1
Değişik sanayi ürünleri	10889,5	8821,0	10093,3	5046,5	10067,2	14061,7	20727,6

Kaynak: Kırgız Milli İstatistik Komitesi

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Kırgızistan'ın Oş şehrinde doğdu. İlk ve orta öğrenimimi Karasu ilçesinde tamamladı. 1998'de Oş Kırgız-Türk Teknik Lisesi'nden, 2003'te de Uludağ Üniversitesinin Ziraat Fakültesi, Tarım Makinaları bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsünün Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Anabilim Dalının Çalışma Psikolojisi ve İnsan Kaynakları Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

Aibek JOLDOSHOV